

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XVII

Уредник
Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

БЕОГРАД

1968.

САДРЖАЈ

	Страна
1) Душан Јовић, Трстенички говор	1.
2) А. Пецо и Б. Милановић, Ресавски говор	241.
3) Берислав М. Николић, Тршички говор	367.

АСИМ ПЕЦО — БРАНИСЛАВ МИЛАНОВИЋ

РЕСАВСКИ ГОВОР

**Примљено на II скупу Одељења литературе и језика 19. марта 1968. године
и решено да се упути Институту за српскохрватски језик ради штампања
у Српском дијалектолошком зборнику.**

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
Увод и опште напомене	245.
Фонетика	
Самогласници	251.
Замена самогласника	252.
Губљење самогласника	254.
Сажимање самогласника	256.
Рефлекси гласа <i>jaï</i>	259.
Сугласници	264.
Уопште о артикулацији сугласника	264.
Сугласник <i>x</i>	265.
Сугласник <i>ϕ</i>	267.
Сугласник <i>j</i>	268.
Африкате	271.
Губљење сугласника	277.
Губљење сугласника <i>ϑ</i>	277.
Губљење сугласника <i>ð</i>	279.
Губљење сугласника <i>s</i> и <i>ʒ</i>	280.
Губљење сугласника <i>ʃ</i>	280.
Губљење сугласника <i>l</i>	281.
Промене сугласника у сугласничким групама	282.
Звучни сугласници на крају речи	286.
Метатеза сугласника	286.
Асимилација сугласника	287.
Дисимилација сугласника	288.
Појединачне промене у консонантизму	288.
Акцентски систем	289.
Силазни акценти на крајњим отвореним слоговима	290.
Силазни акценти на крајњим затвореним слоговима	291.
Силазни акценти на унутрашњим слоговима вишесложних речи	292.
Преношење силазних акцената у духу новоштокавске акцентуације	293.
Метатакса	294.
Акцентска ситуација у енклизи	296.
Примери са кановачким дуљењем	297.
Дужине	297.
Појава кратког експираторног акцента	298.

	Страна
Однос акцентуације ресавског говора према акцентуацији левачког говора и других досад описаних говора овога типа	299.
Морфологија	
Деклинација (опште напомене)	300.
Именице мушкога рода на сугласник	302.
Именице средњег ^а рода	315.
Именице женскога рода на -а	322.
Именице женскога ^а рода на сугласник	330.
Појединачни примери (род, број и облик)	330.
Заменице:	332.
Личне заменице	332.
Придевске ^а заменице	335.
Придеви	340.
Компарација придева	341.
Бројеви	343.
Прилози	344.
Глаголи	
Инфинитив	346.
Презент	347.
Императив	351.
Аорист	352.
Имперфекат	352.
Футур	353.
Перфекат	354.
Плусквамперфекат	357.
Потенцијал	357.
Глаголски придев трпни	358.
Глаголски прилози	358.
Творба речи	359.
Текстови	361.

УВОД И ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

1. Почетком овога века наша дијалектолошка литература, као што је познато, добила је једну од досада највећих монографија о нашим народним говорима. То су Дијалекти источне и јужне Србије од А. Белића (СДЗБ I, Београд, 1905. год.). У тој студији, израђеној на широкој основи, дата је општа слика пространог језичког подручја од Тимока до Призрена. Остала територија уже Србије, са мањим изузецима, била је, на жалост, у том погледу занемарена и дуго је чекала на своје испитиваче. Тек после другог светског рата приступило се организованом и систематском раду на проучавању досада неиспитаних говорних подручја Србије. У тај план је тако ушло и испитивање говора Ресаве као типичног представника старијег типа новоштокавских говора.

На иницијативу проф. М. Стевановића, а уз материјалну помоћ коју смо добили од Филолошког факултета у Београду и Српске академије наука прихватили смо се задатка на изради монографије о ресавском говору. Осећамо пријатну дужност да се на самом почетку овога рада најтоплије захвалимо проф. М. Стевановићу који нас је за све време свесрдно подстицао својим стручним саветима, као и поменутих установама, без чијих би материјалних средстава било много теже реализовати постављени план дијалектолошких испитивања неиспитаних говора Србије. Исто тако дугујемо особиту захвалност свима који су нам несебично помагали при прикупљању дијалектолошке грађе. Ту на првом месту мислимо на просветне раднике, учитеље и наставнике, на ресавском подручју, чијом помоћу смо лакше долазили до добрих и поузданих информатора. Не можемо а да се такође посебно и нарочито не захвалимо председнику општине Свилајнац другу Ж. Станковићу, који нам је увек врло радо излазио у сусрет кад год нам је била потребна његова помоћ, као и професору Јелени Ковачевић која нам је такође несебично помагала у раду на терену.

Пре приступања изради монографије о говору Ресаве ми смо објавили мањи рад о говору Левча под називом Особине левачког говора (Анали Филолошког факултета 1962. св. 2, стр. 187—203), тако да овај рад представља даљи корак у остваривању постављеног плана.

2. Са прикупљањем дијалектолошке грађе почели смо у јесен 1963. на терену који припада општини Свилајнац. Затим смо наставили

своја испитивања у 1964, 1965. и 1966. год. на подручју бивших општина Свилајнац и Деспотовац.

3. Пре него што приступимо изношењу и обради сакупљеног дијалектолошког материјала потребно је нешто рећи о становништву ресавске области.

Антропогеографски опис Ресаве дао је, према материјалу прикупљеном пре првог светског рата, Станоје Мијатовић у Срп. етн. зборнику књ. 46, Београд 1930. год.

Према Ст. Мијатовићу, „права Ресава . . . био би онај предео који припада сливу Ресаве”. На том простору налази се већи број села међу којима има и таквих чијим становницима српскохрватски језик није матерњи језик; то су влашка села и једно бугарско село, која ми, наравно, нисмо узимали у обзир. Што се тиче села са мешаним становништвом, српским и влашким, сасвим је разумљиво да су нам објекти увек били искључиво они представници чији је матерњи језик српскохрватски.

У току испитивања посетили смо ова места: Свилајнац, Луковица, Кушиљево, Седларе, Грабовац, Ђуринац, Врлане, Црквенац, Гложане, Војска, Радошин, Бресје, Медвеђа, Труђевац, Велики Поповић (код Мијатовића: Велико Поповче), Плажане, Грабовица, Деспотовац, Војник, Милива, Двориште, Стрмостен, Јеловац, Стењевац, Сладаја, Жидиље, Језеро, Кованица, Купиновац, Ресавица, Пањевац, Буковац, а имали смо информаторе и из ових села: Златово, Роанда, Роћевац, Тропоње.

Мијатовић у свом раду констатује да ни ова област није у прошлости била поштеђена ни емиграција као ни имиграција. Прво веће досељавање у Ресаву уследило је после пожаревачког мира (1718), када су се почели у „целу Србију, а нарочито њене северне крајеве, насељавати досељеници са разних страна. Том приликом су се у Ресаву доселиле и неке румунске породице из ердељског Баната” (стр. 162). Без сумње, ово се односи на становнике данашњих влашких села. Пре првог српског устанка у Ресаву су се доселиле и многе српске породице са Косова. И после првог устанка појачано је насељавање Ресаве из разних крајева Србије, укључујући ту и Шумадију. Статистички подаци о пореклу породица у Ресави, које даје Мијатовић, показују да је у време његовог испитивања у Ресави било 615 родова; од тога броја 101 род или 1433 куће припадају старинцима, а 415 родова, одн. 7200 кућа, односи се на досељенике. Међу овим досељеницима најбројнији су они из Тимочке крајине (104 рода), затим са Косова (68 родова), из ђупријског округа (83 рода), а има их доста и из јужне Србије и других крајева (op. cit. 164).

Овакво хетерогено порекло становништва ресавске области, природно, морало се одразити и на њен говор. Мијатовић својим испитивањем побија дотада устаљено мишљење да је Ресава типичан представник косовског говора, позивајући се на мали број досељеника са Косова, нарочито у односу на оне који су дошли из Тимочке крајине (op. cit. 167). Осим тога он констатује и постојање извесних говорних

особина чије порекло упућује не само на другу страну Мораве него чак и на област Старог Влаха („ерског краја“). Утицај говора те области, према Мијатовићу, „јасно се опажа у неким селима Горње Ресаве у говору и у акценту. Нарочито се у Сладаји, Пањевцу и Липовици у говору често чује напр. *ђе* (место где, или ге), *Маџов* . . . , *Лаџо* . . . *Ђе* (м. где) се говори још и у неким селима Средње и Доње Ресаве (на пр. Седлару, Гложану, и др.)“ (ор. cit. 166).

Наши испитивања говора Ресаве потврђују Мијатовићеве наводе. С друге стране, Мијатовићеви подаци о пореклу становништва ове области омогућују нам да лакше схватимо неке појаве у ресавском говору. Сасвим је разумљиво да је у периоду од последњих већих досељавања на ово подручје па до данас вршено уједначавање различитих говорних особина, при чему су особине аутохтоног становништва, мада бројно инфериорнијег, постајале доминантне. Али су у резултату те говорне унификације и страни наноси оставили иза себе још увек видних трагова. Већ је речено да је Мијатовић констатовао неке типичне „ерске“ особине (*ђе*, *Јово*).

На основу нашег материјала да се закључити да тих типичних „ерских“ особина још можемо наћи само у планинским насељима. Ми имамо податке из села Златова и Ђуринца, чији говор не само да има сва четири акцента него и облике личних имена *Јово*, *Петро* са променом какву имају говори источнохерцеговачког типа. А о особинама источносрбијанског порекла биће говора доцније на одговарајућим местима.

У вези са овим што је овде сада речено поставља се једно начелно питање, а наиме: како објаснити чињеницу да су малобројнији староседеоци у току говорног превирања успели не само да очувају своје битне говорне карактеристике него и да асимилирају бројније придошлице. Чини нам се да на то питање није тешко дати одговор. Из Мијатовићевих података се види да досељеници у Ресаву нису били из једног истог краја, тј. нису припадали једном говорном типу (има их: са Косова 68 + 12 родова, из јужне Србије 12, из Македоније 4, из Херцеговине 1, из Црне Горе 3, из Ердеља 18, из Хрватске 1, из Срема 2, из Баната 1, из Мађарске 4, из Албаније 1, из видинске области 5, из ђупријског округа 83, из Тимочке крајине 104, из околине Параћина 4, из јагодинског округа 7, из смедеревског округа 9, из пожаревачког округа с Хомољем 42, из околине Ниша 5, из околине Врања и Лесковца 25, из пиротског краја 4, из крушевачког округа 2, из крагујевачког 3, са Копаоника и из „ерских“ крајева 5, из околине Алексинца 15). Из тога се намеће природан закључак да ови досељеници нису у највећем броју случајева нигде чинили компактне целине и тако нису могли у потпуности сачувати говор свог старог завичаја. Шта значи компактна говорна целина у овом смислу, показује нам говор данашњих влашких и бугарских насеља у овој зони. Наиме, и Власи и Бугари су, и поред тога што дуже времена живе на нашем говорном подручју и међу нашим становништвом, баш зато што чине компактне целине успели да очувају свој матерњи језик. Истина, то су сада билингови, али им је српскохрватски језик још увек страни језик.

4. О ресавском говору у нашој досадашњој дијалектолошкој литератури дате су више-мање само опште констатације, и то у склопу старијих говора новоштокавског дијалекта; управо ресавски говор се узима као типичан њихов представник (А. Белић, О српским или хрватским дијалектима, Глас СКА LXXVIII, 1908; М. Rešetar, Zur Frage der Gruppierung der serbo-kroatischen Dialekte, Arch. für slav. Phil. XXX, 1909; Rocznik slawistyczny 3, Kraków; А. Белић, Стара Србија са историско-језичке тачке гледишта, СКГл. XXIX, 1912). Указујемо овде на главнија мишљења о овоме говору.

Први помен о овом говору налазимо још код Вука. У подели српских говора изнетој у Писменици (1814) Вук ресавски говор даје под сремским наречјем. Он ту каже да сремским наречјем говоре Срби „који живе по Срему, по Бачкој, по Банату, и по Србији око Саве и око Дунава, као н.п. по нахији (окружју) Шабачкој, до пола Ваљевске, по свој Београдској; по Смедеревској, Крагујевачкој, по Ресави, по свој нахији Пожаревачкој . . .” (Скупљ. гр. и пол. сп. књ. I, стр. 78). Три године касније у својој рецензији Видаковићевог романа Љубомир у Елисиуму (1817) Вук издваја ресавски говор као посебно наречје (Скуп. гр. и пол. сп. књ. I, стр. 157). У Предговору I изд. Српског рјечника (1818) Вук каже да се ресавским наречјем говори: „по Браничеву, по Ресави, по Лијевчу и по Темнићу и горе даље уз Мораву, по нахији Параћинској, по Црној ријеци и по крајини Неготинској”, а нешто ниже Вук вели да се ресавско наречје разликује од сремачког само по томе „што се у њему и овде говори *e*, ђе у Сремачкоме и н.п. летети, видети, вртети, разболети се, стидети се, позеленети, волети и т.д.“. Уз то као посебне карактеристике говора Ресаве Вук наводи ове: „а) што имена првога склоненија, која се свршују на *z* и *k*, и у вин. млож. промјењују *z* на *z*, *k* на *ц*; тако исто и она имена, која се свршују на *a* и на *у* имају и у вин. млож. *ц*, н.п. во има *розе*, разбио *Турце*, има добре *ојанце*, изео све *орасе*, продао *кожусе* и т.д. б) што имена другога склоненија имају у дат. и у сказ. јед. броја *e* н.п. дао *девојке* јабуку, носи на *главе*, седи у *Ресаве*, на *Мораве* и т.д.“ (Ск. гр. и пол. сп. књ. II, 21—22).

По доцнијој Вуковој подели наших дијалеката, извршеној према различитим рефлексима *јаџа*, на источно, јужно и „западње” наречје (Скуп. гр. и пол. сп. III, 36), раније сремачко и ресавско наречје чине сада источно наречје, тј. са екавским изговором *јаџа*. Примере са *и* место *јаџа* типа *видиџи*, *леџиџи*, *видио*, *леџио*, *гди*, *онди*, *ни* и сл., који се говоре у Срему, Бачкој и Банату, Вук сматра да су се увукли „из западњег наречја у источно” (ор. cit. 37; в. и А. Белић, О српским или хрватским дијалектима, Глас СКА LXXVIII, 145 и даље, као и Вукова борба, Бгд. 1948, 106. и д.).

А. Белић у Дијалектолошкој карти српскога језика (на руском, Санктпетербург, 1905) одредио је границе косовско-ресавског говора и указао на извесне разлике које постоје међу појединачним говорним типовима на том подручју. Он ту разликује више говора које назива: косовски (на Косову пољу), жупски (у Жупи, приближно између Ибра, Копаника, Малог и Великог Јастрепца), левачки (у Левчу, међу пла-

нинама на левој обали Груже, Црним врхом, Јухором и Западном Моравом), темнићи, параћински, јагодински, моравски и ресавски. За најтипичнијег представника тог говора узет је жупско-левачки говор, а као мање типичан ресавско-моравски говор (стр. 27—28). Као најважнију особину косовско-ресавских говора Белић овде истиче акценат, при чему констатује, поред преношења кратког акцента са крајњег слога, и појаву дугог узлазног акцента (примери типа *зѝма, рѝка*; стр. 30). Ова подела је потпунија и одређенија од поделе дате у Уводу Дијалеката источне и јужне Србије где се истиче као консеквентна особина — екавизам, специјалне црте акцентуације и неке морфолошке особине (стр. LXXXVII). У расправи О српским или хрватским дијалектима, написаној поводом књиге Милана Решетара *Der štokavische Dialekt*, Беч 1907, на подручју косовско-ресавског дијалекта Белић разликује ове говоре: косовски, жупски и левачко-ресавски, истичући да је „њихова главна, и ако не једина, разлика у акценту” (стр. 71). Од говорних особина овога подручја Белић указује на следеће: а) доследан екавизам; б) старија акцентуација (без кратког акцента на ултими); в) једнакост генитива и локатива множине; г) наставак *e* у дат. једн. именица женског рода; д) честа појава наставка *-em* у инстр. јед. именица мушког и средњег рода тврдих основа; њ) наставак придевске промене увек *e* (*ex, em, ema*) тамо где би требало да буде *u*; е) облици *ѝа, ова* и др. за м. род; ж) наставак аориста *-(x)мо* за 1. л. мн. и сл. (стр. 71). У Нар. енциклопедији Ст. Станојевића (књ. IV, s. v. Штокавски дијалекат, 1929) поред тих особина наведене су још и ове: постојање наставка *-em* у локативу једн. код заменица и придева; честа појава отворенога *e* (*деѝца*); скраћивање поста акценатских дужина; наст. *-ма* у дат. и инструменталу множине; акузатив множине *ѝоѝоце* и *ѝоѝоке*, тј. са палатализованим и непалатализованим задњонепчаним сугл.; наставак *-еји* (крупнеји) и *-ши* (црнши) у компаративу придева; имперфекат на *ађа* (*ѝресађаше*); *-ше* у 3. л. множ. аориста и *-(x)у* у 3. л. множ. имперфекта. На овом месту Белић посебно указује на утицај шумадијског говора на левачки и ресавски говор, иако они „иначе добро чувају своје старе особине” (стр. 1072).

Све ово поновљено је и у литографисаним предавањима А. Белића издатим у Београду 1934. год. (Српскохрватски језик — Дијалекти, Правопис, Књижевни језик).

М. Решетар у значајној и познатој студији *Der štokavische Dialekt* (Wien, 1907) не задржава се посебно на косовско-ресавским говорима, већ о њима говори у вези са Белићевим радовима: Дијалектолошка карта (на руском) и Дијалекти источне и јужне Србије, истичући при том највише њихове познате акценатске особине: задржавање старих акцената са изузетком кратког силазног акцента на крајњем слогу који се преноси на претходни слог (*жѝна, ѝдѝок, рѝка*, стр. 11). А на његовој схематичној подели штокавског дијалекта косовско-ресавски дијалекат је представљен као посебан говорни тип у односу на све варијанте западноштокавских говора (стр. 27—28).

Проф. М. Стевановић у Енциклопедији Југославије (књ. IV под „Језик српскохрватски” на стр. 504) ове говоре назива „метохијско-

-ресавским” по простору који они заузимају, а ти говори по старини црта „показују равномеран развитак са зетско-сјеничкима”. Он ту наводи више црта ових говора: углавном двоакцентску систему, преношење кратког акцента с краја речи, једнакост облика генитива и локатива множине, једнакост облика акуз. и дат. и лок. личних заменица првога и другога лица, чување старих енклитичких облика *ни* и *ви* за датив и аналошких облика *не* и *ве* за акузатив; употреба облика акузатива у локативској служби; преовлађивање тврде заменичко-придевске промене и њено уопштавање; чување облика тврде промене и у именица жен. рода на *-а*, чување аориског облика типа *дођомо*, употреба посесивног датива. А као најпознатију њихову карактеристику проф. Стевановић истиче њихов доследни екавизам.

Највише о овим говорима, узетим у целини, налазимо у књизи Павла Ивића *Die serbokroatischen Dialekte* (1958). На основу литературе и властитих испитивања Ивић је навео велики број заједничких црта ових говора. На првом месту истиче специфичност њихове акцентуације: поред непренесене акцентуације, кратки акценат са последњег слога речи пренеси се у свим овим говорима као дугоузлазни или краткосилазни акценат, што значи да је у њима заступљена троакцентска система; у вези с тим карактеристична је и акценатска особина чување кратког акцента на крају речи иза које је енклитика: *дбђи ми*, али *сбсйра је*, а не *сесйрџ је*.

На крају овога прегледа да укажемо и на мишљење о говорним особинама становника „Доњег Баната” које је изнео наш познати етнолог Јован Ердељановић у раду: Трагови најстаријег словенског слоја у Банату (*Niederlöv Sborník*, Прага 1925, 275—308), а то чинимо због тога што Ердељановић сматра да су особине говора „Доњег Баната” продужетак особина које су становници ове области донели из старог завичаја — из „косовско-моравског”, „косовско-ресавског” и „шумадиско-сремског дијалекта” (ор. cit. 291). Ердељановић ту наводи ове особине: *бичом*; *Лазарова*; *девојки*; *ји (= их)*; *од о -шог, с-о-шим*; акуз. м. лок. с предлогом; честа употреба завршетка *-ду* у 3. л. множ. презента; 3. л. множ. презента на *-у* (*виду, носу, йрашу*); затим: *ники (= неки)*, *йрийали се (= прелали се)*, *йревайши (= прихвати)*, *йрејоведа (= приповеда)*; такође и помереност артикулације самогласника *о* и *е* (*мо^а ка, шйе^а шја*). Ердељановић изричито каже да је на подручју косовско-ресавских говора, одн. у селу Дубовцу, чуо и забележио отворену артикулацију самогласника *о* и *а* (стр. 292).

Ми овде нећемо давати оцену Ердељановићевих констатација јер су оне везане за говор „Доњег Баната”, тј. не односе се непосредно на говор Ресаве (уосталом, на њих се знатно раније осврнуо проф. А. Белић у ЈФ књ. VIII, стр. 229—231). Ми их наводимо због тога што су многе дате особине још и данас присутне у говору Ресаве (о томе в. ниже у овом раду).

У нашем поменутом раду о особинама левачког говора ми смо изнели најтипичније особине говора Левча дајући у исто време и место тога говора међу осталим старијим говорима новоштокавског типа. Осо-

бине које буду овде изнесене јасно ће показати у ком односу стоји ово говорно подручје према левачком говору.

За проучавање говорних особина овога подручја од значаја су и народне приповетке — 19 на броју — које је забележио Милош Ивковић (Српски етнографски зборник књ. ХЛI, Београд 1927) у Ресави (Стрмостен и Свилајнац). Ове приповетке могу послужити као користан дијалектолошки материјал јер је Ивковић био „стручњак за фонетику и дијалектологију”. Њихова вредност је тим већа што су све акцентоване. По нашем мишљењу Ивковић је верно преносио на хартију говорну реч Ресаваца.

ФОНЕТИКА

I САМОГЛАСНИЦИ

И ресавско говорно подручје, као и подручје Левча, има доста стабилан вокализам. Ово је једна од гласовних особина која ресавски говор чини ближим шумадијским говорима, а која га у исто време знатно одваја од говора источне Србије. Ипак у поређењу са левачким говором, за који смо констатовали само неколико међусобних супституција самогласника (ор. cit. 188—189), ресавски говор има ову појаву знатно чешће изражену. (О овоме в. П. Ивић, Основни путеви развитка српскохрватског вокализма, на руском, Вопросы языкознания № 1, 1958. г.).

Напред је већ речено да је још А. Белић констатовао за ову говорну област помереност артикулације самогласника *e* (*де^аца*). Та појава је и данас присутна на овом тлу и није ограничена само на самогласник предњег реда *e*. Поред тога примера са отвореним изговором самогласника *e* забележили смо још и ове: *дѣ^асеӣ*, *це^ана*, *сѣ^адам*, *сѣ^ало* (Д.), до *сѣ^ала* (Р.), *Пе^ара*, *де^аше*, *ѣре^абило*, *гње^аздо*, *ле^айо*, *не^ама* (Дв.), *дѣ^асеӣ*, *сѣ^адам* (С.), *о^у ѿ^ареӣну* об^ућу (Сл.), с^итна к^иша т^опи *ле^айо* (ВП), *сѣ^ало* (Ре.), *ја* би *ѿ^авала*, *јѣ^асше*, *не^ама* (Ж), *мле^ако*, *изме^ари* (Пл.), *ѿ^ашак*, *јѣ^асше* (Гр.), пот *ѿ^ареӣшом*, *јѣ^адан*, *ме^адар* (К.), *че^акић*, *че^асма*, *че^аѿри*, *ѣсам* *ме^аѿра*, *пѣт* *ме^асша* (С.), *де^авѣӣ* (С.), *жѣ^ане* (Гл.), од *ове^а* (Стр.), *Не^амци* (Стр.), *вѣ^алика* *река* (Стр.), *де^аше* (Стр.).

Потврде за помереност артикулације овога самогласника у правцу затворенога гласа јесу ове: *не^уће*, *сре^ушим*, *јѣ^удну* г^одину (Стр.), *сне^у* (Пл.), *ѿѣӣ* *ме^усеци* (Д.).

Исту појаву, тј. одступање од стандардне нормe, констатовали смо и код самогласника задњег реда *o*, *у*:

O = Oу: *кѣ^уњ*, *кѣ^ује*, *д^уде* *ко^уѿ* тѣ *жѣне*, *вѣ^уз* (С.), *чо^уб^анин* (Дв.) *шо^у-фѣра* (Д.), како *кѣ^уј*, *ѿло^уг* (Ж.), *кѣ^уѿ* (Се.), *ѿѣ^удне*, *дѣ^ушли* (Гр.), *кѣ^уѿ* (Стр.).

Као што је констатовано и за неке друге говоре старијег типа (в. А. Белић ДИЈС, стр. 17, П. Ивић, О говору Гал. Срба, стр. 43), и у ресавском говору самогласник *o* у иницијалном и акцентованом слогу

упитне заменице *који* најчешће је замењен самогласником задњег реда у чија артикулација може да се креће од *o'* преко *u'* до чистог гласа *у*.

Постоје два могућа објашњења за ову гласовну појаву. Прво објашњење, и по нашем мишљењу прихватљивије, било би ово: у питању је фонетска особина донесена из говора који се налазе источније од ресавског говорног типа, а тамо је та особина, као што је познато (в. А. Белић, *op. cit.* стр. 17 и д.), и честа и обична. На овакво објашњење упућује нас порекло становништва о чему је напред било говора. Ако је ова претпоставка тачна, онда се ту огледа једна особина коју су досељеници из источне Србије успели да наметну аутохтоном становништву. То није ни немогуће, ни невероватно. Друго објашњење је чисто фонетске природе, а наиме, помереност артикулације основних самогласника може бити условљена положајем тих гласова у речи; рецимо, померање артикулације самогласника *o* у правцу високог самогласника у (*кдоњ*, *кдои*, *свои*), резултат је асимилације по месту творбе ових гласова. Мада ни ово објашњење није без основа, чини нам се да је оно прво прихватљивије. А ево зашто. Највећи број примера за ову појаву забележен је у местима Горње Ресаве која је више била изложена утицају струјања из источнијих крајева наше језичке области.

Док је у говорима источне Србије (А. Белић, *op. cit.*, 18—19) доста честа појава асимилације самогласника према претходном сугласнику, овде смо забележили само ове примере: *јеруга* (Д., Р., С.), *јрице-шеље* (С., Стр.), *јријешљица* (С.), *јријешљ* (Ж., Стр.), *јријешље* (ВП., Вј.), *јријешљу* (Јз.) *рекиу* (Стр.), *реженицу* (Д.), *јегурџа*, *јеребица* (С.), *реженица* (Вј.).

Замена самогласника

Међусобна замена самогласника огледа се како у домаћим тако и у страним речима.

Тако имамо у домаћим речима:

a = o : *долџко* (С., Ж., Д., Јз.), *с вdma* (Д., *Ровоница* (Вј.);

и = e : *мерџше* (Гр.); *радџоница*, *радџеница* (Гл.), *нейрџелика* (Вј.);

у = o : да се *одаље* (Гл.), *омио се* (С.), *кдоине* (С.), *близо* (Ј). Овамо иде и реч *кокуруз* (Ми.), *кокурус* (В.), која је доста давно примљена и као таква је потпуно одомаћена исп. Рј. ЈА. s. v), као и *Жагобџица* (Стр.);

у = и : *дибџка* (Ц.), *дибџко* (Кш., В.), *Дибџка* (В.), *дибџна* (Бр.), *дибџки рџв* (Бр.); у *биџе* (Т.) огледа се морфолошко уопштавање самогласника *и* из инфинитивне основе;

o = у : *џољуџриџреџа* (Гл.), *џољуџриџреду* (С.). Овамо иду и примери: *куј* (Гл., С. Стр.), *куд њоџе* (Гл.), *куд њџга* (С.).

Поред *куџваџо* (С., Д.) које је настало уједначавањем глаголских основа — инфинитивне према презентској — забележили смо *буловџо* (Кш) место *болувџо* које је иначе сасвим обично. У облику *буловџо* огледа се метатеза самогласника *o* и у у прва два слога речи.

e = o : *йонодѝоник* (Стр.), *йрѝкуйац* = *йрѝкуйац* (С.), *ного* (нѝсам ја ного бн — Стр., Пл.).

и = у : *буљѝна* (С.);

у = а : *баљѝна* (С.);

а = е : *йослужѝвник* (С.);

e = а : *чѝкај*, *йричѝкај* (Гр.), *скѝлаци(ј)а* (Вј.), *начѝлник* (Гл.), *начѝлник* (Вј.).

Ова појава, међусобна замена самогласника, знатно је чешћа у речима страног порекла:

а = е : *ѝгроном* (Ц.), *нѝколико ѝкѝера* (Гл.), *шѝс ѝкѝера* (Ц.), *јѝкѝер* (Јз.), *лејѝница* (Јз.), *кермѝн* (С.), *черемѝда* (Вј.);

а = о : *осамдесет ѝкѝора* (В.), *ѝкѝор* (В. В., П., Зл.), *сојѝн* (Зл.), *фирѝнга* (Пл.), *корневѝл* (Пл.);

e = и : *йрѝфисур* (В.), *гѝомѝтар* (Гл.), *гѝомѝтари* (В. П.), *киѝѝљу* (Сл.);

о = и : *арминѝкаши* (Сл.) — без сумње са метатезом самогласника у и и (хармоникаши-хармуникаши-харминукаши);

e = а : *барѝйка* (В.), *бајѝн* (Стр.), *йарифѝриа* (С.), *сѝелѝжа* (С.);

о = е : *ресѝерѝн* (Ж.);

и = е : *бејѝкла* (М.); *комѝнѝја* (Гл.) — са секундарним н; *сенѝја* (С.), *лѝнија* (С.), *лејѝје* (Ж.); *мѝѝель* (Гл.);

о = у : *шиѝуѝѝер* (Сл.), *кујѝѝѝ* = комплет (С.);

и = а : *шайѝѝѝер* (С.);

о = а : *ајѝајѝѝка* (С.), *ајѝерѝѝѝја* (Вј., Гл.), *ајѝерѝсан* (Вј., М.).

Самогласник *о* испред *р* и *н* у речима страног порекла и овде се најчешће рефлектује као самогласник *у*. Примери:

бејѝн, *бајѝалијѝн*, *дѝкѝур*, *йрѝфисур*, *фурмуларѝ* — имају општи карактер.

У речима туђег порекла, као што се види, наилазимо на појаву која је позната и многим другим народним говорима, како периферним где је она најчешће заступљена, што је разумљиво с обзиром на њихове непосредне или ближе контакте са другим језицима (в. А. Пецо, Страни утицаји на фонетику српскохрватског језика, *Анали Фил. фак. књ. VI*, 1966), — тако и у мањој или већој мери и оним говорима који нису периферни. Одраније је познато да стране речи трпе разне гласовне промене приликом примања у други језик. Разлози за то су неједнаки.

Поред наведених потврда за гласовну деформацију у страним речима које смо на терену забележили, можемо дати још неке које су представници овога говора сами исписивали и упућивали месној апотеци ради добијања лекова. Тај материјал смо добили на увид захваљујући љубазности Мг. рђ. Радојке Брзановић, и из њега можемо навести ове примере:

<i>суѝуѝѝизол</i>	(= сулфатназол)
<i>миро-йѝурин</i>	(= аминопирин)
<i>хийел мангал</i>	(= хийерманган)
<i>аминойѝурин</i>	(= аминопирин)

<i>йедецилин мас</i>	(= пеницилин маст)
<i>йенициолински мас</i>	(= пеницилинска маст)
<i>рецинос</i>	(= рицинус)
<i>реомин</i>	(= реумин)
<i>ромашуза</i>	(= реуматизам)
<i>йренелголо</i>	(= феналгол)
<i>йецалинска мас</i>	(= пеницилинска маст)
<i>йлави дон</i>	(= пливадон)
<i>конфор</i>	(= камфор)
<i>фаилук</i>	(= улошци)
<i>кондрин</i>	(= кодеин)
<i>аулаксин</i>	(= еулаксин)
<i>јесодерм</i>	(= јекодерм)
<i>йавилион</i>	(= пливадон)
<i>сеулоксин</i>	(= еулаксин)
<i>боровгал</i>	(= борогал)
<i>йримури</i>	(= примулин)
<i>йримаган</i>	(= хиперманган)
<i>елигодин</i>	(= ефекодин)
<i>аваријан</i>	(= валеријан)
<i>кафор йомада</i>	(= канфор помада)
<i>рицирус</i>	(= рицинус)
<i>йенадон</i>	(= фенадон).

Овде нису наведене све речи страног порекла које су у употреби на овом терену, али и оне довољно јасно показују каквим су све деформацијама изложене такве речи при њиховом усвајању. Као што је познато, таква судбина прати туђице и у другим народним говорима, управо свуда тамо где се оне примају акустичким путем. У извесним случајевима поред фонетског (акустичког) и морфолошког саображавања са речима домаћег порекла туђе речи понекад прати и народно етимологисање. То нам показују речи као: *йлави дон*, *боровгал*, *миро-йури* и сл.

Губљење самогласника

И у овом говору, као и у многим другим народним говорима, обична је појава да се самослагници у извесним позицијама не изговарају. По правилу самогласници се губе у неакцентованим слоговима, а врло ретко кад су носиоци акцента. Забележене примере ми ћемо овде дати по самогласницима који се у говору испуштају:

Самогласник *а* се губи у проклизи:

д йдем, *д йдемо*, *д йдеш*, неће *д йде*, *д йде* време, *н дйкуй*, *з ову* партију, *д йде*, *д йчи*, *д ужйва* (Вј.); *ћу д ўзнем*, *й дндак*, *д йдем* (Р.); *нећ д ўмрем* (Гл.); *д йма* (Стр.); *д ўзме*, *д украде* (С.); *д ўзнем* (Стр.); *д ўмреш* (К.); *дй ћу д йем* у Дўнав (Ц.); *д йма* (Се.); *д ўзне* (Се.); *д йде* (С.); *й дндак* (Вј.); *н овем йогдну* (Вј.); *д ўзну четку* (С.); *д ўзне брйанца* (Тр.); *мбж д ўзне* (Д.); *нек прчека*, *нек йде* (Стр.); *д увдйшм* (Л.); *ја сам г убила* (С.); *нема ге д изйре* (Ј).

Ван ове позиције забележили смо испуштање самогласника *a* у примерима: *ко* (нѝки *ко* он; на целом подручју); *нѝм* кѝлометар (С.), *ддѝбр* вѝче (С.), у *Маѝврѝшкy* Баѝу (С.), у *брнѝк* (= браник, Вј.), *сврѝшише* пѝтника (М.), од мѝг *брѝанца* (Дв.).

Самогласник *o* се губи најчешће из иницијалног ненаглашеног слога:

нај (= онај), *нај багреѝар*, *во* (= ово), до *нѝ* барѝке, *вѝ* нѝше ѝтри-не (В.); *како* ји *во* покажњевѝше (Гл.); *во* стакло, по *нѝм* блѝту (С.), у *то* *делѝње* (= одељење) (С.); по *нѝм* блѝту (Вј.); *номѝд* је бѝла (С.З, по *вѝ* *мѝдѝ* (Д.); сѝт се *ѝрѝсала*, *ѝрѝција* (С.); *ѝрдѝје* (продаје; С.).

Самогласник *o* може бити испуштен и са краја речи: бѝли *ѝѝм* по терѝну (Стр.), *ѝѝм* дѝле (В.), *овѝм* дѝћи (В.), *ѝд* *овѝм* (М.).

У примерима: до *нѝ* барѝке, у *ѝѝ* делѝње, дѝ *нѝ* кѝће — може да се огледа сажимање двају самогласника *o* који су се нашли један иза другог у различним положајима суседних речи. На појаву контракције у овим примерима упућивала би дужина самогласника *o* у последњем примеру, док је у другом примеру дужина морфолошка и он нам у овом случају ништа не говори. У првом примеру требало је очекивати такође дуг самогласник у предлогу *до*, али у нашим белешкама он је без дужине.

За губљење самогласника у имамо ове потврде: *нѝћ* д ѝмрем (Гл.), *нѝћ* ти кѝжем (С.), сѝд не *мѝк* ти кѝжем нѝшта (М.).

Знатно су бројни и примери у којима је испуштен самогласник *e*: да *с* удѝ (С.), што *с* гѝраш (С.), шта *с* мѝслиш (С.), дѝца *мѝн* слѝшау (Б.); *н* умѝм (Сл.); тѝшко *мѝн* (= тешко мене, дат.) (С.), кѝже *мѝн* (К.); у мѝсну *канцларѝу*, нек *ѝркѝла* (Стр.); *Зѝјчар* (Стр.); тѝт сам *вѝдла* тѝг шѝфа (С.), код *крѝѝне* (Ж.), *смркѝвина* (Вј.), *ѝрѝрѝсо* (Вј.), *ја* *брѝж* пробѝдим (Вј.), сѝ(т) ѝу *ѝ* убѝјем (Ра.).

Потврде за испуштање самогласника *и*:

јѝси *л* оживѝла, је *л* дѝшла (С.), да *л* ѝе и на зѝму да долѝзи (Стр.), је *л* такѝ (С.), ел је бн у вѝзи са жѝном (С.), је *л* такѝ? (Д.), *кѝлко* дѝш? (Д.), по *чѝѝри* мѝтра (Се.); двѝес *чѝѝри* сѝта (Л.); *кѝлко* зѝм (В., К.), нѝк *ѝрѝкау*, нѝк *ѝрѝку* (Стр.), *ѝромѝнѝе* се (Стр.), *дѝѝше*, *сѝднѝше* мѝло (С.), *дрѝѝше* га (Д.), *бѝѝше* тѝ, *кѝѝше* му (ВП), не *брѝнѝше* се (М.), *оѝмѝнѝе* га (С.), *ѝрѝкамо* (Стр.), *ѝрближѝду* (Стр.).

Као што показују наведени примери, губљење неакцентованих самогласника није изразито честа појава у овом говору. Такође се види да сви самогласници нису подједнако подложни редукцији. На основу нашег материјала да се закључити да високи самогласник задњег реда у има најстабилнију артикулацију. Истина, не треба губити из вида ни чињеницу да се овај самогласник знатно ређе јавља у позицијама које су подложне редукцији; ту се на првом месту мисли на енклитике и проклитике.

Сажимање самогласника

И на овом говорном подручју, као и у многим другим говорима штокавског дијалекта, сажимање двају суседних самогласника, по правилу неакцентованих, врши се у корист другога.

1. Ако се нађе удвојен самогласник *a* ($a + a$), макар један био и под акцентом, долази до сажимања: *мала* (махала) (С.), *саша* (сахата) (Лук.), *пао* с *ора* (с ораха) (Гр.), *сна* (Вј.). Посебно објашњење захтева пример *мала* са акцентом узлазне интонације, али ће о томе бити речи ниже (поглавље о акцентима).

2. $a + o > o$:

Сажимање ових самогласника најчешће се срета у радном глаголском придеву на *-ао*: *ишо* књи́ге, *чуво*, *крѣшо* (Кш.), *крѣшо*, *изшо* очи светог Николу (Гр.), *јашо* (Мил.), *рѣко*, *ушо* (С.), *и́рдо* му, *мешо*, *и́рдо*, *ишо*, *сишо*, *рѣко* му (Гл.), *иушо* кра́ве, он је *и́рѣбо*, *даво* јој, *ддо*, *ишо* (Вј.), *ишо*, *утѣко* (С.), *оишо*, *изшо* (Сл.); онај мене *и́ричо*, *идшо* ка клозету; *нашо* сам, *ицдо* ме (Стр.); *ишо* (Д.); *рѣко* сам му (Гр.), *ка(т)* сам *и́рдо*, *цабайсо* сам имање (Гр.).

У свим овим примерима, као што се види, крајњи слог је кратак иако је била контракција ($ao > o$). У другим говорима, у онима који још чувају неакцентоване дужине, у оваквим случајевима редовно имамо *ѡ*. Краткоћа самогласника у крајњем отвореном слогу у облицима мушког рода радног глаголског придева могла би нас упућивати на елизију првог самогласника у групи *ао*. Али ипак није у питању ова гласовна појава. Као што ће се ниже видети (в. поглавље о акцентима,) ово говорно подручје скоро уопште не зна за поста акценатске дужине.

Уколико је први самогласник у групи *ао* носилац акцента, сажимање се обично не врши: није *гласдо* (Л.), *имдо*, *дошдо* (Кш.), *идо* с *ора* (Гр.), не би *зндо*, *имдо* сам, *кушовдо* сам (В.), *иошшидо* сам се, *ддо*, *сидо*, *зндо* (С.), *звдо* се, *ддо*, *ишидо*, *ишдо*, *исирчдо*, *каздо*, *чишдо* (Гл.), *имдо* грчеви (Лл.), *изабрдо* си (Д.), *ордо*, *зндо* (Д.); *цейдо* цакло, *имдо*, *чувдо* сам (Стр.); *држдо* сам га у руке, *рашдо* кукурус, *кошдо* сам га, *ишрдо*, *вездо* (Гр.), *зндо* (С.); *и́роддо* сам (Р.), *осидо*, *додавдо* (В.), *вдона* (Гл.); ређе су потврде за сажимање у оваквим случајевима, као што је пример: *имѡ* сам стѡк сѣна (Гл.).

Знатно је мањи број потврда за несажимање ових гласова у поста акценатским слоговима: *разговѡрао* (Гл.), *и́оразговѡрао* (Гл.); овамо убрајам и пример *ишѡао* (Ми.).

Потврду за сажимање ове самогласничке групе ван категорије радног глаголског придева — мада и ту може бити у основи облик глаголског придева — имамо у примерима *чишѡница* (Л.), *нѡчали* (Вј.). Ти примери су новијег порекла и одскора живе у народним говорима. Први пример овде је могао бити донесен са дужином на самогласнику *о* за коју знају и неки говори херцеговачког типа (в. А. Пецо, СДЗБ. XIV). Поред наведеног облика, где основа упућује на контракцију, у употреби су и изведенице овога типа са очуваном осномом — без сажимања (*чишѡница*, *ваљѡница*).

3. $a + e > e$

За сажимање ових самогласника потврда имамо у категорији бројева: *īrīnes* (Л.), *īrīnes* прасића (С.), *īđīnes* (Гл.), от *īeīnēs* њљада (Вј.), *dvānes* (Гр.).

Сажимање исте врсте имамо и у топониму *Сдрево*. Разуме се, овде је сажимање уследило после губљења интервокалног *j*.

Уколико је самогласник *a* под акцентом, и ова самогласничка група остаје непромењена: *dvāes* чџтри саџа (Л.), *osamndesīe*, *šesndesīe* године (Кш.), *īrodāe* га, не *īozndem* те, шта *īredāe* (С., Р.); *īrodāe* (Гр.). — после губљења сонанта *j*.

4. $a + y > y$

Сажимање ових самогласника имамо у 3. л. мн. презента: *īrđbu* (С.), *zaldū* (= залевају), *īrīču*, *čūvu* (Гр.), *čūvu* (С.), не *čūvu* бвце, да *slūšu*, дни *īūcu*, *slūšu* ме свй (Вј.), *siđvu* око ватру (Гл.), не *rađu* (С.), у рџсто га *oiđeru*, *īđeru* жџне, (С.), *čĕku*, *smēšu*, да *īīšu*, не *znū*, *īmu*, *īmu* свй, *isīrađu* се, дни и *īrčĕku*, *īmu* стџку, *īūcu*, *īđeru* ме, да ме *isīīšu*, *blokiū* свџ, *kūvu*, *hāu* да *īūcu*, дни *siŕĕmu*, *he* ме *īđēū*, да га *čĕku*, да га *siŕĕļu* (Стр.); *raskdūu* грџб, *īđvu* (Ж.); *īrīču* (С.), *īđeru* (Гр.), што ве *īīīšu* (Стр.), *īđcu* — пецају рйбу (Гл.). О наставку 3. л. мн. презента *y*, као и о наставку *ay*, биће речи у поглављу о глаголским облицима.

Ако је самогласник *a* акцентован, гласовна група *-ay* се не сажима: *koiđu* (С.), *skuiđu* се (Гл.), *īiīđu*, *hāu*, *īuīhāu* га, *lāu* пџй, *īoučāvāu* (Стр.).

Ређи су примери у којима није дошло до сажимања самогласничке групе *ay* иако није под акцентом: *nođevaū*, *īđeraū* (С.), *uvāļu*, *īreīđeraū*, *razgovāraū*, не *fārbaū*, *svīraū*, *dīraū* (Сл.), *īmaū* (В П), *sēdaū* (Сл.).

II 1. $o + o > o$

За ову гласовну појаву можемо навести само пример: *īdreuo* (= пооремо, Вј.). Није ништа чудно што је овај пример усамљен, јер се удвојени самогласник *o* јавља најчешће у сложеним речима где не долази до сажимања из семантичких разлога (нпр. *īoodmaћи*, *īooīki-daiи*, *īoodbiјaiи*, *īroodaiи* — проходити и сл.).

Наравно од овога треба изузети реч *īđђани* (С.) где су се два иста самогласника сажела после губљења гласа *x* у именици која се не осећа као сложеница. Друго је питање зашто као резултат сажимања немамо дуг квантитет у новонасталом слогу. Оно што се овде може ређи јесте то да се именица *īđђани* семантички одвојила од глагола од којег је постала, и као таква могла је аналошким путем да уопшти кратки акценат. У говору крушевачког краја поред *īoђани* има и *īode* („отишли су у пџде”). Код Вука и у једном и у другом случају су два *o* са кратким акценатом силазне интонације на иницијалном слогу (*īdoде*, *īdoђани*, Рј. s. v.); наравно, Вук наведене облике ових речи упуђује на књижевно исправније, оне са очуваним гласом *x* између два *o*. У Стр. смо забележили *īđђани*, дакле са квантитетом који и треба очекивати после извршене контракције.

2. $o + a > a$

Забележили смо само примере: *ма* браћа (Ми.), *ма* сестра (Дв.), *ма* жена (Стр.), *ма* је већа (Ж.), *ма* баба (Стр.). С обзиром на то да је у овом примеру дошло до сажимања двају самогласника од којих је први носилац акцента — после губљења *ј* у међусамогласничком положају — сасвим је разумљиво што је и то усамљен случај с једне стране, и што смо забележили: *мда* мајка (В.), *шва* сестра (С.), *два* кола (Гр.), *мда* маћи (Гр.), *мда* жена (Гр.) — с друге стране.

Усамљен је пример *мд* сестра (Д.) где су асимилација и сажимање извршени у корист основног самогласника.

3. За сажимање самогласника *о* и *е* немамо потврда. Забележили смо примере са несажетим овим самогласницима, од којих је, истина, први акцентован: *чдече* (С.), *чдек* (Стр.), код *мде* браће (Сл.).

III. — $e + o > o$

Сажимање ова два самогласника чешћа је појава; потврда највише има у радном глаголском придеву: *узо* (Д., С.), *дно* (Сл.), *идно* (Св.), *одузо* (Вј., С.), *мрзо* (Вј.), *видо* (Стр.) и сл.

Ако је самогласник *е* под акцентом, сажимање се не врши; нпр.: *шдо*, *сдо* (С.), *седдо* (Гл.), *дондо*, *увдо*, *шовдо* (С.), *седдо* (Кш.) *волдо* (Л.), *није сдо* (Гр.); *шдо*, *сдо* (Стр.), *најдо* сам се (С.).

Ређи су случајеви где се самогласници *е* и *о*, иако се налазе ван акцентованог слога, не сажимају. Пример: *узео* (С.), *дшео* (Ц.), *здшео* (С.), *умрео* (Сл.).

У селу Луковици чули смо реч *радѣница* (радионица). Као што ће се ниже видети, у овом говору се наилази на случајеве мешања глаголских основа, управо неки глаголи на *-иши* могу имати и облике глагола на *-иши* (нпр. *мислео*). Овај моменат могао би се узети у обзир при тумачењу постанка наведене именице *радѣница* (радеоница > раденица), али ово не искључује и могућност другачијег објашњења, тј. уопштавања наставка *-еница* (уп. *воденица*). мада нису у питању исти акценатски типови.

IV. — 1. $e + e$

У компаративу придева, после редукције сугласника *ј* у међусамогласничком положају, долазе у непосредни додир два *е*, али зато што је прво од њих акцентовано, не врши се контракција, већ се изговарају као два гласа са потпуном артикулацијом. На пример: *сшарѣе*, *најсшарѣе* (Гл.), *двѣ сшарѣе*, *сшарѣег* унџка (Вј.). О овој појави биће речи у поглављу о акцентима.

И не само у облику компаратива: удвојен самогласник предњег реда *е* остаје несажет и у примерима из других категорија речи: *дрѣе* (Стр.), *сѣе* папрџку (Гр.), *смеѣ* се (С.), *сѣе* се жито (Гл.), *сѣемо* поново (Гл.) (исп. о овоме Б. Конески, Историја макед. језика, Београд 1966, 46).

2. $e + a$

Ни ова самогласничка група није подложна контракцији из истих разлога као и примери под 1. Тако имамо: *сшарѣа* (Гл.), *шосшарѣа* (С.).

3. $e + y = y$: бања од руму (С.); истина, ово је страна реч која је могла бити примљена и у таквом, деформисаном облику.

V. — 1. $y + y > y$

Предлог у са истим самогласником на почетку речи уз коју стоји може да се сажима: бћеш да мѣтнеш нѣшто *усѣа*.

2. $y + o = o$

Потврде за ово сажимање су: *ѵогѣно* (Кш., В.), *ошѣно* (Сл.), *ѵлѣно* (С.), *кукуруѣкно* (Ми.).

Сложени предлог *уочи* у овом говору може да гласи и *очи*: *очи светѣга Никѣлу* (Гр.), *бчи Бадѣга дѣна* (Кш.).

Ако је у овој самогласничкој групи први самогласник (*y*) под акцентом, као што је то случај и у другим самогласничким групама, не долази до сажимања: нпр. *чѵо*, *обѵо се*, *изѵо се* и сл.

3. $y + e = e$: у *Крдѣвцу* (Стр.); али: *ѵишѵе* (Стр.), *казѵе* (Сл.), *наређѵе* (Гр.), *ѵѵе* (С.); дакле, када је у под акцентом, нема сажимања.

Рефлекси гласа ЈАТ

Иако ресавски говор нема непосредне везе са шумадијским говорима, у чијем фонетизму има видних трагова и неекавских говора, у њему није доследно извршена супституција старог гласа *јаѵи* самогласником *e*. Поред сасвим обичних примера са екавским рефлексом *јаѵа* као што су: *млѣко*, *сѣно*, *дѣѵе*, *врѣме*, *ѵѣѵао*, *бѣло*, *цѣло*, *врѣдан*, *бѣдан*, *лѣн*, *цѣдим*, *дѣлим*, *бѣлим*; *млѣкѣра*, *дѣца*, *снѣгови*, *сѣме*, *бѣо*, *цѣо*; *сѣдѣо*, *волѣо*, *жѣлѣо*, *сѣдѣла* итд. — у овом говору смо забележили следећа одступања од класичног екавизма.

1. На целом подручју смо редовно бележили тзв. икавску варијанту одричне форме глагола *јесам*: *нисам*, *ниси*, *нисмо*, *нисѵе*, *нису*, тј. облике који су типични за шумадијске говоре, одн. за књижевни екавски изговор. Као што смо указали у раду о левачком говору, ни тамо нема *нѣсам*, иако у Александровачкој жупи, према нашим белешкама са тог терена, још увек се чује *нѣсам*, *нѣси* итд. (ор. cit. 188). Наравно, одрични облик 3. л. једн. гласи само *није* а никако *неје*, који се облик може понекад наћи у нашој дијалектолошкој литератури.

2. Упитни прилог за место *где* има у овом говору четири фонетска лика, од којих су два екавска, а два икавска. Тако имамо:

а) *де*: *де ѵа вага* (С.), *де си бѵо*, *де ѵдете*, *дѣ не* (Сл.), *де га нађе* (С.), *де би ја тѣ*, *де да се кѵпи папрѣка* (С.), *де ћеш тѣ* (Гр.), *де ѵма тѣ* (В. П.), *вѵди де је кѵј* (М.), *дѣ да и нађеш* (Ж.), *де д-ѵем* (В. П.), *де сте вѵ бѵли са тѣга сѵна* (С.), *дѣ су* (Д.);

б) *ге*: *ге трѣба* (В.); *нѣмам ге да лѣгнем*, *лѣгнеш ге бѵде*, *ге истѵче Ресѣва* (Ми.); *нѣмаш ге*, *ѵду ге кѵј дѣне* (Стр.); *ге отѵшли*, *ге сте пѣшли*, *ге си купѵо* (Дв.); *ге да и нађеш*, *нѣмаш ге да ју нађеш* (Ж.); *ге сѣд ѵма* (В. П.); *ге сте купѵли*, *ге мѣгу* (Р.); *гѣ си* (Т.); *ге мѣгу*, *ге си пѣшо* (Јз.); *ге га вѵдиш* (К.); *ге ја ѵѣм*, *ге тај Милѣн* (С.), *ге тај пѣјац* (Ј.);

ге је град ударио (Гр.); да њдем ге дђу (С.), нема ге д извјре (Ј.), гђ си (Стр.), гђ су (Д.), ге се кђј затѣко (Бр.).

в) *ди*: *ди* си седѣла, *ди* смо прѣшли, *ди* мѣже да укрáде, *ди* бѣше (С.); *ди* мѣже (Вј.); *ди* се вáди ўгаљ, *ди* ћу д-њем у Дўнав (С.); *ди* је ђн (Д.), *ди* смо мй (Ц.); *дй* си (С.). — Овамо иду и примери за облик прилога за место *овде* који гласи *овди*: *овди* (С.), *овди* рáди (Гл.), *овди* жйви (Сл.).

г) *ги*: *ги* мѣже (усамљен пример који смо чули у селу Војска) — могао се јавити према односу *де*: *ди*, који су настали после губљења сугласника *г* испред *д*, а облик *ге* настао је губљењем другог оклузива (*д*); према *де*: *ди* добивен је и однос *ге* : *ги*.

3. Компаратив придева и прилога ни на овом подручју нема *е* од *јаѣа* испред обличког наставка *-ји*; тачније речено, само у облику компаратива од прилога *сйар* још се наилази и на екавски рефлекс *јаѣа* испред *-ји*. На пример: *сйарѣи* брáт, двѣ *сйарѣе* сѣстре (Сл.); овй *сйарѣи* љўди, *сйарѣег* унўка (Вј.), *сйарѣи* љўди (П.), *сйерѣе* дѣте, *нај-сйарѣе* (Гл.). — Интересантно је напоменути да у говору Левча нисмо забележили ни један пример за *е* м. *јаѣа* испред компаративног наставка *-ји* (ор. cit. 188). С друге стране, у говору околине Крушевца који се такође може убројати у говоре косовско-ресавског типа и који је доследнији у својој екавштини него говор Ресаве (редовно је *несам неси* итд. али само *није*) само у компаративу од придева *сйар* имамо завршетак *-еи* : *сйарѣи* од мѣне.

Иначе, у другим случајевима у говору Ресаве имамо *и* испред компаративног наставка *-ји*. Примери: *сйарйи* (С.), *сйарйи*, *ранйје* (Сл.), *сйарй(ј)и*, *сйособнй(ј)и*, *најојаснй(ј)а* (Гл.), *ранй(ј)е*, *йрошййи* народ (Вј.), *џтац богаййи*, *згоднй(ј)е*, у *рáни(ј)а* времѣна (Гл.), *јѣфйй-нији*, *слабйје* (Ро.).

У другим категоријама речи имамо у овом говору доследно екавски рефлекс *јаѣа* испред сонанта *ј*. Ту је, наиме, редовно: *сѣјалица*, *смѣј*, *грѣј*, *вѣјавица*; *смѣје се*, *смѣе се*, *грѣје*, да *йосѣм* и сл.

Овде се може поставити начелно питање: како то да је „икавски рефлекс јата” скоро уопштен у категорији компаратива придева (и прилога), иако је у другим случајевима *јаѣи* испред *ј* замењено самогласником *е*? Највероватнија је претпоставка да се у овој особини огледа јачи утицај западнијих говора где је редовно *-ији* у компаративу, а наравно, није искључен ни утицај књижевног језика, нарочито у новије време.

4. Мада глаголи на *-еи* чувају екавски рефлекс *јаѣа* у радном глаголском придеву, нпр.: *нису йолудѣли*, *осйарѣли* смо (С.); *осйарѣла* је (Сл.); *разболѣла се* (Гл.); *јѣси л оживѣла*, *мама?* (С.), може се чути и покоји „икавизам”; нпр. *живйли* у шўму (Гл.), *џна га је наджйвила* (Ц.).

Као што се види, и ова два последња примера забележена су у зони Свилајнца где је за време другог светског рата било избеглица из Херцеговине, управо из оног њеног дела чији говор карактерише уопштавање наставка *и* и у облицима женског и средњег рода јединине и свих родова множине глагола на *-еи* (исп. А. Пецо, Мјесто централног

херцеговачког говора . . . ЈФ XXV, 303), што значи да су и забележени примери могли бити примљени у најновије време, а и они ће, нема никакве сумње, бити потиснути из употребе.

5. Мада Ресава захвата средишну зону екавског наречја и територијално није изложена утицајима других наречја, ми смо и на њеном подручју наишли на уопштавање префикса *ѝре* м. префикса *ѝри*. За то има више потврда: *ѝрѝѝисак* (С.), *ѝрѝлично* (В., Гл.), *ѝрѝзив* (Д.); зашто да се *ѝреѝајамо* уз парифѝрију, да тѝ *ѝремѝним*, да те *ѝревѝѝи* (С.), *ѝремѝѝу* Бугаре (Бр.); *ѝреѝуѝаѝе* пиштољѝи (Кш.); *ѝреѝмирје* (Бр.), *ѝреѝлеѝа* ли смо на зѝмљу (Стр.), а он *ѝреѝе* мѝни (Бр.) да се не би *ѝревѝѝила* (Гл.); код ѝѝ да се *ѝрекљѝчи* (М.); *ѝредѝго се* (Гл.), *ѝреѝајамо се* (Гл.), *ѝрѝлика* (Гл., Дв., Стр.), по *ѝрѝлики* (Гл.), *ѝрерѝдим* (Ж.), *ѝремѝѝи* (Ж.); једѝно сам *ѝремѝѝио* (С.), *ѝреѝѝснуо* (Кш.), *ѝреѝази* ми (Рођ.), – поред *ѝрѝдали се* (Вј., Бр. = *ѝредали се*).

Забележени примери јасно говоре да је ова појава захватила и ресавско говорно подручје. Истина, она ту није тако честа, нити је узела ширѝих размера. Замеѝивање ових двају префикса, *ѝре* и *ѝри*, познато је и другим говорима нашег језичког подручја, нарочито тамо где има мешаног становништва. Како објаснити ову појаву у говору Ресаве? У уводу је речено да је ресавско становништво доста хетерогеног порекла и није невероватно да се и ту огледа тежња да се у потпуности очува изговор аутохтоног становништва и као последица те тежње јавила се и замена префикса *ѝри* префиксом *ѝре* (сличну појаву констатовали су Гл. Елезовић за Косово и Метохију, СДЗБ. књ. IV и VI, s. v. *ѝреѝѝснуѝи*, *ѝреѝѝснем*, *ѝрѝѝкаѝѝ*, *ѝрѝѝкам* и сл. и М. Стевановић за говор Баковице, СДЗБ, књ. XI, стр. 50). Усамљени су примери *ѝрико* Солуна (Кп.) и *ѝрисѝдѝвимо* (Стр.) у којима имамо и м. очекиваног *е* у секвенци *ѝре-*.

Иако није у питању рефлекс *јаѝа*, сматрамо да ће бити најзгодније да на овом месту наведемо и примере где се префикс *ѝре* јавља и на месту префикса *ѝро*. То су ови примери: *ѝрѝшо* вѝз (Дв.), *ѝременѝла*, *ѝрезѝвље се* (Пл.); свѝ ми *ѝрѝлаѝило* пред ѝчи (С.), кат *ѝрезѝбе* (Слад.); да се *ѝремѝни* чѝршаф (Ро.); *ѝренѝла* кѝкош (Пл.); *ѝрекљѝѝац* (С.); да *ѝребѝѝим* (К.), не мѝже да *ѝреѝѝѝа* жѝпче (Кш.), он га *ѝрегљѝси* да је комуѝѝста (Гр.), *ѝремѝни се* (Ж.), *ѝрѝзив* (Пл.), *ѝрезѝѝа се* (Ж.).

Могућно је да се овде огледа тенденција генералисања употребе префикса *ѝре* м. префикса *ѝри* и *ѝро*, која је могла бити зачета тамо где је постојала веза са рефлексом *јаѝа*. Према примерима које смо ми забележили могло би се рећи да је уопштавање префикса *ѝре* м. *ѝро* везано за оне случајеве где не долази у питање семантичка страна сложенѝца. Ми нисмо забележили ниједан пример за ову појаву код глагола типа *ѝрокоѝѝѝи*, *ѝросѝѝи*, *ѝролиѝѝи* и сл. према којима постоје и глаголи с префиксом *ѝре*, али, наравно, и с другим значењем.

6. Да поменемо овде и облик радног глаголског придева гл. *ми-слиѝѝи*. Поред књижевног облика *мислио*, *мислила* спорадички се јављају и облици *мислѝо*, *мислѝла*. Самогласник *е* м. изворног и свакако је ту дошао аналошким путем. Према односу *жѝѝѝим*: *жѝѝѝо*, *жѝѝѝла*, *вѝдѝм*: *вѝлѝо*, *вѝлѝла* настао је и однос *мѝслим*: *мислѝо*, *мислѝла*. Дакле,

и сл. појавило се према *срейнем* — *срићем*. Напомињемо да се овакав облик презента итеративног глагола *срейшаши* јавља и у говору крушевачког краја.

10. На крају овог разматрања замене *јашиа* у говору Ресаве потребно је да се и посебно осврнемо на Мијатовићеву констатацију коју смо дали у уводу, тј. на констатацију о постојању трагова јекавског говора у неким селима ресавске области. Међу селима где се још говори ћ Мијатовић наводи и село Гложане из доње Ресаве. Ми смо нарочиту пажњу обратили овој говорној особини и за време нашег боравка у Ресави октобра 1966. год. Том приликом смо поново посетили село Гложане и разговарали са мештанима, како млађима, тако и старијима. Међу њима је било највише оних који су били зашли у осму деценију живота. Ниједан од њих није нам могао потврдити да је икада чуо од становника овога села јекавизам *ће* који наводи Мијатовић, као ни облик ни промену мушких личних имена типа *Јово* — по источнохерцеговачкој варијанти њихове деκлинације. Међутим, у једној епиској песми коју нам је саопштио њен састављач осамдесетогодишњи старац Милутин Ј. Марјановић, а у којој је опевао, у десетерцу, свој војнички живот у балканском рату, налазе се јекавизми у овим стиховима:

Пуће једна у јаруги бџмба,
и ђдма се *зайоћеде* бџрба . . .
ту бџјасмо два *бијела* да̀на . . .
то је *лџјек* од мџга стомџка . . .
то *бијаше* два са̀та до зџре.

Могло би се одмах закључити да су ови јекавизми преузети из народних песама јекавског порекла. Па ипак ми сматрамо да сви наведени јекавизми не морају имати извор. Наиме, песнички епитет „два *бијела* да̀на” као такав свакако је преузет из народне поезије. По нашем мишљењу то се може рећи и за облик имперфекта од глагола *биши* — *бијаше*. На овом подручју ми смо бележили само краћи облик имперфекта од овог помоћног глагола (*бџше* у 2. и 3. л. јед.), што значи да је облик *бијаше* такође преузет из јекавских десетерачких песама. Исто тако и акценат (дугоузлазни на другом слогу) упућује на свој јекавски извор. Колико је овај старац при стиховању своје ратне одисеје био под утицајем јекавских народних песама показује и имперфекат *бџјасмо* који представља екавизирани ијекавски облик имперфекта *бијасмо*. Ово треба истаћи због тога што у ресавском говору егзистирају само краћи облици имперфекта (у 1. л. множине *бџсмо*).

И облик аориста од глагола *зайоденуши* — *зайоћеде* не живи у овом говору; аорист од тога глагола гласи у 2. и 3. л. јд. само *зайодену*. Дакле, и ту се огледа утицај језика народне поезије.

Ни јекавизам *лџјек* не може се везивати за лексику овога краја, у коме се увек говори само *лџк*, *лџчим*, *лџкар*. Највероватније је претпоставити да је овај јекавизам примљен из говорног језика. Наиме, наш информатор се као рањеник, у самом почетку рата, налазио међу јекавцима, а није искључено да је и медицинско особље такође говорило јекавски. Отуда је, дакле, ова реч (*лџјек*) могла ући и у песму. Иначе информатор је у разговору употребљавао само екавски лик ове именице.

Дакле, ни за један од наведених јекавских облика у поменутој песми не може се рећи да егзистирају у живом народном говору.

Међу селима у којима је наишао на јекавизме Мијатовић на прво место ставља село Сладају. Наши информатори, међутим, из тога села нису нам потврдили постојање таквих облика. Овим ми никако не желимо рећи да су Мијатовићеви подаци нетачни. Поново треба истаћи да је Мијатовић прикупљао материјал за своју монографију о Ресави на самом почетку овога века, што значи да последњи јекавски трагови које је он забележио нису допрли до наших дана. Чак се ни наши информатори, који су зашли у дубоку старост, нису могли присетити да су такве облике икада чули у говору свога родног места.

11. Сасвим другачије треба прилазити јекавизмима забележеним у селу Ђуринцу. У том селу, које је врло забачено и неприступачно за време падавина, чули смо од једног седамдесетогодишњака ове јекавизме: *није ћла да йде, ја сам ћдо д йем, нису ћели да га бране*. Поред ових примера бележили смо још и *лани* и *мишљели су*. Наши информатори из тога села уверавали су нас да код њих живи предање по коме су они пореклом Бугари. Међутим, језички материјал који смо ту прикупили не слаже се са таквим тврђењем. Ево због чега. Прво, наведени јекавизми никако не потичу из бугарског језика. Друго, у овом месту чувају се изразите дужине, знатно боље него и у једном другом месту које смо ми посетили на овом подручју; те дужине такође нису пореклом из језика нашег источног суседа. Треће, њихова деклинација и акцентуација су много ближе млађим говорима штокавског дијалекта него што је то случај са било којим другим местом у Ресави. Али ако бисмо и прихватили њихово предање о бугарском пореклу, онда се, с обзиром на савремено стање њихова говора, мора претпоставити да су они српскохрватски језик учили и примили од досељеника међу којима је било и јекаваца из крајева са млађим говорним особинама. На овакав закључак нарочито нас упућују још увек присутна мушка лична имена на *о*: *Васо, Арсо, Тимо* и сл. и присвојни придеви од тих имена: *Васов сйн, Арсов љнук, Драго Тимов*. Овакав облик ових имена и од њих изведених придева, као што је напред речено, ми смо забележили још једино од једног информатора из Златова, из села које од Ђуринца није много удаљено и које је такође доста неприступачно.

12. Један информатор из села Врлане уверавао нас је да и у селу Тропоње постоје исте карактеристичне особине које смо ми констатовали за говор Ђуринца. Међутим информатор из тога села није нам потврдио такве особине за говор српског становништва (у том селу поред Срба живе и Власи).

СУГЛАСНИЦИ

Уошшће о артикулацији сугласника

Као и код самогласника, и артикулација сугласника овог говорног подручја нормално је штокавска. За разлику од говора источне и јужне Србије, у којима је артикулација неких сугласника, нарочито африката, доста нестабилна (в. А. Белић, ДИЈС, стр. 165—199), у

овом говору нема померене артикулације ни код тих сугласника. Једино нестабилну артикулацију има сонант *j* у интервокалном положају, а некад и у финалним позицијама. Али то није специфичност искључиво овог говорног подручја, него више или мање и свих других говора штокавског дијалекта. О свим појединостима у вези са општом пригодом сугласника биће говора на посебним местима.

Сугласник *x*

Ми смо раније констатовали да левачки говор не зна, по правилу, за изговор гласа *x*. Потврде које су тамо наведене (ор. cit. 189) за изговор овога гласа везане су углавном за иницијални положај и највероватније је да је појава гласа *x* у тим примерима новијег порекла. У примерима, међутим, где сонант *r* има самогласничку функцију у иницијалном положају (*xpīi* : *rīi*) појава овог гласа може бити и фонетски условљена. Познато је, наиме, да артикулацију сонанта *r* у иницијалном слогу често прати појава неког секундарног гласа која омогућује припрему говорних органа за артикулацију гласа *p* (о овом в. Asim Peco, Sur la nature du r syllabique en serbocroate, Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg 1960, стр. 15 и д. — сепарат).

Ни у ресавском говору, као ни у многим другим говорима штокавског дијалекта, фонема *x* не чини саставни део његовог консонантизма. Истина, ми не можемо рећи да је овај задњонепчани фрикатив апсолутно непознат ресавском говору. Ми смо тај глас забележили у извесном броју примера иако се ти примери, да то одмах кажемо, чешће јављају без сугласника *x*. Ради боље прегледности све забележене примере ми ћемо навести према позицијама у којима смо чули глас *x*.

а) на почетку речи: *xđj*(*d*) д њдемо, *xđћеш* (В. П.); *xра́на*, стд́чне *xра́не*, *xќи́шар*, *Хомдље*, *xđћеше* (Ж.); *xошћел*, његов бра́т *xербој* (С.); *xамбу́р*, *xђри́и(j)ицу*, *xđћеш* (Лу.); *xра́на*, да се *xра́ни* (Вј.); у *xди́шелу*, *xи́љаду* и двѣсто педѣсет (Ц.); осамнаес *xи́љаде*, петнаес *xи́љада*, с *xлѣбом*, *xђји́ тѣмо* (В.), *xђj* по седам (Д.) *xђj* са́д, *xва́ла*, узјаше *xлаи́ша* (Гл.); *xђде* (Стр.); *xи́до* (Д.), *xахра́њен* (Д.), *xра́ни*, *xи́љада*, по *xќи́шару* (Б.), *xддник* (Кп.).

б) у средини речи: *ѡрдо́хија*, *Миха́ило*, *грѣхдѡви*, свѣ *и́и́хо* (Се.); *духдѡни* судѣ (Вј.); *јѡхо* коби́лу, *јѡхала* кдња (Ми.); на чистом *ва́здуху* (Гл.); *дѡхови* (Лу.), *захва́ћа* (Ц.), *ма́хом* (Кш.); *захва́љујем* (Д.), *ухаа!* (В. П.), *ухуу!* (Ж.), претвори́ло се у *ана́рхију* (Вј.).

Ми немамо ниједног примера у целокупном нашем материјалу са сугласником *x* на крају речи, осим примера *ва́здух* који смо забележили у Жидиљу.

У вези са изговором гласа *x* у овом говору потребно је указати на следеће. — 1. Све ове и сличне речи јављају се и без гласа *x*: пре *и́љаду* година, нисам *и́до*, пѣт *и́лади*, *и́ладу* кила, *а́де*, би ли *и́шла?*, он је *си́ра* и трѣпет, *сирдма*, *ва́зду*, *лѣба*, *си́ао*, *дѣмо* (С.), *ѡи́ријѡр*, њи не́колико, *и́до*, *сара́њен*, у *ѡису*, *лѣба*, не́колико *ќи́шара*, да се не би

иревдѣила, увдѣе бвцу, *довдѣе* га, мѣсли на *сѣра* (Гл.), *довѣде снау*, да *обувдѣимо* јѣлу, мѣ га *увдѣимо*, *циганска мала, кожѣчићи* (Се.), *нисам шѣла*, не помѣже ни *рана, дмица, шѣбу* (Лу.), *ладно, увдѣи* (Ц.), *није шѣо*, *тѣрала ајку, дрђу* му рѣке (Гр.), *бѣли лѣб, Владиња, мала* (В.), *увдѣимо* ме рат, *има сѣна и снау* (Ми.), *дш овѣ?* (Д.), *лѣба* (С.), *идѣани, шѣо, дрѣ*, у *шѣбу* (Стр.), *увдѣило* га вѣреме (Д.), *двѣ баче* (Т., К.). У књижевном језику, као што је познато, последња именица има два облика *башѣа* и *башча*, док јој је изворни облик у турском језику из којѣга је преузета *бахѣ* (в. А. Шкаљић, Турцизми 1965, 123). Према томе у наведеном примеру *баче* имамо појаву губљења сугласника *х*. У говору крушевачког краја, напротив, тај глас (*х*) је супституисан задњонепчаним безвучним оклузивом и гласи *бѣкча*. — 2. Пошто је глас *х*, као што се зна, нестало и у овом говору, уколико се он у новије време поново уноси, под утицајем књижевног језика, поред примера који су већ наведени и у којима се његова артикулација чува, честа је појава и његове супституције сугласником *к*, као што је у речима: *кѣжук, кожѣкче* (С.), *дрђѣо ѣарѣкѣ(ј)у, клѣденац, сакрѣњен* (Д.), *врѣковни сѣд* (К.). ради *уѣеке, поднео закѣшев* (Д.), *вѣздук* (Стр.), *ѣлкокол* (Сл.), у *ѣлѣк* бѣје (Гл.), *закѣѣва, ѣскрана*, от *ѣлѣка, кѣжук* (Вј.), *кранѣли* не дѣбро, *крана* ѣмала дѣбра, *ѣарѣки(ј)а, ѣрѣкод* (Ми.), *кѣмбур*, бѣо је *ѣарѣком* у Грабовцу, тѣг *ѣасѣѣука, ѣасѣѣук, ѣасѣѣук, кѣмбург* (Лу.), *ѣарѣки(ј)а* (Ц.), от *ѣрѣкодѣа* (Кш.), *вѣздук* (Д.), ради *кѣнорарно* за тѣ *сѣрке* (Гл.). — 3. Неколико примера захтевају да се посебно на њих укаже. То су примери у којима није извршена супституција задњонепчаног фрикатива са задњонепчаним експлозивним сугласником (*х = к*), него имамо врло лабаву фрикацију: *дѣу^х* (Гр.), *да^хѣје*, *чѣсти вѣзду^х* (Гл.) (исп. А. Белић, Диј. ист. и јуж. Србије, 207—212). — 4. Мислимо да овде није потребно наводити примере типа: *уво, дувѣн, ѣроја* и сл. који су општепознати и за које знају сви говори у којима глас *х* не чини саставни део сугласничког система. Поред таквих речи јављају се са гласом *ј* још и ове: *дрѣје* (Стр.), *кѣјиња* (Стр.), *дрѣје* (С.), *мејѣна* (Д.), *сѣрѣја* (С.), *снаја* (Лу.), за које знају и многи други говори.

Као што примери показују, фонема *х* се доста ретко среће у овом говору, а кад се и јави, то је најчешће у иницијалном положају, што, свакако, говори о њеном васкрсавању у најновије време у консонантизму Ресаваца. У финалној позицији, тамо где је у артикулационом погледу овај сугласник најнестабилнији и у књижевном језику, у овом говору скоро се и не јавља фонема *х*. Интересантно је напоменути да смо сличну ситуацију констатовали и у говору Левча. У том говору ми смо забележили доста примера са овим гласом у иницијалном положају а знатно мањи број примера са тим гласом у средини речи (ор. cit. 189). Ни у Левчу, као ни у Ресави, глас *х*, макар био и новијег датума, није још нашао своје право место у говору. Све ово доказује да у наведеним примерима глас *х* у наше време почиње да се изговара. Ово још никако не значи да ће у скорој будућности *х* бити уопштено и да ће се изговарати свуда тамо где му је по етимологији место. Не само да се томе противе примери као: *мува, бува, уво, ѣроја, аждаја* и сл. него и у многим другим случајевима искључена је било каква рестаурација

Сугласник *j*

С обзиром на природу артикулације гласа *j* — то је сонант при чијој творби долази до сужавања пролаза ваздушној струји, али тај теснац није такве природе за чије је савлађивање потребан посебан напор — разумљиво је што долази до његовог губљења, и то не само у међусугласничком положају него и у осталим позицијама у речи. Као и у осталим нашим говорима, и у овом говору интензитет изговора гласа *j* зависи како од њему суседних гласова, тако и од акцента речи.

I. — Глас *j* са нормалном артикулацијом бележили смо у свим позицијама речи. И то:

а) у иницијалном положају испред самогласника: *ја̂, ја̂бука, ја̂вор, ја̂гне, ја̂гањици, ја̂вили, ја̂че, ја̂рџа, ја̂сен, ја̂ма, ја̂че, ја̂завац, ја̂сно, ја̂к; јдш, Јован, Јдвица, јдрган, Јованка, јок; јџче, јџише, јџишо, јунак, јџг, Југовићи, јџри, јџовина, јунац, јунџе месо, јуначки, Јужна Морџа; јефџишице, јдџишино, јега, јџиан, Јџловац, Јџла, јџс, јџзик, јџишва, Јединица, једнџм, јџчам, јџси, јџло, једнџм, јесџење, Јџла, јџмо.* — Наведени примери су општи и тако их изговарају сви представници овога говора; зато и нису даване ознаке места где су забележени.

б) у средини речи потпуну артикулацију сонанта *j* бележили смо у овим позицијама:

1. иза самогласника задњег реда, а испред сугласника: *девојка, Радојка, Милојка, снајка, мајка, благајник, благајница, војник, Војник, војници, њојна, њојну ћерку, белџке, ујна, кујна, Свилајнац, вајду, најлон, најгоре, Зајчар, девојче, (х)ајде, војска, ајдук, сладџска деца, сџарџка, Рајко, рајска врата* (каткада глас *j* у овој позицији зна за извесну редукацију, тако да се тада има акустички утисак неслоговног *џ*);

2. иза сугласника, а испред самогласника задњег реда: *барјак, барјакџар, бурјан, џамјан, дџава, узјане, одјурџо, кџзу стазу, мџјак, Мирјана* и сл.;

3. између два у сонант *j* се обично не изговара, при чему долази до контракције ових двају самогласника (в. ниже). Овде ћемо навести само примере у којима се глас *j* изговара у таквој позицији: *везују, куйују, џерађују, најлађују, верују, милују, ујуџиру, џујују, робују, жуџују* (жути жуџују, црвени џуџују), *завезују, доџерују, чују* и сл.;

4. између *у* и *о* артикулација *j* је стабилна; на пример: вок. *Грујо, Вујо, Дујо; сџрујомер* (између ових двају самогласника никад се не јавља секундарно *j* у облику радног глаголског придева типа *чуо, мџицуо* и сл., као што је то случај у неким другим говорима штокавског дијалекта);

5. између самогласника предњег реда *е* и самогласника задњег реда у сонант *j* се исто тако јасно чује; нпр.: *сџу, смџу се, блџу, сџрџу, веју, идеју* (идеја);

6. тако је и између самогласника задњег реда *у* и *а*: *ујак, сџруја, Груја, гуја*;

7. између *а* и *у* ситуација је другачија: у овем *крџу* (Стр.), *Сладџу, снају, седџ* на *џрџмају*, на великом *белџу*. У овој позицији у об-

лику 3. л. множине презента, као што ће се видети, *j* се редовно губи у изговору (*чишау*, *чишу*);

8. између самогласника задњег реда *a* и предњег реда *e j* смо забележили у овим примерима: и(с) *Сладђе*, у *Сладђе*, от *џрмаје*, кот *снаје*;

9. између самогласника предњег реда *и* и задњег реда *a* имамо: *џријаишељи* (Стр.), *џрија* му, *чија* си, *бријање*, *савија* се, *клија*, поред *клиа*, *чија*;

10. између *у* и *и j* смо забележили само у примерима: *кујињу* (Стр.); *зуји* (С.), *олуји* (Д.);

11. између самогласника *у* и *e j* је нестабилно: *свукүјемо* се (В. П.), али *чүемо* (С.);

12. између самогласника задњег реда *о* и *a*: *џрбаја*, *Вбаја*, *Ббаја*.

У наведеним позицијама фонетска природа сонанта *j* није свуда иста, али за нас је овде било битно да констатујемо присуство фонеме *j*, макар се она јављала у виду разних фонетских варијаната тога гласа, у свим позицијама у речи.

в) Сонант *j* на крају речи изговара се, иако не увек као фонетски тип овога гласа, што значи да и ова позиција даје у изговору његове различите артикулационе варијанте. Глас *j* нормалне артикулације забележили смо у овим примерима: *дај*, *џокидај*, *џрбаја*, *чекај*, *бирај*, *шај*, *белјај*, *шџрај*, *џдложај*, *мај*, *рај*, *кџијај*; *јџј*, *мџј*, *шџџј*, *рџј*, *знџј*, *сџџј*, не *бџј* се, *шаџџј*; *куј*, *чуј*, *куијуј*, *шјуј*, *вџруј*, не *џљуј*, *завезуј*, *најла-ћуј*; *сџј*, *грџј* нџге. Истина, у овим случајевима каткад се глас *j* чује у нешто редукованој форми, коју ћемо обележити знаком *џ*; нпр. *даџ*, *џрегледџ*, *чуџ* ме, не *нарећуџ* ми, *завезуџ* то, *избрџ*, *завџ*; не *сџ* се, *угрџ* се и др. Која ће се варијанта гласа *j* јавити у изговору, то често зависи не само од броја слогова речи (нпр. у *мџј* артикулација сонанта *j* је нешто изразитија него у *џричекај*, што би се могло графички овако означити: *мој*, али: *џричека**), већ и од темпа говора и психичког расположења говорника.

Ми овде и посебно указујемо на примере у којима смо чули изразито ослабљену артикулацију сонанта *j* у средини речи између самогласника од којих је и на првом месту: *Ми(j) џило*, *даи(j)e*, *Ми(j) џјловац*, *судџ(j)a*, *ди(j)џиу*, *џаџри(j)џр*, да не *би(j)e*, *џи(j)ан*. Овакве природе је и секундарно *j* уколико се јави у облику радног глаголског придева од глагола на *-џи*: *сакрџ(j)o* се, *би(j)o*, *џоложџ(j)o*, *џи(j)o*, *носџ(j)o*, *моџ(j)o* и сл.

II — Већ је истакнуто да сонант *j* нема у свим позицијама једнаку артикулацију; штавише и у истој позицији могу се констатовати различити степени интензитета овога гласа, али од свих тих појава свакако је најчешћа појава потпуног изостављања гласа *j*. Цео прикупљени материјал за ту фонетску појаву изнећемо овим редом.

а) У положају између два самогласника предњег реда сонант *j* може потпуно да се изгуби у изговору: *џије*, *шџе*, *крџе*, *није*, *најважнџије*; *џишекџије*, *сџарџем*, *убџе*, *канџеларџе* (Стр.); *није*, *добџе* (С.); *ранџе* (В. П.); *окуџаџије*, *леџије*, *добџе*, от *каџије* (Ж.); *шџе* (Г.). Исти је случај

ђ) Исто тако не изговара се *ј* кад се нађе између самогласника *а* и *е* у глаголским облицима: *даѐм* наполе, *ѝродѐмо* робље (Кш.); *ѝознаѐм* (С.), *зайошљаѐм* (Д.), као и између *е* и *а*: *ѝосдано* (С.); *сѝарѐа*, затим између *е* и *и*: *сѝарѐи* (Ж.), *сѝарѐи* (Стр.).

е) Сонант *ј* не чује се код придевске заменице *мој* у облику женског рода: *мѐа* мајка, *мѐа* сѐстра (Гр.); *мѐа* мајка (В.); *мѐа* баба (С., Кш.); *мѐа* (Д.); *мѐа* ављѝа (Ж.); *мѐ* сѐстра (Д., Стр., Бр., Гл.), *мѐ* жѐна (Стр.); затим у: *мѐу* ћѐрку (Т.).

е) Између *и* и *у* не изговара се *ј* у примерима: *ављѝу* (С.), *канцеларѝу*, у *Словѐнцу*, *убѝу*, *ракѝу* (и *рекѝу*) (Стр.); *оћѝу* ми, *ће* *д* *убѝу* (Д.), *фамѝлиу* (Ж.), *сѝарараѝу* (Ре.).

ж) Између *и* и *о*: *урадѝо* (С.).

з) Између *и* и *а*: *циѝа* (Се.); *фамѝлиа* (Д.).

и) И између самогласника *о* и *е* сонант *ј* се губи: *дѐде*, *ѝрѐе* (Стр.); *сѐде* (Д.); *мѐе* (К.).

ј) Затим између *о* и *и*: *кѐи*, *мѐи* (С.), *двоѝца* (Л.), *ѝройѝа* (Д.), *да осѐди* (Ж.).

к) Глас *ј* се не губи само у унутрашњим слоговима речи, већ има потврда да се он не изговара каткад и на почетку речи, а чешће на крају речи. За почетак речи имамо свега ове примере: *ѐдна* крава (С.), *ѐдном* (Вј.) *ес* да (С.), *ѐдан* (Стр.). За крај речи наводимо ове потврде: *немѐ* (С.), *немѐ* (Стр.), *немѐ* да тражиш (Гр.), *немѐ* (М.), *немѐ* се жалиш (Д.). Као што се види, примери су везани за одрични глаголски облик императива од гл. *моћи*. Али то нису и једини случајеви у којима се сонант *ј* губи из финалне позиције. Губљење овога гласа на крају речи јавља се и код демонстративних заменица *овај*, *ѝај*, *онај* у облику мушког рода. Примери: *оѐа* граѐ убио (Ми.); *оѐа* тањѝр (С.), *ѝѐа* плѐн, *оѐа* граѐ, *оѐа* спѐменик (Кш.), *оѐа* мѐмак (Гр.), *ѝѐа* чѐвек (Гл.), *оѐа* мѐмак (Јз.), *ѝѐа* пѝт (В. П.), *ѝѐа* сѝн (К.), *оѐа* чѐвек (Л.). Док се облик *немѐ* не јавља увек (исп. *немѐј* (С.), *нѐмој* (Гл.)), дотле су облици демонстративних заменица знатно уопштенији, готово би се могло рећи да се изговарају само тако (без крајњег *ј*). О појави оваквих заменичких облика исп. код А. Белића, Прилошци историји словенских језика, Глас СКА књ. 62, стр. 219.

III. Иако се глас *ј* у многим позицијама, као што смо видели, губи у изговору представника ресавског говора, има, с друге стране, случајева у којима се јавља *ј* и тамо где му није место. Примери за такво, секундарно *ј* нису бројни; ми смо забележили ове: *ѝрѝѝес* (Ж.), *јѐѝе* (Пл.), *ѝѐѝј*, *јѐкѝѝѝр* (Д.), *сѝбѝјѝе* (Гл.) (тур. *сабахиле*). Исто тако овамо иду и примери: *и јѐна*, *леп* и *јѐн* (Ж.), *сѝд* и *јѐѝеѝ* (Вј., Бр., Гл., М.) у којима се развило *ј* у сантхију. Некада се из ове позиције *ј* уопштило и постало саставни део појединих речи: *јѐксер* (С., Р., М., Бр., Гл., Пл., Вј.), *јѐкѝѝѝр* (Вј.).

АФРИКАТЕ

1. Систем африката у овом говору утолико се разликује од система истих гласова у многим другим говорима, као и у књижевном језику,

што према безвучном *с* има *З* (*δз*). Појава африкате *з* и овде, као и у левачком говору, везана је за одређене позиције — почетак речи и сугласнички скуп *зв* — и тај се глас јавља као варијанта фрикативног *з* и не може имати семантичко-диференцијалну функцију у речи.

Потврде за ту африкату су ове: *звдно*, *зид* (Гл.), он^е *зидине*, *зидана* кућа, *зидо* сам кућу, да *зидāju* две куће, мотори само *зүе*, *зид*, *звдно* (В.), *звдно* (Ми.), *зидār*, *звдно* (Вј.), *звдно* (Ц.), *зидина*, *зидамо*, *зйис*, *магазин* (Гл.); *зид^м*, *йозидāли*, *звнце* (Ж.), *зйдау* (Пл.); *звдно*, *звезда* (Стр.); *йёнзиу* (К.), *зүјну* (Стр.).

Као што наведени примери показују, и у ресавском говору појава африкате *з* ограничена је на реч *зид* и од ње изведене речи и на именицу *звдно*. Усамљени су примери *зүе* као ономатопејска глаголска реч, а поред *зйис* у истом месту много чешће је *зйис*; *магазин* као страна реч могла је бити примљена са тим гласом.

Треба нагласити да се ни напред наведени примери на овом подручју не јављају искључиво као такви, него се те речи, и то не ретко, изговарају и са изворним гласом *з*. Ово нарочито важи за изговор млађих представника ресавског говора, што значи да ће после извесног времена тај глас сасвим престати да се изговара и на овом терену. Да је то тачно, показује нам и то што су нас млађи информатори уверавали да речи са африкатом *з* изговара данас само још понеки од старијих људи.

2. Изговор осталих африката углавном се слаже са њиховим изговором у књижевном језику. То значи да је артикулација гласова *ћ*, *ђ* и *џ* нормално штокавска. Једино смо констатовали да је изговор африкате *ч* у извесном смислу померен у правцу места творбе африкате *ћ*. Тако смо поред стандардног *ч* у примерима: *сељачки*, *чбвек*, *чџири*, *чобанин*, *чаша*, *искочи*, *йовучу*, *рачунāju*, *дчи*, *учишељ*, *шајкачу*, *начелник*, *йлач*, *сач*, *драч*, *койач*, *йрубач* — забележили и: *йреч^ћанка*, *ч^ћка*, *ч^ћџири* (С.), *ч^ћуди ме* (Л.), *йеч^ћење* (С.); *ч^ћџири стб динара* (В. П.); *ч^ћбвек*, *деч^ћко*, *ч^ћйсии* (Ж.); *уч^ћџийвово* (Д.).

У истим овим местима забележили смо извештан број примера у којима се африката *ч* у артикулационом погледу потпуно изједначила са африкатом *ћ*: *рућак*, *инаће*, *зарућила се*, да *крџимо*, сџнем да *већерам* (С.); *наднићии*, *оћу ми*, да се *ћйсиим* (Д.); *забћени* крајеви (Ж.); да *рућаш*, *јућер*, *сећем* (В. П.), *крће* (Стр.).

Објашњење за овакав изговор африкате *ч*, тј. за делимично и потпуно умекшавање тог гласа, може бити двојако.

а) Пошто су примери углавном забележени у ресавским варошицама Свилајнцу, Деспотовцу и Великом Поповићу, могло би се претпоставити да није у питању фонетска појава, већ позната говорна особина градског становништва и других крајева. Ми на овом месту нећемо улазити у питање порекла те особине као фонетског феномена штокавских говора узетих у целини.

б) Као што је напред истакнуто, међу становницима ове зоне има доста досељеника из источне Србије, и није немогуће да је ова особина овамо допрла из говора који се налазе источно од Ресаве, а она је тамо још раније констатована (исп. А. Белић, ДИЈС гл. VI). Истина, проф. Белић за тимочки говор констатује да се *ч* „изговара често пута мекше

него наше ч", али додаје да се оно никад „не изједначује са нашим ħ" (op. cit. 168, испод текста). Као што смо видели, ми смо у Ресави констатовали и потпуно изједначавање артикулације африкате ч са артикулацијом африкате ħ, што би могло упућивати на закључак да се ту процес умекшавања гласа ч није зауставио на пола пута, тј. на изговору ч^h, него је умекшавање извршено у потпуности. Није искључено да је на ову појаву у ресавском говору утицао и влашки изговор ових гласова (ч и ħ). Ми нисмо залазили у влашка села, нити нас је интересовао њихов говор али смо, узгред, констатовали изразиту палаталност поменутих гласова у њиховом говору. Колико су наше опсервације тачне, показале испитивања говора влашког становништва ове зоне.

Кад смо већ код ових гласова, да се осврнемо и на оно што проф. Белић говори о природи африката у говорима источне и јужне Србије. У вези са Мазинговим, а и Броховим, схватањем природе ових гласова проф. Белић на стр. 167. и 168. каже да је звук ħ несумњиво африката, „дакле, сложен, и да се почиње експлозијом звука *ih*, па је сва ствар у томе што се ваздух, ослобођен експлозијом, не пушта да слободно изађе кроз уста . . . Дакле, према акустичкоме моменту . . . ово је заиста африката, али према самоме начину образовања тај би се глас могао назвати и простим, јер он представља модификован изговор једнога гласа (*ih*), а не комплекс од два засебна звука“. Без обзира на то што је овде реч о гласовима једног архаичног говора штокавског дијалекта, сматрамо да артикулација африката има једну заједничку црту на целом нашем језичком подручју, а и иначе, а то је да оне никако нису сложени гласови, него сливени, али са нешто специфичнијом артикулацијом. Истина, наведено мишљење о африкатама изнето је почетком овога века, и то у контексту описа једног архаичног говора. Али и много доцније проф. Белић заступа слично мишљење — да су африкате „сложени или сливени сугласници“, који „представљају спој двају елемената, експлозивног и фрикативног, у једном гласу“ (А. Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик, I део: Гласови и акценат, Београд 1948. стр. 85; универзитетска предавања). Данас је међутим сасвим јасно, а и експериментално доказано, да су африкате само сливени гласови, да у процесу њихове артикулације елеменат гласа *ih* не карактерише експлозија. Иначе ови гласови се изговарају са тзв. африкцијом (в. А. Пецо, Природа африката српскохрватског језика, ЈФ ХХV). У фонолошком погледу, сасвим разумљиво, они се нимало не разликују од осталих фонема нашег гласовног система.

3. Појава африкате *ɟ* у примерима типа *гошџици*, *грџици*, *љџици*, *свџици*, *џџкло* општепозната је, фонетски сасвим лако објашњива, и о томе није потребно овде посебно говорити. Ми ћемо се на овом месту посебно задржати на појави африката *ч* и *џ* уместо констриктива *с* и *ш* кад се оне налазе у групи са оклузивом *ћ* или *к* — на почетку речи или у средини речи.

а) *ih* = *ič*

Примери: *иченица* (В., Сл., Зл., Ми., С., Јз.), *иченично* брашно (Јз.); *лјиче* (С., Ц., В., Ми.), *лјиче* но Српка (Сл.), *лјиче* (Ж.), *нај-лјиче* место (Јз.), *најлјича* жена (Јз.). Има потврда и за појаву афри-

кате *ч* уместо *ш* и у неким другим гласовним скупинама; нпр. у компаративу придева *црн* поред обичнијег *црњши* забележили смо и *црнчи*: ђн је *црнчи* од *гървана* (В. П.). Истина, појава африкате *ч* у овим примерима може али не мора бити фонетског порекла, а по нашем мишљењу и није. Ми смо више склони мишљењу да се овде огледа аналошка појава морфолошког карактера: према компаративима са завршетком на *-чи*, типа *јак — јачи*, *горак — горчи*, могло се појавити и *црнчи*. Осим наведеног примера ми нисмо забележили више потврда за ову појаву у компаративу придева. Редовно је наиме *зелњши*, *црвњши*, *румњши* и сл.

У једном примеру забележили смо африкату *ч м. ш* у сугласничком скупу *лш*: *йобовѡдла* се *крв* (К.). И овај је пример усамљен јер компаратив који се налази у основи овога глагола чува неизмењену групу *лш*: *бдљша*, *бдљше*, која тако гласи и у неким суседним говорима (околина Крушевца и др.).

Истина, да то посебно истакнемо, гласовна група *йш* није данас редовно и код свих представника овога говора замењена групом *йч*. У једном истом месту, чак и од истих особа, ми смо слушали и неизмењену групу *йш*: *йшенйца*. Чак би се могло рећи да је ова особина изразитије заступљена код млађих генерација, што говори и о њеном пореклу, тј. она продире из књижевног језика у наше време. Напомињемо узгред да се и у источнијим говорима група *йш* изговара као *йч* (А. Белић, ор. cit. 218), а и у левачком говору ова је појава такође заступљена (в. у нашем раду о левачком говору, стр. 190). Све ово наводи на закључак да је појава групе *йш* у примеру *йшеница* фонетска рестаурација која иде напореда са групом *йш* у примерима: *ойшйина*, *ойшйински*, *уойшйе* и сл.

б) *йс* = *йц*

Напореда са африкатизацијом констриктива *ш* у групи *йш* иде и африкатизација *с* у групи *йс*: *йцѡшо* (С.), *йцй* (Д., Гл., Гр., Стр., В.); да се *йцѡемо* (С.), *йцѡе* (Стр., Ж., Ц., Б.), *йцѡеш* (С.), *йцѡвдо* (Т.); као и: *лийцао* (К.), *лийѡдла* (С.), *излийѡше*, не *лийѡуу* (Се.), *йолийѡдли* (Гл.), *лийѡдле* (Т.), *лийѡдли* (Р. Кп.), *лийѡ* (Ж.), *лийѡдла* (Пл.).

Као и за примере под а), и овде се може рећи да се група *йс* не изговара увек као *йц*. Истина, то су речи које у новије време улазе у лексику ресавског говора. Такви су, рецимо, примери: *ойсада*, *ойсадно* стање, *кайсла* (поред *кайисла*). Примери типа *йцй*, *йцѡуу*, *лийѡдли* познати су и говорима источне Србије, а ми смо их и у Левчу бележили у свим местима која смо посетили (ор. cit. 190). Фонетско објашњење ове појаве дао је А. Белић (ДИЈС, 218).

Интересантни су примери које смо забележили у Стрмостену: *домаћинѡко*, *сйаринѡка*, дакле са појавом африкате *ц* уместо очекиваног констриктива *с* између назалног *н* и оклузива *к* (*домаћинско*, *сйаринска*). Иако су усамљени ови примери захтевају да се о њима нешто више каже. С обзиром на то да веза констриктива *ш* и оклузива *к* у овом говору даје африкатизовану групу *чк* (*чкола*; в. ниже), могло би се помишљати да и овде имамо исти гласовни процес, тј. *ск* у изговору даје *цк*, као и у општепознатим примерима *грацки*, *госйоцки*; тако и: *оцкѡче*, *йрѡцедник*. Али у нашим примерима имамо групу *нск*, а не само *ск*, а то

за африкатизацију констриктива није свеједно. Истина, А. Белић је у говорима источне Србије забележио појаву африкате *џ* у групи *рски* (*џурица* — настало, по мишљењу проф. Белића, од *џуричка*, оп. cit. 217). Ми нисмо склони да наше примере овако објашњавамо. Могућно је, и по нашем мишљењу највероватније, да је овде у питању уопштавање наставка *-ицко* који се на овом подручју, а и у другим говорима ове зоне, често јавља у облицима придева изведеним од презимена на *-ић*; овде је нпр. обично *Павловицко имање* = *имање Павловића*, *Пејровицке куће* = *куће Пејровића*. Дакле, по нашем мишљењу, у примеру *домаћицко* пре ће бити у питању аналошка појава него гласовни процес, тј. према *Павловицко*, *Пејровицко* настало је и *домаћицко*, *стијариницка*.

в) *шк* ≡ *чк*

Ову промену смо констатовали у речи *школа* : *чкдла* (Б. К.), као и у глаголу *школовати* : *дн чкдлуе сйна* (Б.). Међутим придев на *-ски* од именице *школа* чули смо само са неизмењеном сугласничком групом *шк* : *шкдски*, што је свакако новије — према *шкдла* које је уопштено, нарочито код млађих генерација. Исту особину забележио је и проф. А. Белић (ДИЈС, 218). Он сматра да ова измена иницијалног констриктива „почива на познатој особини, да се звук у страним речима друкчије изговара него домаћи, зато што се, можда, и у ствари мало од њега у изговору разликује”, а на његову измену имало је утицаја и присуство експлозивног сугласника. Ова појава у нашем говору ограничена је, као што је речено, само на корен једне речи; у средини речи, међутим, сугласничка група *шк* остаје неизмењена (нпр. *крџшка*, *мџшко*, *вџшка*, *Бџшко*, *нџшки*, *џешкџрче* и сл.). Осим тога и у иницијалном положају у речима са другим кореном ова група остаје без промене (нпр. *шкрџће*, *шкрџи*, *шкрџи*).

Ми у овом говору нисмо наишли на групу *чк* м. *шк* у примерима као *шкиљи*, *ушкови*, *шкови*. А познато нам је да се у суседним говорима (околина Крушевца) ове речи изговарају са иницијалном групом *чк* : *чкиљи*, *учкџи*, *чкџи*. Зато нам се чини да је промена *шк* у *чк* зависила и од нареднога гласа: када је иза те групе самогласник, долази до африкатизације фрикативног *ш*: *школа* — *чкола*, *шкиљи* — *чкиљи*; а кад је сугласник *р*, иако он, као сонант, може у понеком од ових примера имати и самогласнички карактер (нпр. *шкрџће*) — не долази до измене *шк* у *чк*.

г) Посебно ћемо се задржати на африкатизацији констриктива кад се они нађу на почетку акцензоване речи а иза оклузива као завршног сугласника проклитике, дакле, у додиру саставних делова сложене речи или у падежном синтагмама као акценатским целинама. О овој појави је било и раније речи у стручној литератури, а она је позната не само народним говорима него и небрижљивом говору оних који иначе поштују ортоепске стандардне нормативе (исп. Т. Маретић, Грам. 1963, 40; А. Пецо, ЈФ књ. XXV, 163—181). Ми смо у Ресави забележили само три примера за ову појаву: да га *очкдлујемо* (С.), *оцкџче* (Вј.) и *о зџме* (= од зиме; С.); међутим, у источној Србији, према материјалу који наводи проф. Белић (оп. cit. 216) ова појава је знатно чешће за-

ступљена. Што она у ресавском говору, а и у другим нашим народним говорима, није честа, то се, по нашем мишљењу, може објашњавати семантичким разлозима: тежи се да се сачува основни гласовни склоп речи које улазе у састав сложенице или падежне синтагме. Тако смо и овде бележили: добио *ош шкѡде*, био *кош сирѡне*, ене га *кош шѡде*, пуца *од здравља* и сл. Сасвим је разумљиво, међутим, што у оваквим и сличним примерима долази до асимилације сугласника *д-с*, *д-ш*. Пример: *ѡ-чес* (Вј., Стр.) чини изузетак, јер се обично изговара *ѡ шес*.

д) О примерима *ѡракци* и *вѡрба* биће говора код сугласничких промена.

ђ) Као што треба и очекивати за ово говорно подручје, гласовна група *шѡ* у примерима као: *шѡѡш*, *шѡѡѡа*, *шѡѡне*, *оѡѡшѡе*, *кљѡшѡа* и сл. само тако гласи. Међутим у учесталим глаголима изведеним наставком *а* од свршених глагола на *и* испред којег је сугласничка група *сѡ* јавља се група *шѡ* м. *шѡ*. Примери за то су: *ѡшѡам* (Стр.), *ѡшѡѡа се* (Стр.), *сѡшѡају се* (Зл.). Према овим примерима та се сугласничка група пренела и у облике основног глагола; нпр.: *ѡшѡим*, *ѡшѡиш* (Пл.). Као што се може закључити на основу наведених примера, ова појава није распрострањена у говору Ресаве.

И од глагола *унишѡишѡи* забележили смо облик трпног глаголског придева са групом *шѡ* м. *шѡ* : *унишѡено* (Ж.), настао свакако према глаголима са сугласничком групом *сѡ* у основи типа *наѡусѡишѡи* — *наѡушѡен*. Исти пример (*унишѡен*) ми смо забележили и у Левчу (ор. cit. 191).

Глагол *ѡусѡишѡи* и у овом говору има сугласничку групу *шѡ* у облицима који у књижевном језику као и у говорима његове основице, имају *сѡ*: *ѡушѡим*, *ѡушѡи*, *ѡушѡио* и сл. Док се у примерима типа *ѡушѡам* са групом *шѡ* огледа подновљено јотовање (в. А. Белић ЈФ књ. IV, 22—24), појава групе *шѡ* у основном глаголу *ѡусѡишѡи* може се објаснити аналогичом: према *унишѡен* — *унишѡим* — *унишѡио* са групом *шѡ* добивено је и *ѡушѡен* — *ѡушѡим* — *ѡушѡио*. Гласовна група *шѡ* из трпног придева уопштена је, дакле, и у облицима у којима није било фонетских услова за промену *сѡ* у *шѡ*. У овом говору нисмо наишли на итеративни глагол са групом *сѡ* (пример *ѡусѡај*), на што се може нићи у неким другим екавским говорима.

е) У већини говора косовско-ресавског типа задњонепчани сугласници *к*, *г*, *х* замењени су сугласницима *ѡ*, *з*, *с* и у облику акузатива множине именица мушког рода. У нашем раду о левачком говору (ор. cit. 195) речено је где је све ова појава до данас констатована. Тамо стоји и то да се она простире од југа према северу и да је „препрека њеном распрострањању била Западна Морава”. До оваквог закључка ми смо тада дошли на основу стања у говору долине Расине у коме нема трага овом фонетском феномену. Међутим, ми смо тада превидели факат да говор Расине, који је непосредно везан за јужноморавски говор, иако по целокупној својој структури припада косовско-ресавским говорима, не познаје посебан облик за акузатив множине. Према томе, јасно је зашто ова изоглоса није својствена и том говору. У говору Левча ми смо забележили само два примера (*ѡѡѡе* и *Турѡе*). А у

Ресави такав облик акузатива од именица *Турци*: *Турце, крмци: крмце*; први пример забележен је у неколико места (Гр., Кш., В. Бр.), други смо забележили у два села: В. и К. У Стрмостену, опет, забележили смо: *унуце и рођаце*.

ГУБЉЕЊЕ СУГЛАСНИКА

Ова гласовна појава захватила је, као и у већини говора штокавског дијалекта, само неке сугласнике, па и њих најчешће кад се налазе у двочланим или вишечланим сугласничким скупинама. Услови под којима долази до губљења сугласника исти су као и у другим народним говорима, тј. упрошћавају се сугласничке групе које су било којом својом компонентом тешке за сукцесивни артикулациони процес.

1. Губљење сугласника *в*

Као и у левачком говору (ор. cit. 190—191), и у овом говору сонант *в* се често губи испред палаталног сонанта *љ*: *ојрђља* магаџин, *ојрђљау*, *осиђљам* (Св.); *сиђља* се кџпус (В.), *јрђљено*, *ојрђља се* (Ми.); *сасиђљено* (М.); *није сасиђљено*, *осиђљамо* (Вј.); *јрејрђљено* (Гр.); *сасиђља се* (Ц.); *сасиђља се* (Л.); *сасиђљу* (Се.), *нџк исјрђљау* (Гл.); *јрђљено* (Ж.); *злосиђљало се* (Д.); *обусиђљен* (Вј.), *јојрђљен* (Пл.); *осиђљали* (Т.); *расјрђљау* (Дв.). Из наведених примера се види да је упрошћавање гласовне групе *вљ* заступљено само код глаголских речи, а ово упрошћавање је последица дисимилационог фонетског процеса, у коме се од два сонанта фрикативног карактера губи први, тј. онај при чијој артикулацији учествује и доња усна. Истина, гласовна група *вљ* не упрошћава се увек у изговору, чак ни у глаголској категорији речи. Тако имамо: *јрђљена* (Гл.), *најрђљени* (Ц.), *сасиђљен* (С.). У другим категоријама речи уопште и не долази до упрошћавања ове гласовне секвенце: *здрђље*, *дивљака*, *црвљив*, *живљи*, *јрезивљање*. Јасно је зашто се у овим и сличним примерима не губи први сонант: у питању су изведенице према којима стоји основна реч са тим гласом на крају (здрав, диваљ, црв, жив, презив). Интересантно је да у гласовној групи *вљ*, где палатални сугласник није латералног карактера него носног не долази до губљења првог сонанта; нпр. *јоравња* (Гл.), *главња* (С.).

Глас *в* се може губити и у међусамогласничком положају. Истина, ова појава није тако честа. Константовали смо је у речи *човек*: *чдек*, *чдече*, *чоџку* (С.), *чоџку* (Ми.), *чдече* (Л.), *тај чдек* (Ц.), *чдек* (Кш.), *ч^ддек* (Ж.). Губљење *в* у овој именици, као што се зна, својствено је и другим народним говорима, шумадијским и херцеговачким, на пример. Али, то треба нагласити, ти су говори другог типа. Зато је ова појава у ресавском говору необична и захтева да се о њој нешто више каже. Колико је нама познато, именица *човек* без гласа *в* не јавља се често у говорима ове зоне. Ње у том облику нема ни у говору расинског подручја, а нисмо је забележили ни у Левчу. Ово, наравно, никако не зна-

чи да је фонетски лик ове именице без *в* искључиво везан за ијекавске говоре — а тамо је управо тај облик и најчешће у употреби (*чојек*, *чоек*, а одатле и *чек* и *чок*) — јер ју је забележио и проф. А. Белић у говорима источне Србије (ор. cit. 161. *чоек*; 195. *чоек*). Па и поред постојања облика *чоек* у говорима који се налазе источније од ресавског, ми не мислимо да је објашњење овог фонетског феномена идентично за ова два говорна подручја. А ево зашто. Сонант *в* у говорима источне Србије врло је нестабилне артикулације, нарочито у међусамогласничком положају (исп. примере код А. Белића на стр. 154, 156) и као такав лако је нестајао у изговору многих речи, па и именице *човек* (*човек* — *чоуек* — *чоек*). Међутим, у ресавском говору сонант *в* је другачије природе, односно има јачу и стабилнију артикулацију, што условљава његову постојаност у изговору. Овде је редовно: *зовѐм*, *ковѐм*, *овѐм ове*, као и *гошдво*, *идново*, *йойдово* и сл. Зато сматрамо да облик *чдек* у ресавском говору није искључиво фонетског порекла. С обзиром на то да смо на овом подручју наишли и на црте својствене ијекавским говорима, а тамо је, као што је већ речено, обично *чојек*, *чоек*, склони смо мишљењу да и у овом примеру гледамо утицај говора дошљака јекаваца. Ова наша претпоставка изгледа вероватнијом када се зна да је именица *човек* врло честа, има велику фреквенцију употребе и да су је управо у том облику (*чоек*) дошљаци ијекавци не само сачували него су је од њих прихватили у извесној мери и староседеоци.

Поред овог примера за губљење гласа *в* између два самогласника забележили смо ову појаву још и у глаголским речима и облицима: *йрдила* (С.), да *йрде* кућу (Стр.), да *йресидим* (Јз.). Сви су ови примери лако објашњиви: сви су аналошког порекла. Наиме, према глаголским облицима учесталих глагола у којима се јавља група *вљ* (*йрејрављаши*, *йредсјављаши*), а та се група, како је већ речено, губљењем сонанта *в* упрошћава у овом говору, и у облицима основних глагола јавио се фонетски лик њихов без тога гласа.

Усамљени су примери: *кукаица* и *зди* (= зови) забележени први једном у Свилајнцу у изговору једног старијег информатора, а други у Грабовцу.

Као и у многим другим народним говорима, и у ресавском говору, прилог за место *овде* скоро редовно се јавља без сонанта *в* : *оде* су били.

И у овом се говору *в* губи у групи *сѝв* и *шѝв* : *љусѝо* (Ми.), *друсѝо* (Л., Гр.), у *рдѝсѝо* (Кш.), *кумѝо* (Гр.), *нисам учѝсѝовао* (Вј.), *домаћинѝо* (Д.), *друсѝо* (Стр.), *друшѝо* (Мил., В.), мада се могу чути и примери са гласом *в* : *йдем из рдѝсѝва* (С.), *друшѝтво* (Ц.).

Врло је необичан пример у којем је изгубљено *в* испред назалног сонанта *н* : *гљдно* м. *главно*. Пример је забележен у Свилајнцу. Међутим исто лице је у другим примерима изговарало неокрњену гласовну групу *вн* : *куйвно*, *слвно*, *зввне*, *оснвна* и сл. И зато за овај пример не треба тражити фонетско објашњење. Исто тако усамљен је и пример за упрошћавање сугласничке групе *гв* у *г* : *гбжђе*; иначе се ова гласовна група не упрошћава и редовно је: *Гвдзден*, *гвожђар*, *гвожђари(ј)а*, као и *гвбжђе*. Познато је да у неким ијекавским говорима редовно имамо *гожђе*, *гожђен* (нпр. у црмничком говору; исп. Б. Милетић, СДЗБ.

књ. XI, 382). А у централној Херцеговини, поред обичног *гожђе*, *гожђарија*, *гожђушина*, има и презиме *Гоздер*. Можда би се зато и за порекло фонетског лика у коме смо забележили горњи пример могло помишљати на некакав ијекавски траг, као што смо то претпоставили и за облик *чоек*. А. Белић не наводи, за говоре источне и јужне Србије, облик *гожђе*, а не потврђује га ни Гл. Елезовић за косовско-метохијски говор; нема га ни у ђаковачком говору; управо тамо је само *гвожђе* (М. Стевановић, СДЗб. књ. XI, 63). Али ми смо више склони да у овом примеру видимо индивидуалну говорну особину.

2. Губљење сугласника *д*

Оклузив *д* у вези са другим сугласником са којим је сличан по месту или начину творбе у извесним речима се губи. Тако прилог за место *где* у овом говору каткад гласи *ге*, поред којег се јавља и усамљени облик *ги*. Потврде за ова два фонетска лика прилога *где* дате су у поглављу о рефлексима *јаџа*, где је дато и објашњење како су ти облици настали.

Испред денталног назала *н* дентални оклузив *д* се губи у примерима: *зђјено* (Ми., М., Т.), *јогљенеш* (С.). Губљење сугласника *д* испред *н*, истина, у једном примеру (*зђјно*), ми смо забележили и у Левчу (ор. cit. 191). И оно што је тамо речено о тој појави, вреди и за ресавски говор, тј. сугласничка група *дн* на овом подручју није подложна упрошћавању, као што је то у неким другим говорима штокавског дијалекта (нпр. у неким босанским говорима где имамо и појаву геминације). Наиме, и овде је редовно: *јџдно*, *жџдна*, *бџдно*, *слџдно*, *зџдно* и сл.

Сугласник *д* се губи и у међусамогласничком положају речи, али само под условом ако је испред те речи везник *да* у проклитичкој позицији. На пример: *д-џе* (С.), *ће д-џе* (Гл.), *д-џеш* (Се.), ко ће *д-џе* (Вј.), *д-џем* на ауто-път (Л.), *д-џем* у бању (Ми.), *д-џем* (Д.), *д-џемо* (С.), *неће д-џу* (Кп.), *д-џем* за Ћуприју (Гр.). Ова појава је доста уопштена, али се поред наведених облика употребљавају и облици са сугласником *д*. Јасно је да је до губљења гласа *д* у наведеним и сличним примерима дошло у вези са истим гласом у проклитички употребљеном везнику — као резултат отклањања једне од двеју истоветних артикулација на блиском одстојању. Исто је тако јасно зашто се *д* губи у глаголској речи, а не у везнику *да* : и без сугласника *д* глаголски облик ништа не губи од своје семантичке вредности, што не би био случај ако би глас *д* нестао у првој речи (*да*) јер би се на тај начин добио потпуно други везник (*а*).

Глагол *јесџи* — *једем* има овде у презенту само старе облике: *јџм*, *јџш*, *јџ*, *јџмо*, *јџџе*, али *јџду*; дакле, губљење сугласника *д* у овим облицима (испред *м* у личном наставку атематских глагола) није везано за историјски развитак нашега језика, него су ти облици наслеђени из општесловенског језика.

Као и у многим говорима ван територије косовско-ресавског подручја, и овде смо наилазили на губљење сугласника *д* у облицима глагола *гледџи*; на пример: *да глџам* пдсо (С.), *глџам* (Сл.), *да глџа* (Стр.),

гледај (В. П.). До губљења сугласника *đ* у овим примерима свакако је дошло због присуства задњонепчаног оклузива *g* у претходном слогу, а ни овде нестанак сугласника *đ* не утиче на измену семантичке стране речи.

Уколико се сугласник *đ* налази на крају речи испред друге која почиње истим гласом долази, и у овом говору, до стапања њихове артикулације, при чему оклузија може бити нешто продужена, али то није обавезно; нпр.: *био* је *мла(đ) ддкшур* (Св.), *брđ(đ) дђшо* (Д.), *зи(đ) дбђо* (Ђ.).

Иста појава се јавља и кад се нађу два предњонепчана сонорна оклузива један иза другог, и то први као крајњи сугласник проклитике и други као почетни сугласник акцентоване речи: *од ддде*, *код дејђђа*, *од данс*, *код Душка*, *јод дуљком* и сл. Каткад у оваквим случајевима имамо стапање ових двају сугласника, али се то не одражава увек на квантитету сугласника. Само понекад се у изговору чује продужена оклузија. Да ли ће сугласник који је на овај начин настао имати нормално трајање једног оклузива или пак нешто продужену артикулацију, то зависи како од темпа говора самог говорника, тако и од говорне ситуације уопште. Начелно о овој појави опширније говори један од аутора ове монографије на другом месту (А. Пецо: *Les consonnes longues en serbocroate*, *Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg*, 1960, No 8—9, 399—428).

3. Губљење сугласника *с* и *ж*

Губљење фрикативног денталног сугласника *с* забележили смо у речима *дисциплина*, *дисциплиновани*: *диципљина* (Стр.), *диципљинован* (Стр.), не вђли *диципљину* (Ђ.). Појава је доста усамљена, а за њено порекло могућа су два објашњења, и то: а) испред африкате *ц* чија је друга артикулациона компонента такође фрикативна, глас *с* се губи у изговору; б) у питању су речи страног порекла које су могле бити и примљене у деформисаном облику. Ми смо више склонили да прихватимо ову другу могућност. Да је у питању фонетски процес, упрошћавање секвенце *сц*, имали бисмо и у примерима: *лисца*, *косца*, што није потврђено у нашем материјалу из Ресаве. Истина, ми смо тамо бележили *йрџци* < *йрасци*, поред *йрџци*, о чему види ниже.

У речи *миражсика* губи се *ж* испред африкате *ц*: *мирџица* (Се., М.).

4. Губљење сугласника *ш*

Губљење гласа *ш* у групи *сш* на крају речи обична је појава у народним говорима, према томе и у овом говору: *час*, *мас*, *дванаес*, *че-шйрес шес*, *двџес* и *двџес чешйрес*, *младос*, *йе-шес дана*, *йрџс чђвек*, *нај-йрџс*, *йрџс*, *унушрђшинос*, *рџдос*, *йрђиас*, *жџлос*, *мрзос*, *шџас* (= *шџаси*), *мйлос* и др.

Тако је општа појава да се *ш* губи испред *с* у примерима типа: *и́рседник*, *и́рседњава*, *оси́уи́дли*, *осе́кли* и сл.; у одређеним фонетским позицијама (*ш* + *с* + *к*) артикулације сугласника *ш* и *с* се стапају, редукује се артикулациони елеменат експлозије и долази до изговора африкате *ц*, нпр.: *грди́ци*, *љу́ци*, *бри́ци*, *беогрди́ци*, *госи́дци* и сл.

У облику номинатива мушког рода придева изведених од именица на *си́* аналогijом према зависним падежима, или према облицима за женски и средњи род, губи се оклузив *ш*: *кдрисан*, *масан*, *бдлесан*, *идсан*, *жало́сан*, *радосан*.

У сантхију *д* одн. *ш* такође се губи испред струјног, оклузивног сугласника или африкате: *о(ш) чейи́ри са́та*, *ко(ш) Ци́гана*, *ка(ш) смо оступа́ли*, *ко(ш) шкд́ле*, *о(ш) шд́бе* и сл. Примери ове врсте обични су у свим местима. Као што је напред речено, у овом говору, нисмо констатовали сливање оклузива и констриктивна у падежним синтагмана типа *ош сй́рине*, *ош шкд́ле*; изузетак чини бројни израз *йеи́-шеси́* који смо у Стрмостену забележили у облику *йе́-чес*.

5. Губљење сугласника *л*

Ако се сонант *л* нађе у групи са струјним *с* у средини речи у извесним случајевима долази до његовог губљења: *замйси́ ти́ тó* (Св.), *ја́ мйсим* (Вј.), *ја́ мйсим*, шта *мйсиши* (С.), *мйсио сам* (Ми.), *мйсиши* (Стр., С., Ж.), *мйсиши* (Кш.); *йдсе* (= после, Вј.), *йдсе* (С.), *йдсе* (Л.), *йдсем* (Вј., Гл.), *йдсе* су ддошли Енгле́зи (Кш.), *йдсе* (Гр.), *йдсе(м)* (Стр., С., Д., Ж., Сл.), да *йдмисийе* (Д.).

Као што показују наши примери, сонант *л* се губи иза струјног сугласника *с* само кад се нађе испред самогласника предњег реда *и*, *е*, тј. губи се у скупинама *-сли*, *-сле*-, а у другим случајевима сугласничка група *сл* се чува; нпр. *йослужйо*, *ошслужйо*, *наслуи́йли*; *ослободйо*, *мáсло*, *йдслово́ђа*, *йрдслава*, *йосла́ник*, *засла́дйо*. Ова сугласничка група (*сл*) у почетку речи се никад не упрошћава без обзира на то који самогласник долази иза сонанта *л*; редовно је: *слейд́ла*, *слдго се*, *слеййо се*, *слейац*, *слейи мйш*; *слика*, *слине*, *слива се*, *слиздо се*; *сла́ва*, *Сла́даја*, *сла́н*, *сла́йка*, *сла́ма*, *сла́б*; *слдво*, *слдбодан*, *слдн*, *слдмио*, *слојани́ло се*; *слуга*, *служйо*, *случај*, *служба*, *слу́ши*, *слу́ша* и сл.

На основу овога могло би се закључити да губљење сонанта *л* у групи *сл* условљава позиција у речи (медијални положај) и присуство самогласника предњег реда. Што ова појава није заступљена када се *сл* налази на почетку речи, мислимо да су посредни семантички разлози. Наиме, у примерима типа *мйсио* и *йдсе* и поред испадања сонанта *л* ове речи су остале у кругу свог семантичког поља и њихово значење није претрпело никакве промене. Међутим, ако би се глас *л* губио у примерима типа: *сла́ва*, *слуга*, *слейдо* и сл. новодобијени фонетски ликови тих речи имали би сасвим друго значење.

Исту појаву и објашњење за њу изнео је проф. М. Стевановић у раду Ђаковачки говор (СДЗБ. књ. XI, 80).

6. О губљењу сугласника *x* и *j* говорено је напред (в. стр. 25-27, 28-31).

7. Сугласник *n* се губи у речима страног порекла: *комадаџи* (Вј., С., Се.), *комадаџиу* (Вј., Стр., Ц., М.), *шидеџи* (Стр., Гр.).

Промена сугласника у сугласничким групама

О неким фонетским променама сугласника у сугласничким групама било је раније говора. Овде ћемо се посебно задржати на неким карактеристичнијим појавама везаним такође за сугласничке групе.

1. Одраније је познато да на косовско-ресавском подручју имамо место сонанта *л* кад се нађе у групи са оклузивима *б*, *к*, *г* и констриктивом *ж*, како је то у књижевном језику, појаву палаталног сонанта *љ* : *бљешићи*, *кљешића*, *кљешиће*, *жљеб*, *жљезда*.

Исто тако *м*. назала *н* у вези са оклузивом *г* имамо палатални назал *њ*: *гњездо*, *гњежди* се.

Наведени примери су врло распрострањени на екавској територији. Они својим обликом упућују на јекавски изговор, наиме, са палаталним сонантом *љ* одн. *њ* испред самогласника предњег реда *е* подсећају на такав њихов изговор у неким говорима јекавског подручја. Међутим, за примере *жљеб* и *жљезда* Иван Поповић (НЈ I, 1949, 318—322) прихвата Белићево објашњење (дато у ДИЈС, 220, 224) — да је *љ* м. *л* иза *ж* добивено асимилацијом, тј. предњонепчана артикулација сугласника *ж* пренета је на билатерални сонант *л*, што је дало предњонепчани сонант *љ*. У овом говору промена групе *жл* у *жљ* врши се доследно; примери *жлб* и *жлзда*, како је то у књижевном језику екавског изговора, непознати су у тој форми ресавском говору. Што се тиче осталих примера у којима смо констатовали палатално *љ* м. *л* (*бљешићи*, *кљешића*, *гњездо*), не би се могло рећи да је то општа фонетска појава, мада је са фонетског гледишта палатализација сонанта *љ* и ту разумљива. Интересантно је да у нашим примерима са групама *бљ* и *кљ* — у наредном слогу имамо некадашњи меки фрикатив *ш*, а могла би се узети и група *ши* (*бљешићи*, *кљешића*), која је, исто тако, некада била палатална (исп. према *крси* — *крсинови*, *џриши* — *џришијеви*). Није немогуће да је близина ових сугласника (*ши*) утицала на измену природе сонанта *л*. На овакву претпоставку наводе нас примери као: *блѣд*, *блѣсав*, *блѣне*, *облѣће*; *клѣо*, *клѣйва*, *клѣмјав*, *клѣн* и сл. у којима никад веза сонанта *л* и претходног оклузива *б* и *к*, иако је иза сонанта самогласник предњег реда *е*, било то *е* од *јаја* или не, није дала групе *бљ*, *кљ*.

Можда би се могло помишљати да и у примеру *гњездо* на измену *н* у *њ* има извесног утицаја фрикатив *з* у наредном слогу. Међутим, пре ће бити да је ову промену условила асимилација по месту творбе: *гне*-: *гње*-. Што те палаталности нема у примерима као *сагне* се, *нагне* се, *шѓне* се, *намјне* и сл., мислимо да је то био пресудан морфолошки разлог: у облицима од инфинитивне основе иза сонанта *н* је високи самогласник задњег реда *у*, а у тој позицији не постоје фонетски услови за палатализовање.

2. У неким селима на подручју ресавског говора забележили смо јотовање оклузива *đ* и палаталног сонанта *j*: *ођуџрос* (Гл., Ж.) и *ође-дџниџи* (Т.). Као што се види, овде имамо јотовање у акценатским целинама где се оклузив *đ* као крајњи глас предлога, употребљеног проклитички, стапа артикулационо са *j* којим почиње наредна реч (од-јутрос, од-једанпут). Наравно, јотовању је претходило морфолошко срастање ових речи — појава сложенице. Познато је да у неким јекавским говорима имамо сличну појаву; управо, африката *ђ* у тим говорима може да се јави и место изворног *з* и *j*: *уђахаџи*, *уђашаџи*. Појава африкате *ђ* у овим случајевима објашњава се фонетски (в. Д. Вушовић, СДЗБ. III, 17; Ј. Вуковић, ЈФ XVII, 45—46). Облици глагола *узјахаџи* са *ђ* место сугласничке скупине *зj*: *уђџнем*, *уђџни*, *уђџно*, познати су и говору околине Крушевца, а *уђаџим* забележио је П. Ивић у говору Галипољских Срба. — Ако је у наведеним примерима дошло до појаве африкате *ђ* фонетским путем, сасвим је схватљиво да је тим путем дошло *ђ* и у горњим примерима *ођуџрос* и *ође-дџниџи*. Што се тиче времена када се вршило ово јотовање, без сумње, у питању је новији фонетски процес. На овакав закључак упућује не само недоследност извршења ове појаве на ресавском говорном подручју (јер се једино употребљавају: *одјурџо*, *одјавџо*, *одјело* му се млеко, *иодјели* му се прсти, а много је обичније и *одједџниџи*), него и факат да за јотовање у оваквим везама не знају или скоро не знају јекавски говори у којима се *дје* (је од *јаџа*) редовно јотује и даје *ђе*.

3. У многим нашим народним говорима, као што се зна, сугласничка група *мн* дисимилацијом даје *мл*. Тако је и у овом говору: *мдго* (С., Гл., Се., П. В., Ж., Ц., Б., Стр.), али се, поред овог облика, срета и *мндго* (Гл., С., Вј., Се.), што је, свакако, дошло под утицајем књиге и школе.

4. У Стрмостену смо забележили именички облик *џрајци* поред *џраци*, како је у другим местима Ресаве; дакле, са сугласничком групом *кц*. П. Ивић сматра да је то гласовна појава и да је ту фонетски процес текао овако: *сц* > *хц*, а онда је *х* > *к*, „асимилацијом по начину изговора“ (Дијалектологија српскохрватског језика, 101). Исто тако Ивић објашњава и појаву задњонепчаног оклузива *к* (*гушче* > *гукче* > *гукче*), што је познато и овом говору. Ма колико да је ово објашњење привлачно, ипак нам не изгледа да је и једино могућно. Јер ако је ова појава условљена гласом *х*, она се морала доста давно извршити (још пре XVII века), и очекивало би се да за њу знају и други говори, а не само говори овога типа. Да је у питању искључиво фонетски процес, тј. да *сц* преко *хц* даје *кц*, као што је у горњем примеру, онда би требало очекивати да се та група (*сц*) мења и у другим случајевима. Међутим она остаје непромењена у примеру *квасац*, от *квасца*, *лисац* — *лисца* *лисци*. Узгред напомињемо да је проф. Р. Бошковић и у Истри (Премантура) забележио *џрајци*, *џрајчевина* *џрајчиџи* (ЈФ књ. XXVII, 85, 88, 89, 90), иако ту има *кбсца*, *кбсци* и сл. Појаву *к м. с* испред *ц* у речи *џрасац*, *џрасца* забележио је и Б. Милетић у Црмници (СДЗБ. књ. IX, 364): *џрајца*, *џрајцу*, *џрајцем*, а множински облици су: *џрајчеви*, *џрајчевџа*, *џрајчевима* (ном. синг. *џрајца*).

5. Сугласничка група *ви* промењена је у *ми* у примеру *одáмно* забележеном у селу Гложане. Ова је појава иначе позната и другим говорима штокавског дијалекта (А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*, стр. 94), не само косовско-ресавским.

6. У примерима: отишо на *вѣйбу*, *вѣйбало* се имамо сугласничку групу *иб* која је настала од *жб* као последица асимилације по начину изговора. Исту сугласничку групу имају и именице *ибан* и *ибун*; овој последњој Правопис признаје књижевну вредност, поред облика са групом *жб* (*жбун*), док се облику *ибан*, на истом месту, оспорава право на употребу у књижевном језику („*ибан* не него *жбан*“).

7. Гласовна појава антиципације палаталног елемента (*ј*) из групе *жђ* у примерима као *гвџжђе*, *грџжђе*, која је карактеристична за говоре источне Србије (в. А. Белић, *ДИЈС*, 140, 146, 147), а коју смо и ми констатовали у говору Левча (ор. cit. 191) није обична у ресавском говору. Овде смо најме бележили *гвџђе* (*гџђе*) и *грџђе*, а ређи су примери као *грџжђе* (Гр.), *грџје* (Гр., Пл., Т., Р., Д., Стр.).

Могућно је да је овде сонант *ј* добивен и на други начин. Наиме, и у овом говору, као и у неким другим говорима, позната је појава метатезе сугласника у сугласничкој групи *зј* (исп. ниже); тако од именице *грдз* после губљења крајњег сугласника *д* суфиксом је изведена је збирна именица која овде гласи *грџје*. Контаминацијом облика *грџжђе*, који се употребљава у књижевном језику и у говорима који му леже у основици, и облика *грџје* добивено је *грџжђе*. То тим пре што се у овом говору напореда употребљавају облици *грџје* и *грџжђе*, које је, нема сумње, примљено из књижевног језика.

У овом говору наилазили смо и на групу *јд* према књижевном *дј* у примерима: не мџгу да је *ѣронáјдем* (С.), не мџгу да *дџјдем* (С.), *дџјде* (Ж.). Објашњење за ову појаву дао је А. Белић у монографији о говору источне и јужне Србије. Он сматра да је могуће да у *доцдем*, *нацде* имамо очувано старо стање без извршене метатезе (стр. 138). Овакве облике имају и босански говори шћакавског типа. Истина, на ресавском подручју уопштени су облици ових и сличних речи са метатезом и извршеним јотовањем: *дџјем*, *наџјем*, *ѣџјем* и сл. Ово би опет упућивало на закључак да наведена два примера са *јд* м. *дј* нису овде аутохтони, већ да су унесени из источносрбијанских говора. Овај закључак је тим прихватљивији што ресавски говор не зна за примере типа *среџћ'а*, *куџће* који су особина неких говора источне Србије, тј. не зна за антиципацију палаталног елемента иза меких африката, него редовно има нормално *ћ* и *ђ*.

Једна од особина косовско-ресавских говора је и метатеза сугласника у групама *сј* и *зј* (примери: *брѣјсе*, *грџје*, постали су од *бресѣ* и *грозд* и наставка *је* после упрошћавања сугласничких група на крају основне речи). Ми смо у овом говору забележили *грџје* (Т., Р., Д.) поред *грџжђе*, и једном: *гројжђе*, затим *Брѣјсе*, поред *Брѣје* (Гл., Бр.) и само *рѣје* (Сл.); дакле, метатеза овде није обавезна.

8. Да укажемо и на пример: *козџије* црево (Гл.), где је придев образован не од основне именице *коза*, него, највероватније, преко изведенице *козейина*, што значи да је као основа за творбу придева узето

козе̄и-. У речима сличног образовања, међутим, увек је облик са извршним јотовањем: *шелџе, јунџе, шилџе, жагџе* и сл.

9. Сугласничка група *шћ* јавља се понекад у глаголским речима. Тако смо забележили трпни придев са секвенцом *шћ*: *јушћено* (Вј.), *уншћено* (Ж.), *извешћен* (Бр.). У другим местима од тих глагола бележили смо *шш* : *јушшен* (Гл.), *уншшен* (Гл.), *јушшено* (Кш.). Јасно је да су некњижевни облици *јушћено, уншћено* аналошки, настали према облицима других глаголских речи (*замашћен, угдшћен, учвршћен*), у којима се огледају резултати подмлађеног јотовања.

Да наведемо овде и компаративе од придева *јросӣ* и *чистӣ* које смо забележили у облику *јрошћӣ* (Се.) (*јрошћӣ* народ), *чшће* говоре (В. П.), *најчишћа* рачуница (Ж.). Појава гласовне групе *шћ* у овим примерима везана је за творбу компаратива од придева *јросӣ* и *чистӣ*. У књижевном језику ови придеви, као што се зна, граде компаратив двосложним наставком *-ији* (*јросији, чистији*), док у наведеним примерима компаратив је образован једносложним наставком *-ји*, што гласовним путем, по закону подмлађеног јотовања, даје гласовну групу *шћ*. Дакле, у облику *јрошћӣ, чшће* имамо исту гласовну појаву као у компаративима: *чвршћи, чешћи, гушћи* и сл. који су, свакако и утицали на појаву наведених примера, познатих и другим говорима.

10. И у овом говору извршена је асимилација сугласничке групе *мӣ* у примерима: *ја̄ншм, зајанши*, где је дошло до померања места творбе првога гласа (сонанта *м*) у правцу артикулације другог гласа у групи (денталног *ш*). Слично је и у броју *седандсеӣ*.

11. Насупрот африкатизацији струјног гласа *ш* у групи *шк* (*чкџла*) и *шш* (*иченшца*) у овом говору има потврда и за декомпозицију африката, такође у сугласничким групама. Тако смо поред *сељџки* са очуваном групом *чк* чули овај придев и са групом *шк*: *сељџка* пџсла (Вј.). Овај пример не мора бити усамљен, и фонетски је објашњив: у непосредној близини нашла су се два сугласника од којих први (*ч*) има као први део своје артикулације оклузију денталног *ш*, а други сугласник из групе је задњонепчани оклузив. Да би се избегло нагомилавање оклузија, дошло је до елиминисања прве — у африкати, а други део сливеног сугласника *ч* развио се у пуни констриктив — *ш*. Познато је да гласовну групу *шк* м. *чк* налазимо на чакавском говорном подручју (исп. пример *машка*). Као што се види, појава групе *шк* м. *чк* у нашем примеру фонетски је јасна и не мора се доводити у везу са том особином у чакавским говорима где је уопштена.

Сличну судбину има и сугласничка група у прилогу *дрџкше*, који у књижевном језику гласи *дрџкије* (поред *другачије*). И у овом случају могло је бити у питању уклањање једне од двеју оклузија. Истина, овде није искључена ни могућност додавања наставка *ше* на основу *дрџ-*, тј. према прилозима *лакше, мекше, шшше* и сл. могло се појавити и *дрџкше*.

12. Поред властитог имена *Димитрије* за назив празника забележили смо *Гмӣшровдан*, а и топоним *Гмӣшровица*: од *Гмӣшровице* (Стр.). Још је А. Белић у Дијалектима источне и јужне Србије констатовао појаву замене сугласника *д* у групи *дм* сугласником *гм* у примерима

испред *m* јавио се прострујни лабиодентални сонант *v*, што значи да се извршило једначење сугласника по начину творбе. Ова појава (*йш* > > *вш*) позната је и у другим говорима и не само у овој речи (в. А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗб. књ. XIV, 94, и тамо наведену литературу).

д) Позната је фонетска особина, која је својствена не само народним говорима него и изговору представника књижевног језика, да се назално *n* испред задњонепчаних оклузива (*κ, ɟ*) изговара са помереном и веларном артикулацијом — *ŋ*. Тај глас је тако кратак „да цела артикулација чини утисак назализираног вокала који је пред тим звуком” (А. Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик I део: Гласови и акценат*, 1948, 95). И у овом говору постоји такво, задњолингвално *n* (*ŋ*): *ра̄џка, ба̄џка, Шӣџка, Шӣо̄џка, Цӣџка* и др.

Дисимилација сугласника

Као ни за асимилацију сугласника, тако ни за појав дисимилације тих гласова нисмо забележили много потврда.

а) У почетку речи гласовна група *mn* се разједначује на тај начин што други сугласник у тој групи губи своју назалну компоненту, а задржава место творбе, што даје билатералну ликвиду *l*: *мл̄до, мл̄дои, млож̄ина*. Истина, може се чути и у овим примерима неизмењена сугласничка скупина *mn*, што је, свакако, новија појава настала под утицајем књижевног изговора. У свим другим речима на подручју ресавског говора ова група остаје неизмењена: *ша̄мно, ша̄мница, сра̄мно, сл̄дми*.

б) Од именице *воће* изведена именица суфиксом *-јак* (*воћњак*) у овом говору гласи *вд̄ињак*. Ту се, дакле, м. палаталне африкате *ћ* изговара детаљно *й̄* под утицајем палаталног *њ*, што значи да африката *ћ* у таквој позицији губи своју другу артикулациону компоненту фрикативног карактера (*й̄с̄ = й̄*). Овакав изговор сугласничке групе *ћњ* често се срета у нашим народним говорима (в., између осталих, А. Пецо, *ор. cit.*, стр. 97).

в) Речи страног порекла *револвер, рендген*, као и у многим другим говорима, уместо са иницијалним сонантом *r* изговарају се са сонантом *l*: *леволв̄ер, л̄енгер*. Мада се у овим примерима може огледати и појава асимилације на растојању, више је вероватно да су те речи, као и многе друге стране речи, примљене у таквом, деформисаном облику. Од *артиљерија* забележили смо и *алӣил̄ерија* (Се.).

Појединачне йромене у консонантнизму

1. Као и у левачком говору, и у говору Ресаве прилог *брзо* јавља се и у облику са *ɟ* м. звучног констриктива *з*: *бр̄го* (Р., М., Вј.). Ми смо у свом раду о говору Левча навели објашњење које се обично даје за ову гласовну промену (стр. 192).

2. Облици глагола *рачуна̄и* у овом говору имају м. дентално-назалног *n* палатално-назално *њ*: *рачӯња̄, рачӯња̄м* (Т., Вј.), *рачӯња̄ду*

(Дв., Стр., Т.). У дијалектолошкој литератури познати су примери у којима се *н* замењује са *њ*: *брашњо*, *водeњичар*, *грања*, *грањица* и сл. и они се фонетски објашњавају (в. М. Павловић, Говор Сретечке Жупе СДЗБ. VIII, 113—115). У наведеним примерима из ресавског говора могло би се претпоставити да је на палатализацију сонанта *н* имала извесног утицаја и близина некада меке африкате *ч*, али се томе противе примери типа *јочни*, *чучни*, *сијочни*, *ручни*, где је било више фонетских услова за ову гласовну појаву него у примерима које смо ми забележили са *њ м. н*. Дакле, фонетски разлози не би се могли прихватити за објашњење ове фонетске појаве. С обзиром на мали број примера, на везаност ове појаве за облике глагола *рачунаши*, могуће је помишљати и на аналошки утицај (исп. исту појаву у: *сајунаши*, *сајунам*: *сајунаши*, *сајуњам*).

3. У овом говору је и *џ*бош: јављау нам на *џ*бош ка(т) трѣба да прскамо винограде (Гл.).

4. Секундарно *в* имамо у примерима: *увјђе*, *увјшо* (Стр.).

5. Поред облика *џрџиња* на овом подручју још увек живи и облик *џрџиња*: *џрџиње* (Вј.), има *џрџиња* (Бр., Сл.).

6. Мада је већ било говора о гласовним појавама у вези са изговором африката, овде ћемо указати на појаву африкате *џ* м. изворног *ж* у речима страног порекла. Такви су примери: *џандари*, *џандарџија* (Вј.), *инџиџер* (С.), који имају општенародни карактер. Несумњиво је да је овде у питању преузимање тих речи у деформисаном облику, као што је то случај и са многим другим туђицама, о којима је раније било речи.

7. У овом говору је, као и у неким другим говорима косовско-ресавске зоне, само *багрџ*. Сматра се да је књижевни облик ове речи данас *багрџ* (в. Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ I, s. v., где се облик са *н* на крају упућује на облик са *м*). Међутим, у Рјечнику ЈАЗУ наведени су и облици са *м* (*багрџ* и *багрџа*) и облици са *н* (*багрџ* и *багрџа*). Даничић, као обрађивач, даје предност облику *багрџа*, јер на тај облик ове речи упућује све друге облике. А Ристић и Кангрџа у свом речнику напоређо наводе *багрџ* и *багрџ*, али реч *багрџа* упућују на *багрџ* што значи да тај облик и они претпостављају осталим облицима ове речи.

АКЦЕНАТСКИ СИСТЕМ

А. Белић у својој познатој расправи О српским или хрватским дијалектима (Глас LXXVII, 71) истакао је да је основна разлика између најглавнијих говорних типова косовско-ресавског подручја (он ту разликује: *косовски*, *жујски* и *левачко-ресавски* говор) у акценту. И као карактеристику акцентуације ових говора Белић истиче: „задржавање старијег ступња акцентуације, са једним одступањем у свим говорима: повлачењем краткога акцента са последњега (отворена и затворена) слога на претпоследњи” (71). Доцније, у Станојевићевој Нар. енциклопедији (IV, 1072) само се констатује да косовско-ресавски говори имају

два акцента силазне интонације и да се све дужине иза акцената скраћују. Говорећи о специфичностима левачког и ресавског говора, он каже да се ти говори „све више подвргавају утицају шумадиског говора, али иначе *добро чувају своје сѝаре особине*” (подвукли П.—М.).

Проф. М. Стевановић у Енциклопедији Југославије (IV, 1960, 504) између осталих говорних карактеристика овога подручја указује и на акценат. Ту стоји да је акцентуација „углавном двоакценатска” и да се у њима „силазни акценти чувају на својим старим местима, али се кратки силазни с краја речи (ни овде не у свим овим говорима) преноси на непосредно претходни слог, на коме се јавља као дуг или кратак узлазни акценат”.

Изнесена мишљења заснована су на материјалу који је, у време писања наведених радова, био објављен. Наш материјал из левачког говора, а исто тако и материјал који смо забележили на подручју Ресаве принципски потврђује изнесене констатације о акценту ових говора.

Да би се добила што јаснија слика о акцентуацији ресавског говора, а и ради прегледности, цео материјал изложићемо овим редом:

1. Силазни акценти на крајњим отвореним слоговима;
2. Силазни акценти на крајњим затвореним слоговима;
3. Силазни акценти на унутрашњим слоговима вишесложних речи;
4. Преносење силазних акцената у духу новоштокавске акцентуације;
5. Метатакса;
6. Примери са кановачким дуљењем;
7. Дужине;
8. Појава кратког експираторног акцента;
9. Однос акцентуације ресавског говора према акцентуацији левачког говора и других досад описаних говора овога типа.

1. Силазни акценѝи на крајњим отвореним слоговима

Оно што је речено о левачком говору у вези са чувањем силазних акцената на крајњим отвореним слоговима (ор. сит. 192—193) добрим делом може се рећи и за ресавско говорно подручје. Кратки силазни акценат (") ни у ресавском говору у тој позицији није обичан; штавише, врло је редак. Ми смо за то забележили свега неколико примера: *каф̑а* (С.), *зай̑ѝ* (Гл.), *ѝак̑ѝ* (С., Гл.), *ѝак̑ѝ* и *зов̑ѝмо* (Вј.), *ѝу̑н̑ѝа* (К., Вј.), *гун̑ѝѝ* (Јз.), *ко̑ѝа* ви дол̑ѝѝо (Дв.), *ка̑ѝѝ* му (К.). Али и наведене речи јављају се знатно чешће или са акцентом повученим на претходни слог (*ка̑ѝфа*, *ѝу̑на*) или пак и оне имају дугосилазни акценат на крајњем слогу речи (*зай̑ѝѝ*, *ѝак̑ѝѝ*), што значи да су и наведени примери најчешће везани за говор појединачга или је њихова појава условљена реченичним акцентом, одн. еклипсом, о чему ће доцније бити говора (стр. 80).

Што се тиче дугог силазног акцента (˘), он се у том положају јавља врло често. Наводимо ове примере:

из *главѐ*, по *земљѐ*, од *водѐ* (Гл.); до *земљѐ*, по *главѐ*, *Дулѐ* (Ми.), ни *водѐ*, крај *рекѐ*, порет *йругѐ*, от *козѐ*, од *водѐ* избѣгли, *Дбља*, његов дѣо *земљѐ*, *шунá*, дванаес *йушá*, *рањѐ*, *крадѐ*, *бежйí*, *улейшѐ* (Гл.); онѣ су салáши, од *овѐ* вла́ге, *шакѐ* дй́ње (Л.); *шакйí* нáмештај, *овйí*, *овѐ*, онѐ, ону́ девб́јку (Вј.); *овйí*, *овѐ* (Ц.); *седйí* (Л.); *јѣфйíињá*, онѐ, *шакá* ствáр, да *живѐ*, да *валá*, *шрчý*, *седйí*, *сйóјйí*, *смршавѐ*, *немѐ*, *лежйí*, *украдѐ* (С.); *бежѐ*, *зовѐ* се, *лейшйí*, *зову́*, *зовѐ* га (Вј.); да с *удá*, *сесйíрѐ*, двѐ, онá чѣвек, од *једнѐ* (С.); дне *йу́зѐ*, *зовѐ* се (Ц.); онѐ (С.); *овйí*, *овѐ* (Кш.); *шакѐ*, код *водѐ* (Ј.); *шйунá* (Кш.); кáжем *женѐ*, *кашњѐ*, код *Ловѐ*, *седѐ*, тѣм *Гвоздѐ*, *свучу́* (Стр.); по *мáлѐ*, *оденá* (Пл.); *овá* певáлка, *горйí*, *водѐ*, *јѣфйíињѐ*, по *мѐдѐ*, од *женѐ* (Д.); *шунá* (Ра.); *расйíѐ*, *немѐ*, *скуйíлá*, *йейíлá*, *најрањѐ*, *исйечу́*, *ценйí* (В. П.); *двѐ* *корйíѐ*, *немѐ* (М.); *йрѐдѐ*, *йечѐ* (Ж.); *кашњѐ*, *лежѐ*, да *мейшѐ*, *расйíѐ*, *удá*, *шакѐ*, *рачуњá*, *дозрйí* (Т.); *ейшѐ* (Р.); *задржйí* се, онá, *црњá* (К.).

Као што се види, број потврда за дуги акценат силазне интонације на крајњем слогу речи знатно је већи од броја примера за кратки силазни акценат. Исти такав однос ових акцената у овој позицији констатовали смо и у левачком говору.

У вези са наведеним примерима за чување силазних акцената на отвореној ултими поставља се једно начелно питање: шта је условило појаву изразитијег померања кратког силазног акцента, док је фреквенција дугог силазног акцента у овој позицији кудикамо већа? Чини нам се да се овај акценатски феномен може објаснити фонетским разлозима. Као што је познато, акценатовани слогови изискују знатно већи утрошак фонационе струје него што је то случај са неакцентованим слоговима. Управо је то и разлог зашто су акценатовани самогласници по правилу заштићени од промена. Исто тако се зна да су кратки акценти инфериорнији по трајању од дугих акцената, а из овога произилази да су дуги акценти стабилнији; дакле, теже покретљиви. То је, по нашем мишљењу, разлог зашто на подручју левачког и ресавског говора, а и иначе у старијим говорима штокавског дијалекта, знатно чешће налазимо дуге акценте на отвореним ултимама.

2. Силазни акцентйí на крајњим зашвореним слоговима

Као и у потврдама за акценат на отвореној ултими, и овде је бројни однос примера у корист дугог силазног акцента. Тако, за кратки силазни акценат забележили смо мали број примера; то су ови:

овáм, *йасйíук*, Дроцйíн *йойíдк* (С.); *куру́з* (Гр.); *његѐв* (Л.); *поћáс* (Се.); *шакáв* (С.); *црвѐн* (Гл.); *видйíш* (Ж.). — Међутим, сасвим су обични примери као *командáнийí*, *сйудѐнийí*, *шйедá(н)йí*, *Фердинáнд* и сл., тј. у страним речима кратки силазни акценат на крајњем затвореном слогу. Такав изговор ових речи познат је и у нашем свакодневном говору у кáњижевном језику, одакле се, нема сумње, преноси и у локалне говоре.

2. речи које се местом акцената и интонацијом (силазном) слажу са истим тим речима које алтернирају као акценатске варијанте у књижевном језику одн. у млађим говорима новоштокавског дијалекта.

Примери за т. 1:

- а) *жѣну*, *мѣју*, *ишли*, *свѣје*, *мѣје*, *иљаци*, *шѣфа*, *бѣрбу*, *дѣца* (С.); *кафѣну* (Се.); *вѣздук*, *чѣсѣим*, *дирѣкѣтора*, *чѣшав*, и(с) *сѣла*, *кѣнѣтар*, *кѣуус* (Д.); *јѣдан*, *иѣмиер*, *зѣви* га, *кѣња*, *бѣжи*, *ѣца*, *шѣбаре*, *црквѣна* *кѣћа* (Стр.); *Дѣсиѣовац* (В.); *сѣсѣру*, *гѣчеви*, *сѣсѣра* (Ј.); *јѣдан*, *кѣју* *кѣѣсу*, *иѣишнес*, от *иѣѣка* (К.); *фѣњер*, *бадѣва* (В. П.); *иѣвор*, *вѣда* (Јз.); *иѣшо*к, *кѣмце*, *иѣицало*, *освѣиљиви*, *богѣиши*, *иѣишницу* (Јз.); *украђена*, ка *иѣланѣне* (Зл.); *иѣшли* (Т.); *богѣишо* (Ж.);
- б) *ћѣрку*, у *бѣлницу*, *дѣише*, *конферѣнциа*, *узѣше* (С.); *фамѣлиу* (Се.); *фамѣлиа* (М.); *Нѣмци*, *блѣкѣру*, да нас *сѣрѣлу*, *Сѣрмосѣиѣнца*, *иѣромѣнише* се (Стр.); *монѣркиу* (према књижевном *монѣркија*; Јз.); *вилѣјѣи* (Јз.); *ћѣрка* (К.), *иѣлаћу* (Р.), *чѣиѣрѣшак* (Т.), *иѣишу* ме (В. П.).

Примери за т. 2:

- а) *кѣју*, *иѣѣбе* (С.); *жѣне* ном. множ., *мѣне* (Д.); *сѣбе*, *кѣја* (Стр.); *иѣѣби* (Зл.); *иѣје* (Т.);
- б) *нѣмаш* (С.), *жѣѣлна* (Ј.); *свињу*, *лѣмиа*, *лѣгор* (Стр.), *бѣче* (Јз., В. П.).

У вези са наведеним примерима могло би се рећи ово.

Прво. Познато је да је и у неким другим говорима заступљена појава метатаксе (уп. М. Стевановић, Систем акценатуације у пиперском говору СДЗБ. књ. X, стр. 88; Р. Бошковић, О једној акценатској особини дијалеката зап. и јуж. Истре, П р и л о з и за књижевност, језик, историју и фолкор, књ. XX св. 3—4, Београд 1954, стр. 13 и 14). С обзиром на то да ови говори ни иначе нису следили еволутивни развитац млађих говора штокавског дијалекта, померање акцената на претходни слог без промене интонације вршено је ту у оно време када ти говори нису уопште знали за узлазну интонацију. Свакако, то померање могло је да буде и њихова аутохтона појава. Када су представници и ових говора почели осећати узлазну интонацију, што се, без сумње, јавило знатно доцније и под утицајем суседних млађих говора, а и књижевног језика, почели су се јављати на истим примерима поред старијих пренесених акцената а непромењене интонације и новији акценти узлазне интонације (отуда имамо нпр. *фамѣлиу* и *фамѣлиу*, *ћѣрку* и *ћѣрку*, *дѣише* и *дѣише*, *конферѣнција* и *конферѣнција*, *узѣше* и *узѣше*). С обзиром на оно што је раније речено о краткоузлазном акценту, јасно је зашто се поред *жѣна*, *сѣсѣра*, *сѣло*, *вѣда*, *нѣга* и сл. не јавља или се знатно ређе јавља *жѣна*, *сѣсѣра*, *сѣло*, *вѣда*, *нѣга* и сл.

Друго. У вези са примерима под т. 2 потребно је истаћи да они тако гласе и у неким од говора са четвороакценатском системом. Неки су чак са тим акцентом прихваћени и у књижевној ортоепији (исп. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик: *сѣбе* (*сѣбе*), *сѣби*

(*себи*); ово акценатско двојство познато је и облицима заменица 1. и 2. лица једнине. Због тога би се могло помислити да су ти акценти настали под утицајем млађих говора штокавског дијалекта. Али таква претпоставка тешко би се могла прихватити пошто акцентуација овог говора и иначе зна за метатаксу и више је вероватно да се и ту огледа овај акценатски феномен.

Акцентна ситуација у енклизи

Познато је да има говора са непотпуном четвороакценатском системом у којима акценат неких речи често зависи и од положаја који те речи заузимају у реченици. Уколико, наиме, такве речи чине акценатску целину са глаголском или заменичком енклитиком, или са упитном речцом *ли*, акценат остаје на ултими акцентоване речи. Уколико, пак, та иста реч чини засебну акценатску целину, тј. није везана за енклитику, акценат се повлачи за један слог напред. Такву ситуацију, на пример, имају неки црногорски говори са непренесеном акцентуацијом (в. примере код М. Стевановића, СДЗБ. X, 172, 173, 179 и др.). А у најновијем раду о говорима тога типа Митар Пешикан (Староцрногорски средњокатунски и љешањски говори, СДЗБ. XV) констатује постојање таквог акцента у примерима типа: *јесѝ ли, фѝлѝ ви, оѝд ли* према *фѝла бѝгу, дѝе, јѝсу* (стр. 26, 27, 40). У ресавском говору зависност акценатског преношења није везана, или смо ми такав утисак стекли, за положај речи у реченици. Истина, и ми смо забележили неколико примера који би евентуално могли упућивати на специфичност акценатске ситуације у енклизи. Потврде за такву акцентуацију су ове: *оѝкѝ сам* изашла (С.); *енѝ ти* је (Л.); *евѝ ме, енѝ ти* га (Д.); *онѝ су* салаши (Ц.); *коѝд ви* (Дв.); *чиѝд е* новине, *евѝ је, дадѝ им* лѝнац (Стр.); *кажѝ му* (К.).

Као што је већ речено (в. стр. 50), чување кратког акцента на отвореној ултими није обична појава у овом говору. Наведених неколико примера, које смо овде дали, показују да енклиза може да утиче на чување кратког акцента и у тој позицији. Истина, ми смо бележили и повучени акценат у оваквим ситуацијама; на пример: *јѝси ли* ѝшо? (Стр.), *кѝко се* бн устрѝфио (Стр.), *зѝву га* (Стр.), *ѝшила сам* (С.) итд., што значи да таква ситуација не искључује и постојање пренесеног акцента на претходни слог. Слична акценатска ситуација налази се и у говору околине Крушевца. Поред примера са типичном акцентуацијом тог краја, са пренесеном акцентуацијом без промене интонације која се огледа у примерима типа: *вѝда, сѝсѝра, зѝмља* и сл., заступљени су и примери: *енѝ га, енѝ гу, ѝшакѝ е* бѝло и сл. Али ни овај говор не зна за примере као: *сесѝрѝ (ј)е, глѝвѝ ме* болѝ.

Проф. П. Ивић у својој књизи на немачком језику *Die serbo-kroatische Dialekte* (1958) констатује постојање непренесених акцената у енклизи у примерима из говора околине Пожаревца типа: *дѝђѝ ми* према *дѝђѝ*, али *сѝсѝра је*, а не *сесѝрѝ је*, што значи да и овде пресудну улогу игра квантитет основног слога (стр. 227).

Говор Ресаве, као што смо видели, у овој особини не иде заједно са говорима околине Пожаревца.

6. Примери са кановачким дуљењем

Познато је да је још Вук Карацић у Додатку Граматици штампаној уз I изд. Српског рјечника констатовао да се „у Бијоградској наији ђешто говоре *лднац, кднац, кукуруз, село* итд. (мјесто *лднац, кднац, кукуруз, село*).“ Ову констатацију потврдили су многи дошњи испитивачи шумадијских говора, и не само шумадијских на територији што-кавског дијалекта (М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, П. Ђорђевић, *Einiges über Kanomundart im Königreich Serbien, Archiv für slav. Philologie XVI*, М. С. Московљевић, Дијалектолошка карта Војводине). Недавно је Мате Храсте кановачком акценту посветио већу расправу, и ту је указао на појаву овакве акцентуације и на подручју СР Хрватске (*Filologija I*, 1957, 59—75).

Као што би се и могло очекивати, на подручју говора Ресаве заступљена је ова акценатска појава. Истина, нисмо забележили већи број примера за то, али и оно неколико примера које смо чули указује на поремећеност акценатског система овога говора. Ти су примери: *йбрез^с, ш^ако, кбжук, бйкуд, класа, йбсе* (сви су примери из ВЈ.).

Испитивачи војвођанских говора бележили су овај акценат и на терену Војводине (в. нпр. П. Ивић, Место банатског херског говора међу српским дијалектима, Нови Сад 1958, Зборник „Банатске Хере“, стр. 328; в. и *Die serbokroatischen Dialekte*, стр. 229).

У вези са овом акценатском особином потребно је учинити две напомене.

1. О постанку кановачког акцента може се прихватити мишљење проф. Белића које је изнео у расправи О чакавској основној акцентуацији (Глас СКА CLXVIII). Он је за трогирски говор констатовао да се м. акцента ' изговара акценат ' и у речима као *дббро* зато што га је „чакавско ухо“ тако схватило. Исто ово може се применити и на примере наведене из ресавског говора (исп. о овој појави у другим говорима: М. Храсте, *Филологија I*, стр. 71).

2. Као што наведени акценатски материјал из овог говора сведочи, ни говор Ресаве не може се више узимати за типичног представника говора са двоакценатском системом, тј. говора који чувају непренесену стару акцентуацију. Поред примера за метатаксу овај говор зна и за појаву дугог акцента узлазне интонације, као и за појаву кановачког дуљења (дакле, супротно ономе што се до данас у нашој науци тврдило за ресавску акцентуацију (исп. М. Храсте, *op. cit.* 70).

7. Дужине

У нашем приказу левачког говора ми смо указали на постојање дужина само у предакцентованим слоговима, док се у постакцентованим позицијама оне губе. Скоро то исто се може рећи и за говор Ресаве јер су потврде за дужине у постакцентованим слоговима врло ретке. Из целокупног забележеног материјала можемо навести само ове при-

Колико нам је познато, на постојање овог акцента ван територије источне и јужне Србије није указивано, на основу чега би се могло закључити да га и нема изван те језичке области. Ми исто тако нисмо наишли на тај акценат у говору Левча. Међутим, у ресавском говору је заступљен, истина, у доста ограниченом броју примера. И, што је нарочито интересантно да се нагласи, тај се акценат чешће јавља у зони Свилајнца него у горњој Ресави (зона Деспотовца), као што би се иначе могло очекивати, с обзиром на то да се она граничи са говорима источне Србије.

Као потврду за то наводимо ове забележене примере:

Црквѐнац, Миѐа, мѐсо, њѐће, шѐшко, бѐнке, да сѐди, ћѐрку, нѐсам рѐчао, нѐма, дѐше, глава, најѐсем, шѐраве (С.); *ѡорекло, глава, родѡ, ѡрасе, радѡла, у Злашѐнцу, ѡридесѡй, губѡри, сѡче, расѡше, леѡо, шѡрње, шѡчу, одѡмно* (Гл.); *ѡѡѡа* (Ц.); *дѡше*, у *куку*, са *вѡза* (Л.); *ѡрѡкид, леѡо, дрѡшѡо, раде бунѡри* (Вј.); из горње Ресаве: *бѡнке* (Д.), *Сѡѡано* (вок., Стр.), *Вѡра* (Стр.); *бѡрбе* (В. П.), *мѡлез* (Ж.), *дѡјде* (Ж.).

У вези са наведеним примерима потребно је да учинимо две напомене: а) место овог акцента у речи и место ког се акцента он јавља; б) његово порекло у доњој Ресави.

а) Из примера се види да је појава овог акцента најчешће везана за дуги слог, и то за слог на коме данас стоји и у овом (ресавском) говору дугоузлазни акценат ('). Примери за овај акценат на отвореној ултими су врло ретки; ми смо забележили само два таква примера.

б) Што се тиче веће распрострањености овог акцента на подручју доње Ресаве, у томе би се можда могао огледати утицај јужноморавских говора источносрбијанског типа, што је свакако последица интензивнијих комуникативних веза између ових говора Моравском долином. Горња Ресави је међутим остала по страни, тј. није била захваћена кретањем ове изоглосе долином реке Мораве, а према говорима источне Србије била је природно одсечена масивом Кучај-планине.

9. Однос акценѡуације ресавског говора ѡрема акценѡуацији лѡвачког говора и других досад ѡписаних говора овога ѡиѡа

И овде указујемо на мишљење проф. Белића изнесено у Станојевићевој Нар. енциклопедији (књ. IV, 1070), где се каже да се лѡвачки и ресавски говори све више развијају под утицајем шумадијских говора. Ову констатацију, која се односи нарочито на акценат, потврдила су и наша испитивања говора Левча (op. cit. 192). Овом приликом можемо рећи да и акценѡуација ресавског говора потврђује Белићево мишљење, јер је она слична стању константованом за лѡвачки говор. То значи да и на ресавском подручју, поред потврда за старију акценѡуацију, тј. за акценѡуацију са силазним акцентима на свим слоговима речи, имамо и појаву акцената узлазне интонације — дугоузлазни је акценат сасвим обичан, док је појава краткоузлазног акцента далеко ређа али је и присутан.

У поређењу са акцентом Левча, указаћемо овде на битне разлике које постоје између ресавског и левачког говора. То су ове разлике.

а) Појава експираторног акцента у Ресави. А ова акценатска особина, као што је то и раније речено, на изврстан начин приближава акценацију овог говора акценацији говора источне Србије, иако вероватно није дошла с те стране, него Моравском долином, што је већ констатовано.

б) Док у левачком говору нисмо констатовали кановачко дуљење (ор. cit., стр. 193), говору Ресаве та акценатска појава није непозната. Истина, она није заступљена у оној мери као што је то случај у неким другим говорима, у говору Банатских Хера, рецимо (в. П. Ивић, ор. cit., стр. 328), али, њено постојање је факат и може се очекивати веће ширење ове појаве у Ресави.

в) Што се тиче чувања дужина, ресавски се говор не слаже потпуно са левачким говором. Разлике су у томе што говор Ресаве зна и за поста акценатску дужину — мада је та појава врло ограничена — и што се у овом говору дужине у предакцентованим слоговима каткад губе. Ми ту појаву нисмо констатовали за говор Левча насупрот проф. Белићу који је бележио и примере без дужина у слоговима испред акцената (ор. cit., стр. 194).

После овог прегледа о акценту ресавског говора неколико речи да кажемо о акценту у приповеткама из Ресаве које је забележио М. Ивковић. Основне карактеристике ресавске акценације које смо ми констатовали на терену, о чему је овде било речи, потврђује и акценација Ивковићевих приповедака: два силазна акцента без чврстог везивања за одређене слоге у речи; дуги узлазни акценат као иновациона прозодијска појава и дужина у предакцентатској позицији. То исто тако говори да је Ивковић поуздан и као акцентолог. Ово истичемо због тога што је проф. Ивчић на једном месту посумњао у тачност Ивковићевог обележавања акцената на косовско-ресавском подручју. Наиме, наводећи примере из Ивковићевог рада *Фолклорно-дијалектолошки њрилози* (Просветни гласник XXX, 1909, 601—609): *нема, њроклейџем, ја, реп, он*, са дугим узлазним и са дугим силазним акцентом: *њроклейџи, ја, реџ* — Ивчић сматра да се може сумњати „да је његово [тј. Ивковићево] биљежење вјерно” (в. Рад ЈАЗУ књ. 187, стр. 145—146). Овде је потребно рећи не само да је Ивковићево обележавање акцената ресавског говора верно него је и акценатско двојство у наведеним примерима из Левча и Жупе тачно констатовано (исп. П. Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1956, 100, као и код нас у већ цитираном раду о левачком говору, стр. 193).

МОРФОЛОГИЈА

ДЕКЛИНАЦИЈА

У нашој стручној литератури — у значајнијим радовима — за најизразитију особину промене именичких речи говора овога типа истиче се непостојање морфолошког синкретизма датива, инструментала и

локатива множине. То је особина која се, поред непренесене акцентујације, узима као структурална карактеристика старијих говора штокавског дијалекта.

Тако А. Белић у Дијалектолошкој карти (1905, на руском) каже за левачки говор, који је један од представника косовско-ресавских говора, да се у њему локатив множине код именица употребљава без наст. *-ма* и наводи примере: у *Коњува, Лоћика, њо њрајова, њо брда* (с. 32). А у Нар. енциклопедији Ст. Станојевића под Ш т о к а в с к и д и ј а л е к а т истиче и ове особине: у дат. једине женског рода именица на *a* наставак је *e* (*душѐ, земљѐ*); у инстр. једн. именица мушког рода је *e м. о* (*њошѐкѐм*); датив и инструментал множине имају наст. *-ма* (*волѐвима*); генитив врши службу локатива (*на њлаина, у Богојавца*); у акуз. множине је *њошѐце* и *њошѐке*.

М. Стевановић у Енциклопедији Југославије (књ. 4, 1960 s. v. Језик српскохрватски) у општем прегледу наводи само две најкарактеристичније морфолошке особине у деклинацији именица ових говора: једнакост облика генитива и локатива множине (*од кућа, из села, из њива, из ливада* као и: *њо кућа, њо села, њо њива, њо ливада*) и чување облика датива једине тврде промене именица женског рода на *-е* (*Дај мајке своје, жене, сесѓре*; стр. 504). А у Савременом српскохрватском језику I (Београд, 1964) истиче обличку разлику датива и инструментала множине, с једне, и локатива — с друге стране, а такође и једнакост локатива са генитивом множине (стр. 10).

П. Ивић у књизи *Die serbocroatischen Dialekte (erster Band, 1958)*, природно је, износи више особина именичке деклинације косовско-ресавских говора. То су: заједнички облици на *-ма* у дативу и инструменталу множине; локатив множине је једнак са генитивом и по облику и по акценту (*њо брѐгова, њо шѓма, у зелѐне њина*); у поречју Велике Мораве падежи множине именица мушког рода сведени су на три облика: ном., акуз. и вок. (*онѓ кљѓчѐви*), ген.-лок. (*онѐ кљѓчѐва*) и дат.—инстр. (*онѐма кљѓчѐвима*); уопштавање наставака тврђих основа у дативу и локативу једине именица женског рода на *a*, тј. наставак *e < ѐ* (*жене* као и *душе*); наставак *-ем м. -ом* код именица мушког рода (*с моем брајѐм, с млекѐм*); акузатив множине именица мушког рода са осномом на задњонепчани сугласник има палатализоване те сугласнике према номинативу множине (*ѓаце, бубрезе*); именице типа *буре* за множинско значење немају облик збирних именица на *-ад*, већ имају множину на *-ѓи* (*буриѓи*; стр. 235, 236).

Толико има о именичкој деклинацији у косовско-ресавским говорима у поменутиим радовима где је дата општа слика и овог говорног подручја.

Шта у овом погледу пружа ресавски говор, видеће се из материјала који ћемо сада дати, а који ћемо изложити по роду и броју именица и по падежним облицима.

ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

Једнина

Г е н и т и в — У овом падежу завршетак је као и у књижевном језику, тј. -а. На пример:

до *Ниша*, ма̀ло *лѐба*, ра̀звод *бра̀ка*, до *йо̀шџка*, око *аиша̀ра*, уочи свѐтог *Ра̀нђела*, ис ко̀г *кра̀ја*, онбг *ра̀ша*, кот ко̀ња, усред *да̀на*, ис *Свила̀јница*, при кра̀ју дног *мѐсеца*, преко *ју̀ша*, два *уну̀ка*, код *двока̀ша*, йма *ва̀здуха*, до *Београ̀да*, овџга *ра̀ша*, до *ју̀на* мѐсеца, од *зѐша*, до *Бо-жй̀ћа*, код *лека̀ра*, с *кра̀ја* до *кра̀ја*, до *ба̀самка*, са *фрџниша̀*, ис *ка̀бла*, ис *По̀жарева̀ца*, ис *ча̀мца*, више *Ба̀грџана*.

Овакав облик генитива је сасвим обичан и зато није потребно наводити већи број примера нити означавати место где су забележени. Међутим, у овом се говору, и то не тако ретко, за исказивање генитивног значења употребљава и основни облик именице — облик номинатива — акузатива, не само у случајевима када је падежно генитивно значење обележено предлогом или прилошком речи већ и онда када се оно исказује обликом без предлога. То потврђују примери:

- а) поред јџдан *йо̀шџок*, после *Пеиџрџџдан*, свџ до *ла̀каш* (С.), од *Бу̀ринац* пџшки (Гл.), погйно дџчко из *Војник* (В.), до *најба̀грен* (С.), од *Дрџџин йо̀шџок* (Вј.); преко *ја̀сџук*, преко *Пре-идла̀ц* (Л.), преко јџдан *брџв* (Л.), прџ *Бу̀рђев да̀н* (Ђ.); преко *По̀жарева̀ц*, од *мѐрмер-ка̀мен* (С.), млџго *ла̀к* (= *лакши*) од њйн *јѐзик* (Роћ.), *ош Свила̀јнац* (Гл.), от *йрилог жѝви* (Гл.), йма млџго *глѝб* на пу̀т (Ц.), мало *дува̀н* (Се.); џво ма̀ло *крџмиш* (Ро.);
- б) не́ма *ку̀йус* (С.), ако не йма *ку̀йус* (Гр.), не́ма *йџсак* (Гл.), да не́ма *гла̀ш* (Гл.); да се вџди *рачу̀н* (Се.), преко *Ѓвчар* и *Ка̀блар* (Бр.).

Посебно указујемо на облик овог падежа од именица *орах* и *сѝрах*. После губљења *x* у изговору створени су фонетски услови за морфолошки синкретизам номинатива и генитива (*орах* — *ора*; *ораха* — *ораа* — *ора*). Истина, облик генитива без задњонепчаног констриктива има посебно ортоепско обележје — дуг самогласник на крају као последица контракције (*ораа* > *ора̄*) или пак удвојен самогласник. Ми смо ове речи забележили без дужине самогласника *a* у примерима: *па̀о с џра* (Гр.), от *сѝра̄* (Роћ.) — што значи да је и овде употребљен облик акузатива.

Узгред да наведемо и прилошки израз *нѐколико йу̀ш*, који се у таквом облику јавља на целом терену овог говора место књижевнога *неколико йу̀ша*. Али овде је генитив множине замењен обликом општег падежа — ном.-акуз. јединс. Истина, у овом изразу реч *йу̀ш* се не осећа као променљива именичка реч, већ као саставни део прилошког израза за количину у коме као непроменљива реч свуда задржава основни облик (*јџданйу̀ш*, *двайу̀ш*, *йрийу̀ш*, па и: *чеиџири йу̀ш*, *йеи йу̀ш*, *неко-лико йу̀ш* и сл.).

Д а т и в — У овом говору датив и локатив нису морфолошки идентични као што је то у књижевном језику и у говорима који му чине најужу основицу. Зато их дајемо одвојено. Датив овде увек има падежни завршетак -у:

кажу онѐм *идиу*; то је твђему *диу* фамилиа; тужена *одбѐру*, рѐкла је овѐм *чоѐку*; дали су ђвем *крају*; мђем *Милану*, прѐдај тѐ мђем *диу*; то је твђем *иријашељу* бѐстан; казо *Миловану*, тѐм *иаше-ндгу* дао па̀ре, отишо је ка *Сирмосиену*; ђблак ђде ка *Свилѐјнцу*; идући ка *исидку*, идући ка *Рајкинцу*, ка *Кривем Виру*, отишли су према *Пеиѐровцу* (Зл.), мом *диу* каже (Гл.), тѐм *сирѐжнику* ка̀жем (Гл.), ђнем *ириѐзарцу* сам дао (Гл.), ка њинем *идложају* (Бр.).

Нисмо забележили ниједан пример где би дативно значење било исказано којим другим морфолошким средством, као што је то у говорима источне Србије.

А к у з а т и в — И за овај говор важи правило о синкретизму номинатива и акузатива именица које значе предмете, нешто неживо, и генитива и акузатива код оних које означавају биће. У овом другом случају падежни завршетак је -а (нпр. имам *ица*). Једини изузетак био би пример забележен у селу Роѐвцу: кат си украо *вѐјар*. Посебно на њега указујемо зато што је усамљен, а самим тим не постоји уверљив доказ да је и акузатив именица које означавају бића почео да се једначи са основним обликом тих именица.

Као што је познато, у књижевном језику и у говорима његове основице уз глаголе кретања употребљава се облик акузатива. Може се рећи да је тако и у овом говору. О примерима као што су: *досѐљени у Марковцу* (Гл.), *иде ђн у Свилѐјнцу* у шкѐлу (Гл.), *кад отишо у Свилѐјнцу* (Гл.), *кад дођем у Бѐграда* (С.), *ишо сам на сирѐшу* (С.), *ђде у Свилѐјнцу* (Гл.), *ђдма га вратио у Свилѐјнцу* (Гл.), *мајка му се преу-дала у Грабовцу* (Вј.), *кат смо отишли на Солуну*, *прѐђемо у Крѐфу*, *кат смо оступили на Крѐфу* (Бр.), *дао сам дете у Свилѐјнцу* (Бр.), — в. код локатива где је дато објашњење за њихов постанак.

В о к а т и в — Ни облик овог падежа не одступа, по правилу, од књижевног стандарда. Дакле, и овде су сасвим обични примери као:

брѐше, *сине*, *зѐше*, *ђвѐре*, *уиравниче*, *Милане*, *Сишојане*, *Милоше*, *идиѐ*, *друже*, *чђвече*, *вѐле* и др.

Од именица чија се основа завршава на мек сугласник, које имају падежни завршетак -у у књижевном језику, овде смо чули једну са завршетком -е: *чѐјеш*, *иријашеље* (Ми.), *иријашеље* (М.), *јѐ ли иријашеље* (В., В. П., С.), а у Стрмостену: *иријашељу*.

У најстаријим нашим говорима у вокативу је на крају -е, а употребљава се и наставак -у „али он, по свој прилици, не представља остатак од старе употребе тога наставка” (А. Белић, ДИЈС, 314). У говору расинског подручја наставак -е је и код именица на -шељ и -ар

на -њ :

дѣшо с кѣнем (С.), пот ѿнѣм (Л.), гѣђао га шигѣнѣм (С.);

на -ј :

ѿде крѣјем (С.), задавио се зѣлогајем (Гр.), под рѣзбојем (С.), шрамвѣјем (Бр.);

на -ћ :

с Вѣчићем (Б.), з голѣћем (М.).

Међутим, иза ових сугласника није необичан ни падежни завршетак -ом :

намѣзан крѣчом (Гр.), дѣшо с кѣњом (Гл.), венцом (С.), улазимо у вѣду са чѣмцом (С.), чѣкаш маљом (Се.).

Именица ѿуш и у овом говору има -ем : нашим ѿушем (С.), цѣлем ѿушем брани се (Д.), тѣм ѿушем (Стр.) али и тѣм ѿушом (Гл.).

Као што се види, појава падежних завршетака -ом и -ем није везана за фонетску природу сугласника којим се завршава основа именица. Познато нам је да у говорима који се налазе западније од Ресаве — нпр. у Грузи — као и у онима који су јужније од ресавског — нпр. долина Расине — имамо извршено уједначавање ових падежних завршетака, без обзира на завршни сугласник основе, и то у првима — у корист завршетака некадашњих тврдих основа -ом (маљом, коњом, младићом, крајом), а у другима — у корист завршетка -ем, завршетка именица са меком основом (вѣзем, човѣкем, ѿрѣшѣм, зѣбѣм). Према томе, ситуација ресавског говора упућује на двојаке закључке; и то: прво, двојство инструменталних завршетака представља укрштање особина поменутих говорних типова, што је мање вероватно, и друго: у питању је непреврело стање у коме се може назрети тенденција потискивања завршетка -ом завршетком -ем. По нашем мишљењу то стање није резултат утицаја других говора, већ последица сукоба тврдих и меких именичких основа. Па и поред тога не би се могао искључити бар делимични утицај јужних говора, с које стране је притицала косовска миграциона струја.

Знатно интересантнији су примери у којима се инструментално-социјативна значења исказују општим падежним обликом — акузативом с предлогом. Такви примери нису нимало ретки.

пријатељо се са Милѣна (Гр.), с народ наш дѣбар је био (Гр.), био с мѣгега сѣна у рѣпсто (Кш.), био с мѣгега Милѣна у рѣпсто (Кш.), са Сѣојѣна Аврѣмоваго (Гл.), распрѣло сам се с Милушѣна (Гл.), ѿшо с Влѣјка Никѣди(ј)евог (Гл.), долазио са кѣња у вѣрош (Гл.), био с дѣа тѣ (Гл.), поразговѣрао са учѣшеља (Гл.), остѣла с дѣа (М.), ће се састѣвимо з Дѣсѣошѣовац (Ми.), лѣти сас млѣзни авидн (Вј.), сас онѣга сѣна (Вј.), пресѣјано свѣ с ѿѣсак (Вј.), сас тѣга старѣега унѣка (В.ј), разговѣро с једнога човѣка (Л.), ѣрем с једнога мѣга сѣрѣжника (С.), ѿшо с Влѣјка (Гл.), с лѣнац (Гл.), с ѣвога ѿресѣдника (Гл.), са чѣмац (Вј.), стојѣ пре(д) дѣм (Вј.), с мѣг јѣдног дрѣга (Бр.).

обдру (Гл.), човек био у *раишу* (Гл.), свѣ у *шидрейшу* (Вј.), пр-жили жито у *ийеишу* (Гл.), метар у *йречнику* (Гл.), на овѣм *свѣишу* (Гл.), *йо* њином *йлану* (Гл.), у *крушару* се нашло мртво тѣло (Гл.), при *йоласку* (Гл.), био сам на *шавану* (Се.), у лѣвом *куку* (Се.), на државном *раду* (Се.), јаче изграђено него у *Свиланцу* (М.), кѹј су били у *овѣм раишу* (Ми.), у *тѣм раишу* (Ми.), *йо мрак* (Ми.), *мали* на онѣм *йлацу* (Д.), *седѣ* у *Бедграду* (М.), био је у *осмем разреду* (М.), у *јавнем живдишу* (С.), био у *овѣм раишу* (В.), био сам на *Крфу* (Ми.), *имѣо* сам коње први у *срѣзу* и *округу* (С.), у *Злаиѣнцу* (Гл.), *купи* прѣсе на *ийјацу* (С.), *йде* *йо йѣишу* (С.), *ѹзни* у *виду* свѣ (С.), *йри крају* (С.), на овѣм *йбогону* у *Костолац* (Вј.), да прѣђе у *првом разреду* (Ц.), у *Нишу* (Гл.), *йо комѣасу* (Гл.), у *пѣтом веку* (Гл.), овѣм је син у *Бедграду* (Гл.), у *пѣсту крају* (Гл.), на *Дунаву* мѣс пропаѣо (Гл.), кад бѣмо у *Крфу* (Л.), налазимо и' у *Битољу* (Л.), зѣт и *ћерга* у *Парѣзу* (Ро.), причѣо *о йѣм раишу* (Кш.), *лупали* смо лѣд на *Дунаву* према *Бердаиу* (Гл.), на солѹнском *фрѣнѣшу* (Бр.), *тѹ* на *йуишу* (М.), у *реду* (С., израз);

- б) у *та грнчѣр* (Гр.), *ѣн* је у *Музѣј* (Гр.), кад је било на *Мѣчков камен* (Кш.), били у *Парѣз* (Кш.), био у *оној град* (Кш.), *раде* у *рудник* (В.), у *први разред* добио свѣ *петѣицу* (В.), *йма* шкѣла у *тај крај* (В.), *седѣм* у *чамац* (Гл.), у *Сѣлун* била јака *ѣдбрана* (Кш.), био с *мѣјега сина* у *рдѣишо* (Кш.), био сам у *Крѣгевац* (Гл.), *кот сѣинови* у *Свиланцац* (Гл.), на *аѣшар* глѣжански (Гл.), на *ѣвар йма* (Вј.), *'номѣд* било на *ийјац* (С.), био на *ручак* (Се.), био сам на *шаван* (Се.), био на *йѣложај* (Се.), *ѣво* га на *асѣѣл* у *сѣбу* (Се.), *ѣн* на *чѣршав* лѣжи (Се.), *кат* сам био у *Грѣвовац* (Се.), *йма* у *Дѣсиѣишовац* (М.), *ѣстао* у *Крѣшевац* (М.), *раѣи* у *рудник* (Ми.), у *куј разред* је *сѣд?* (Б.), *седѣли* смо у *Крѣшевац* (М.), у *срѣду* да *бѣдеш* на *ваѣшар* (М.), *остѣла* у *снѣг* (Ми.), да га *јѣш* *йо мрак* (С.), *раѣи* у *Бедград* (С.), на овѣм *погону* у *Косѣѣолац* (Вј.), *прати* у *йакѣи* (Вј.), *ймамо* *ѣве слике* на *йѣд* (Вј.), *лети* на *млѣзѣак* (Вј.), *слѹжио* сам у *Сѣсак* (Вј.), *видео* сам га у *ваѣрош* (Ц.), да *бѣде* *пѣстук* у *срѣз* (Л.), *ѹзела* сам *тѣ* у *Дѣсиѣишовац* (Гр.), у *децѣмбар* се *кѣље* (Л.), *примѣли* смо *бѣрбу* на *Тѣмок* (Л.), *раѣи* у *Бедград* (Л.), *прѣббран* *кѹпус* на *ийјац* (С.), у *окѣѣбар* је *бѣрба* најјѣча (Ро.), *понавѣлао* је у *шѣсти разред* (Ро.), *дрѣжи* *слѹжбу* у *тај рѣѣн* (Вј.), *вретѣнце* на *ваѣон* (Вј.), у *Рајкинац* је *дрѹкше* (Вј.), *ако* га *увѣти* у *бѣсѣан* (Вј.), *пѣсем* смо били на *йѣложај* (Бр.), *свѣтли* на *мѣс* (Бр.).

Посебно наводимо пример: *ѣсто* на *йѣложаја* (Гл.), у коме се м. општег падежа јавља облик генитива.

Примери које смо навели показују да је фреквенција употребе облика локатива и облика општег падежа у његовој функци и скоро уједначена. Треба посебно указати на чињеницу да ово морфолошко двојство постоји не само у једном истом месту него се каткад огледа, као што за то има потврда међу наведеним примерима, и у говору јед-

ног те истог лица, чак и у истој реченици (нпр. *на овѐм њбгону у Косѝб-лац*). Што се тиче употребе општег падежа с предлозима у функцији локатива, тј. постојање обличког синкретизма уз глаголе кретања и мировања (*иде у Свилајнац, живи у Свилајнац*), то је особина која се односи и на именице женског рода, а њена се ареа не поклапа са територијом косовско-ресавских говора, него је та особина карактеристична и за неке неекавске говоре штокавског дијалекта, што значи да њену појаву у ресавском говору не треба искључиво везивати за утицај говора источне Србије, као што је то случај са употребом општег падежног облика у инструменталу и социјативу.

Множина

Од множинских падежних облика посебну пажњу захтевају генитив, акузатив и локатив. Али ради боље прегледности и добијања опште слике о деklinацији ових именица ми ћемо и овде прокоментарисати забележене примере по падежима.

Н о м и н а т и в — Овај падеж редовно има завршетак *и*. Што се тиче проширења именичке основе уметцима *-ов/-ев-* ни ту, према нашем материјалу, нема одступања од стандардног језика; нпр.: *сѝнови, другови, волдѝ, ддмови, овндѝ, ѝдслови, ѝдсѝнови, бѝкови, рѝдови* на једној страни, а: *крѝјеви, змѝјеви, рѝјеви, краљеви, маљеви, ѝдњеви, гуњеви, очѝви, мѝчеви, крѝшеви, кошѝви, грѝшеви, ножѝви, ѝѝжеви* — на другој. Од именице *језж* номинатив множине је *јѝжови*; дакле, са извршеном слоговном дисимилацијом самогласника, а од *ѝдсо* поред *ѝдслови* чује се и *ѝдсли*: гледају њине *ѝдсли* (Пл.).

Од именица мушког рода *ѝуѝ, мраз, млаз, нос, ѝојас* које се у књижевном језику употребљавају са двојаким уметцима *-ов/-ев-* (*ѝуѝови и ѝуѝеви, носови и носеви, мразови и мразеви, ѝојасови и ѝојасеви*) у овом говору смо забележили те речи само са уметком *-ов-*: *ѝуѝѝдѝ, ндсови, мрѝзови, млѝздѝ, ѝдјасови*.

И од стране речи *кѝрс*, која је у наше време ушла у лексички фонд представника овог говора, множина је *кѝрсови*: *ѝшли на кѝрсови* (Ми.).

У стручној литератури о овом проблему — о појави двојаким множинских облика поменутих именица — посебно је писано и тамо се облици са уметком *-ев-* третирају као новији. То значи да се у ресавском говору чувају примарни облици. Ако се узме у обзир и чињеница да и у говору Расине имамо исту ситуацију, онда се може рећи да иновационе морфолошке особине (јављање наведених именица са уметком *-ев-*), које карактеришу млађе говоре штокавског дијалекта, још нису захватиле ова говорна подручја.

Узгред да кажемо да именице на *-ин* (*-анин, -јанин*) у овом говору у множини губе тај наставак испред падежног завршетка. Тако имамо: *чобѝдѝнин — чобѝдѝни, вароѝдѝнин — вароѝдѝни, Бѝгарин — Бѝгари, Свилајчанин — Свилајчани* и др. У вези са овим истичемо још и то да се код именица овога типа не јављају у јединици облици без наставка *-ин* који би настали угледањем на облике множине, као што тога има у неким

другим говорима. У овом говору, дакле, нема *чобан*, *Арай*, *Срб*, *варошан* и сл. Једини пример који се нашао у нашем материјалу био би: *Отишле за Цигана* (Се.), али нисмо убеђени у његову аутентичност.

У ресавском говору не употребљавају се дублетни облици у множини ни од двосложних именица *голуб*, *ћилим* и *кошур*, као што је то у књижевном језику. Наиме, овде смо бележили од ових именица само краће множинске облике, тј. без уметка *-ов-*: *ћилими*, *гдлуби*, *кдишури*. Од осталих именица које у књижевном језику чине групу са овима у употреби су и *йрамен* и *йламен*. У множини се оне јављају са проширењем *-ов-*: *йрӑменови*, *йлӑменови*.

Од именице *дан* у овом падежу употребљава се само облик са *-ов-*: *дӑнови*, али не и у генитиву: *пѣт дӑнӑ* (Гл.).

Г е н и т и в — У овом падежу именице мушког рода имају, као и у књижевном језику, завршетке *а* и *и*, а јавља се, и не тако ретко, у функцији генитива множине и облик генитива једине, као и облик номинатива множине.

а) За генитив множине са завршетком *а* наводимо ове примере: *ѣно свӑдбара* (Гл.), *шездѣсет брӑва* (Гл.), *с мндго инцињѣра* (Гл.), *двӑнаес комӑша* (Се.), *дѣсет комӑша* (Гл.), *шѣс-сѣдам сӑрӑшова* (Се.), *стӑ ѣкшара зѣмљу* (В.), *дѣсет кӑломешара* (С.), *осамдѣсет ддмова* (Вј.), *четирѣсто ддмова* (Вј.), *осӑмнаест члднова у кѣшу* (В.), *дѣсет брӑва свӑйње* (В.), за време *Нѣмаца* (С.), *шѣс мѣшара* (С.), *угӑшено овѣ данӑ* (Л.), за време *Турѡака* (Гл.), *трѣста брӑвӑ* (Б.), *осамнӑес дӑна* (Гл.), *напӑднута от Турѡака* (Гл.), *сӑндвника йма двѣста и дѣсет* (Ро.), *шѣс милијарде кубика* (Гл.), *сѣдам бунара* (Гл.), *пѣтнес рддова* (Гл.), *кот шдйова* (Кш.), *ис свӑй крӑјева војници* (Гл.), за дправке *йушева* (Гл.), *до пдла лӑсшова* (Вј.), *до чуклева* (Вј.), *педѣсет ддмова* (Вј.), *пѣт мѣшара* (Вј.), *йма ли Нѣмаца?* (Вј.), *пѣт йрсиа* (Вј.), *да се не премѣту од Бугара* (Бр.), *до рддова* (Бр.), *дѣсет комӑша* (Бр.), *падали с коња* (Стр.).

б) Завршетак *-и* у овом падежу имају именице:

трѣес ари (Се.), *нѣма зуби* (Гр.), *пѣт ѣкшари* (В.), *трѣдесет ари* (Гл.), *шѣс ари* (Бр.), *стӑ вӑйи* (Се.), *за сѣдам месѣци* (Се.), *шѣс месѣци* (С.), *кад бидемо четрнес месѣци* (С.), *от шѣснес месѣци се прекројава* (С.), *йма луди* (Гл.), *за дѣсет месѣци* (Вј.), *двӑнаес ари* (Гл.), *пѣт ари* (Вј.), *сѣдам мѣсеци* (Гл.), *педѣсет ари* (Гр.), *прѣ кдлко бѣше месѣци* (Бр.), *сѣдам месѣци* (Л.), *пѣт йуши* (Гр.), *нѣколико месѣци* (Кш.).

в) У функцији генитива множине често се јавља облик основног падежа, тј. номинатива множине. Примери:

збок Турци (Гр.), *йма и виногради* (В.), *двојшца Босӑнци* су ддшли (В.), *нѣмаш зуби* (Ц.), *бӑо је кот сӑнови* (Гл.), *нѣма овде новинари* (С.), *ел йма Нѣмци?* (Се.), *кот Цигани* (Се.), *ѣво ми сведдци* (Се.), *от комарци* (Д.), *бес йрсиа* (Вј.), *раније имӑло вйше виногради* (Ц.), *нѣма вйше бикови* (Л.), *двѣ чѣте Турци* (Л.), *кот кайдлици*

(Л.), има држећи људи (Л.), нема у наше село Владси (Гр.), има сам ред багреми (Гр.), ис подруми (Гл.), има младићи (Л.), кот кашћолицы (С.), није ништа остало ораци (Гл.), било млого ком-ири (Гл.), пар волдвн (Ж.), код онй бунари (Гл.), ко(т) шуберани је такб (Гл.), имамо пуно ирци (В.), без рукави (Вј.), код Румуни је дрџше (Вј.), из Ловци (Бр.), ис Коњуси (Бр., село Коњуси), там има извори (Бр.), тражи од Ресавци два војника (Бр.), и сад има грбови (Стр.).

г) Као што је познато, у млађим говорима штокавског дијалекта, а тако прописују и стандардни књижевни нормативи, уз бројеве *два*, *ири* и *чеири* именице мушког рода имају облик генитива једине, а од броја *иеш* надаље — облик генитива множине. У овом говору, међутим, извршено је уједначавање у корист конструкција са првим бројевима, тј. облик генитива једине употребљава се и уз бројеве и количински прилог (*не*)*колико*, уз које би требало да стоји генитив множине. За то наводимо ове примере:

пѣт човѣка (Ц.), иљаду мѣйра (Кш.), неколико човѣка (Гл.), пѣт вѣнца (С.), трѣс мѣйра (Се.), на дѣвет мѣйра имамо вѣду (С.), шѣс мѣйра (Гл.), има и (их) пѣт брайша (С.), имѣо је пѣт сина (Б.), имама седам унѣка (Кп.), рѣнйо шѣс бика (М.), колико било Бугарина? (Бр.), дѣвет њ по киломѣйра (М.), имао дѣвет сина (М.), стотину човѣка (Стр.).

д) Стари двојински наставак *-ију*, који у књижевном језику од именица мушкога рода имају само три: *госи*, *нокаш* и *ирси* не јавља се у овом говору. Генитивно значење прве именице (*госи*) исказује се обликом номинатива множине, као што је то случај и код многих других именица (в. тачку *в*): пуна сѣба *гдси*, дѣшли млого *гдси*, вратйо се из *гдси* и сл.

Именице *ирси* и *нокаш*, које се најчешће јављају у вези са бројевима, одн. у саставу бројних конструкција, имају и уз бројеве од *иеш* навише уопштен облик генитива једине пренет из конструкције са бројевима мањим од *иеш*: према *ири ирсѣа*, *чеири ирсѣа* каже се и *шѣс ирсѣа*, *дѣсеи ирсѣа*, према *два нѣкиа* и *дѣсеи нѣкиа* итд. Овај падежни облик (прста, нокта) по свом гласовном склопу могао би бити и генитив множине са завршетком *а*, пошто је дужина последњег слога на њему изгубљена. Међутим да је то облик генитива једине закључује се на основу акцента иницијалног слога: *ирсѣа*, а не *ирсѣа*; код именице *нѣкаш* је *нѣкиа*, а не *нокаша*, како би требало да гласи облик генитива множине од те именице.

ђ) Забележили смо неколико примера где је генитив множине без икаквог падежног завршетка. То су ови:

шѣс мѣйар (Ц.), пењао сам се више *иуш* (Ми), седамдѣсет *ироцѣнаш* (Гл.), колико *иуш* су били (Се.), четрдѣсет *кѣмайш* (Гл.).

Познато је да у неким другим штокавским говорима, чак и у онама херцеговачког типа, још увек се у бројним конструкцијама чувају облици генитива множине у својој старијој форми, без падежног на-

ставка (исп. А. Пецо, Говор источне Херцеговине, СДЗб. књ. XIV, 126). Није немогуће да је и у нашим примерима у питању чување старијег стања. Али, с обзиром на врло мали број потврда за то, као и на зону којој овај говор припада, могло би се, можда, претпоставити да у наведеним примерима и немамо морфолошке архаизме, него извесну редукцију самогласника у финалној позицији.

е) У Стрмостену смо чули номинатив множине *човџци*, а у Црквенцу забележили смо и пример: девет *чоџка*, који је двоструко интересантан: због облика и акцента. Видели смо да се у овом говору употребљава облик генитива једине у конструкцији са бројевима почевши од *џџи*. Према томе и овде је употребљен такав облик од именице *човек*, а он је скоро увек саставни део бројне конструкције. У другим случајевима за исказивање множине од именице *човек* у употреби је суплетивни облик *људи* : били су млдги *људи*, наши *људи* су вредни. Што се тиче акцента, јасно је да ово није акценат генитива једине (*човџка* : *човџка*). Дугоузлазни акценат у овом примеру може се двојачко објашњавати: или је добивен аналошким путем према примерима типа *џџи сељака*, *војника*, *ђака*, *ораџа*, или је у питању новији облик генитива множине (*човџци*, *човџка*, наравно, са скраћеном дужином у постакацнатској позицији). За нас је, да то истакнемо, прихватљивија прва могућност, јер и од других именица употреба генитива једине у функцији генитива множине сасвим је обична појава.

Друго, у овом селу (у Црквенцу) нисмо наишли на облик *човџци*, према коме би генитив био *човџка*.

А к у з а т и в — Прикупљени дијалекатски материјал о овом падежу потребно је разврстати у три проблемске групе, и то: а) примери са стандардним обликом, б) примери са стандардним завршетком а са измењеним претходним задњонепчаним сугласником и в) примери у којима функцију акузатива врши општи падежни облик — номинатив множине.

- а) — тражу *џраќџоре* (Гр.), чуво *волџве* (Кш.), донџла *дукџџи* (В.), побџо *људе* (С.), џвек џмам *џдслове* (Се.), дџнео џдџ неке *сџрумџџи* (Се.), џмао сам *кџње* (С.), нџсимо *пџроцке оџџнке* (Вј.), нџсу и грађене *оџџнке* (Вј.), дајте *лџкџве* (Гр.), јџмо *колачџџе* (Гл.), рађџли *бунџре* (Гл.), вџзи џџне *камџоне* (Гл.), бџла муштерџја за *кџсџџавце* (Ро.), немам *џроблџме* (Ро.), џздао *дрџгове* (М.), раџни *бџкове* (Стр.), набџвили *џлџгове* (Мз.), дџне *дџврџве* глџдо (Кш.), јаџшу *кџње* (Стр.), за *волџве* (Стр.);
- б) — крџфо на *Тџрџце* (Гр.), пџбила *Тџрџце* кот тџпова (Кш.), ра-стџерали *Тџрџце* (В.), што бџли *Тџрџце* (Кш.), *кџмџце* смо испџкли (В.), кџлџе *кџмџце* (К.), удџрили на *Тџрџце* (Бр.), џзне џџгове *рџђџце* (Стр.), џма *унџџце* (Стр.);
- в) — џде крос *џоџдџци* (Гр.), нџје даџла *дукџџи* (Гр.), дџни џмау *џџсови* (Гр.), глџдау саџмо џџне *џдсли* (Пл.), што ми при-чџш *Мџркови конџци* (Д.), за *ђџџи* је дџбар (В.), избегџвали су тџ *џоџдџци* (В.), каџи *џуџдџви* смо џмали (В.), џмали смо

добровольци из Америку (Кш.), дигни и (их) на кдњи (Гл.), град убио свй *усеви* (Гл.), дни су побйли овй *Турци* (Гл.), да не бй(ј)е град у *виногради* (Гл.), град прескдчи наши *виногради* (Гл.), излази на *заййси* (Гл.), нйсам питао старѣи *људи* (Гл.), носйли *зубѣри* (Гл.), нѣмамо *йодаци* (Гл.), о њдј нѣмамо *йодаци* (Гл.), да доведу нѣки *овндви* (Гл.), да ви дам нѣки *йодаци* (Гл.), нйсу имѣли тѣм *колѣчи* (Се.), йде нечистдѣна у *бунѣри* (Се.), нѣмају *кумбѣйшори* (Се.), пдстио си свй *йдсийови* (Се.), пѣнтим *Бугари* (Се.), мѣтнули тй *кайчйѣи* (Се.), да опрдстимо *грѣхдви* (Се.), йшли на *курсови* (Ми.), шй(ј)е *јоргѣни* (Ми.), имѣли су добри *службеници* (В.), кд зна њйни *шрдгови* (В.), кдље *јагањци* (В.), напўни дни *бурйѣи* (В.), такй *људи* би стрельѣо (В.), понѣла *йрѣци* (В.), ймају *йрѣци* у штѣлу (С.), ймамо *сведдѣци* (С.), ймамо *виногради* (В.), да плѣтим *шрдшкови* (В.), нйсам ймао мд(ј)и *йрйјашѣљи* (В.), ймам и *унучйѣи* (В.), слўшо сам старйи *људи* (В.), чўвали су дѣи *мдсийови* (В.), ймамо *бунѣри* (В.), јѣси ли пўштио *йрѣци*? (В.), ймам ддбри *йуидѣи* (Л.), ѣве сѣ(т) ти доведѣм мдји *људи* (Л.), изрѣжемо *зуйци* (Л.), уз *дирѣци* (Л.), ймам за тй *синѣвци* (Гл.), лекѣр за дѣи *сйдрйшисий* (Гл.), да направи *колѣчи* (Гр.), ймају *бунѣри* (Ц.), пйјем нѣки *лекдѣи* (Гл.), наѣтем наши *војнйци* (Л.), ја застѣнем свд(ј)и *војнйци* (Л.), нѣмамо ми јѣки *сељѣци* (Л.), у Скдплу добйемо *регруйи* (Л.), свй дѣнови сам *зайѣнишо* (Л.), ѣво ти *дирѣци* (Гр.), излази на *заййси* (Гл.), пдшли сте у *манасийѣри* (Стр.), обўкла свй *сийови* (М.), ймау *салѣши* (Стр.), йде низ *бдсамаци* (Бр.), за *ѣѣци* (Стр.), вйдели смо *Бугари* (Бр.), претресѣо *Бугари* (Бр.), претгўрили тй *шойдѣи* (Бр.), замдлимо *војнйци* (Бр.), дѣј тй *војнйци* да пронаѣу ге је нѣпријѣтељ (Бр.), пдѣмо у *сйрѣлци* (Бр.), да погддим *сйдменици* (Бр.), прѣвио сам *оѣѣци* (Вј.), чўвамо *кдњи* на *Крфу* (Бр.), ўзели *орѣси* (Вј.), ймамо *виногради* (Гл.), брѣо сам *орѣси* (Гл.), кўпио *оидѣци* (С.), глѣдамо *мдмци* (Гл.), ймамо мй тѣмо *йресийѣвници* (Вј.).

Ови примери, очигледно, показују да је у акузативној служби најфреквентнији облик општег падежа, како с предлозима, тако и без предлога, Али и поред тога треба истаћи да је и употреба стандардног акузативног облика довољно витална и очекивати је да ће се убудуће, с обзиром на јак утицај школе, штампе и других средстава јавне комуникације који негују књижевну реч, све више ширити на рачун употребе општег падежног облика у функцији акузатива.

Међу примерима под в) налазе се и ови: нйсу имѣли тѣм *колѣчи*, нѣмају *кумбѣйшори*, ймају *бунѣри* — у којима облик номинатива може вршити функцију акузатива, али, у исто време, с обзиром на семантичку вредност коју у овом говору могу имати глаголи *имайи-немайи* (= „бити”, „постојати”), могуће је у наведеним и сличним примерима видети облик номинатива множине у служби субјекта (*нису имали*

колачи = нису постојали *колачи*). Додајмо још и овај пример: *с ђне стра̄нѣ им̄ају дѣбри кукурузи* (Ц.).

У уводу смо истакли да је Вук као једну од посебних карактеристичних особина говора Ресаве навео промену задњонепчаних оклузива *к*, *г* и констриктива *х* у *џ*, *з* и *с* у акузативу множине именица мушког рода, што је документовао примерима: *розе*, *Турџе*, *ојанџе*, *орасе*, *кожусе*. Међутим, из наведених примера за облик акузатива са променом задњонепчаног сугласника види се да савремени ресавски говор не потврђује у потпуности Вукову констатацију, што може бити последица унутрашње еволуције овога говора за последњих сто педесет година. С друге стране, не треба изгубити из вида ни чињеницу да је Вук под ресавским „наречјем” подразумевао не само данашњу Ресаву него, поред других области, и Левач и Темнић. А ни у овим говорима фонетско-морфолошка појава о којој је реч нема велику фреквенцију, свакако не такву као што је у жупском говору (в. за Левач и Жупу наш рад *Особине левачког говора*, 195).

Колико је код предстваника овога говора поремећено осећање за правилну употребу падежних облика показује и овај пример: ту ће да будне *разне канале* (Ц.), где је облик акузатива употребљен у служби номинатива или партитивног генитива. Ми ћемо на крају дати општи поглед на деklinацију ресавског говора са нарочитим освртом на покло њене деформације, а овде, у вези са наведеним примером, да кажемо само толико да се према односу: они имају *разне канале* и: они имају *разни канали* могло појавити: ту ће да будне *разне канале* м. *разни канали*.

Датив, инструментал и локатив — Познати синкретизам ових падежа у млађим говорима штокавског дијалекта заступљен је и у овом говору: падежни завршетак је *-има*. Међутим, има доста случајева који то не потврђују. Наиме, инструментал и локатив, поред облика на *-има*, често имају и архаичније облике. То ће се видети из примера које ћемо навести за сваки од ових падежа посебно.

а) *Датив* — У овом падежу је завршетак *-има*:

предајемо *Бугарима* рбљје (Кш.), дај то овѣма *Циганима* (Се.), рѣко њинема *йойдвима* (Се.), дао *волдвима* рану (С.), говѣримо *људима* (Л.), пошљаи *Београдѣанима* (М.), рѣко *ѣаџима* (Гр.), свѣра *мѣмџима* (Гл.), кат смо пѣшли према *Бугарима* (Кш.), *сељаџима* дао (Гл.).

Једини изузетак био би пример: *дѣкѣурма* свѣка чѣс (В.), где имамо падежни завршетак *-ма* који се и у књижевном језику јавља код именица *коњ*, *зуб* и *људи*: *коњма*, *зубма*, *људма*, макар да се ти облици данас осећају архаичним (М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* I, 208). Пошто је ово усамљен пример, у исто време и страна реч, где се самогласник и налази у интерконсонантској позицији у неакцентованом слогу, — могуће је да је његово губљење резултат фонетског процеса.

Интересантан је и пример за датив који смо забележили од збирне именице *браћа* у селу Грабовцу: што не да *брѣћима*. Овај пример пока-

зује да је овде семантичка страна преовладала над морфолошком, тј. множинско значење именице *браћа* наметнуло је и множинску промену. Овај морфолошки феномен још чешће се манифестује у нашим народним говорима код именице *деца* у облику *децама* за датив, инструментал и локатив (у говору источне Херцеговине забележен је облик генитива множине *дјџџа*; в. СДЗБ. XIV, 120).

б) *Инструментал* — Прво ћемо навести потврде за облик овог падежа са завршетком *-има*:

замјерио се са *сељаџима* (Гр.), радим са *сељаџима* (Д.), најђе с *кдњима* (В.), с *кдњима* (Кш.), гађали се угарцима (Гл.), најћу с *кдњима* (Ми.), са *синовима* је тако било (Гл.), побимо се з *Бугарима* (Гл.), с *камибнима* (Гл.), са *дизгинима* (Вј.), с *оцаџима* (Вј.), с *Немцима*, з *Бугарима* (Бр.), пџца се *ишишбљима* (Стр.).

Потврде за употребу општег падежног облика, тј. номинатива, са инструменталним предлозима су бројније:

разговара са *сељаџи* (Гр.), имали су вџзу *сас тџ лойдџи* (В.), кат сам био са *људи* у Крфу (Кш.), разговарао с њџхови *офиџири* (Кш.), биле су *иод Нџмаџиџи* (Гл.), с *неки балџни* (Се.), с *неки резервџри* (Се.), *йде с родџиџељи* (Се.), з *бакраџи* на таван (Се.), *јачи су с винограда* (М.), *йре(џ)* тџ *људи* су стајали (С.), с *мџји йраџи* (С.), водџли *борбу сас Нџмџи* (Вј.), кат смо се побџли са *Германџи* (Вј.), *ће да рџ(ј)ем са радџиџи* (Ро.), *дрџ с вџлови* (Ђ.), *жџви с укџџи* (Јз.), *била је с војџиџи* (Л.), *дџшла сам с неки џаџи* (Ц.), *бџли су се с ножџџи* (Пл.), *слаби смо с винограда* (Бр.), с *тџ њџни шџйџџи* йду (Бр.).

Забележили смо само један пример за употребу општег падежа у служби инструментала без предлога: свџ засађено *виногаџи* (Ц.), а из села Грабовца имамо потврду за употребу облика акузатива с предлогом *с*, дакле, место инструменталног облика: *дрџ са вџлове*.

в) *Локаџив* — У служби овога падежа јављају се тројаки облици, и то: а) облик са завршетком који је и у књижевном језику, тј. *-има*, б) облик који је једнак генитиву множине на *-а*, и в) облик општег падежа — номинатива. Примери:

а) на *йрозџрџима* било трње (Гл.), по *дбџчаџима* се разликују (Ц.), *йшли по сџлџима* (М.), по *йџшџџима* (С.), по *шџџивџарџима* (Гл.);

б) *йо бранџка* (Гр.), *лџжи вино йо винограда* (Ми.);

в) он је био у *жандџари* (Гр.), био на *дџви сџсџџанџи* (Гр.), *носџли на неки коџџиџи* (Кш.), кат су билџи *йо збџгови* (Гл.), *дџшо у йрџсџни оџџџи* (Се.), свџ *йо рџџџџи* (Се.), био у *йрџсџни оџџџи* (Вј.), *йма у тџ краџџџи* (Л.), *йшли су у свџџџџи оџџџи* (Гл.), *жџви у Бџдџмирџи* (Л.), не пџшта га *йо сокаџи* (Ц.), *лџта је йо дрџџџџи* (Л.), билџи смо у *винограда* (В.), *лџта йо сокаџи* (Пл.), био сам у *свџџџџи* (Вј.), *седџмо у рџџџџи* (Бр.).

На основу наведених примера може се закључити да се у функцији локатива најчешће јавља облик општег падежа, наравно, с предлозима, док је фреквенција употребе осталих облика знатно инфериорнија.

У селу Кушиљеву забележили смо и овакав пример: *био сам у све рајшове*, а у Стрмостену: *нисмо у рђаве односе*, носило се у *макове* (Стр.), где је облик акузатива узет место локатива. Ми смо за једину навели доста потврда за употребу акузатива у служби локатива. Интересантно је да за множини нисмо забележили више потврда. Није искључено да је разлог за то обличка разлика између номинатива и акузатива у множини, док је у једини, код именица које значе предмете, акузатив морфолошки једнак номинативу. Осим тога наш пример би се могао и другачије објаснити. Познато је, наиме, да у неким говорима не постоји синтаксичка разлика између допуна уз глаголе мировања и глаголе кретања. Није искључено да се и у нашем примеру огледа ова појава: *ишо у раји* — *био у раји*, према томе: *ишо у све рајшове* и *био у све рајшове*.

★

Хипокористична имена мушких лица од два слога завршавају се по правилу на *-а*, као што је у већини екавских говора; нпр.: *Љуба*, *Пера*, *Ваца*, *Жика*, *Ђока*, *Рада* итд. То су граматички именице женског рода. Поред оваквих личних имена и у ресавском говору постоје и имена, такође хипокористична, на *е*. То су: *Миле*, *Раде*, *Бане* и сл. на једној страни, и: *Миланче*, *Ланче*, *Драчке*, *Сивојанче* и сл. — на другој. Сва ова имена имају парадигму именица средњег рода на *-е* типа *деше*, тј. у зависним падежима се проширују сугласником *ш*: *Милеша*, *Радеша*, *Банешу*; *Миланчеша*, *Ланчешу*, *Дракчешу*, з *Дулеша* и сл. Међутим, мушка лична имена која нису хипокористична, као нпр. *Милоје*, *Родоје*, *Сидсоје*, *Милвоје*, *Боривоје* и сл. — мењају се по падежима као именице мушкога рода типа *човек* (од *Милоја*, кот *Сиданоја*, рече *Родоју*, видо *Милвоја*, био са *Сидсојем*). У неким планинским селима (Зл. и Ђ.) још увек живе и типично ијекавски хипокористични облици м. личних имена на *-о*: *Јово*, *Перо*, са променом именица м. р. на сугласник: *Перо* — *Пера* (исп. на стр. 7 и 24).

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

Као што је познато, именице овога рода имају у нашем језику у номинативу једине на крају самогласник *о* или *е*: *село*, *йоље*. Именице овога типа су са основом на сугласник на коју се додају падежни завршеци: *сел-а*, *сел-у*, *йољ-а*, *йољ-у* итд. Исто тако је познато да известан број именица овога рода са завршетком *-е* у номинативу једине у зависним падежима једине (осим падежа који су једнаки са номинативом — акузатив и вокатив) повећавају се за један слог у односу на облик номинатива: *шеле*: *шелеша*, *време* — *времена*; ово проширење се задржава и у свим падежима множине, иако не код свих именица.

У овом прегледу промене именица средњег рода ми нећемо (за ове последње) посебно наводити забележене примере, већ ћемо их износити заједно са именицама типа *село*, *йоље* с обзиром на то да имају

исте падежне завршетке. И као што смо код именица мушкога рода дијалекатски материјал давали по падежима, тако ћемо поступити и овде. Наравно, све морфолошке особености именица овога рода биће овде истакнуте. Оно што је заједничко у промени именица мушкога и средњега рода јесте употреба општег падежа са предлозима у служби појединих зависних падежа поред употребе одговарајућих падежних облика.

Једнина

Генитив

Именице овога рода у генитиву имају падежни завршетак *-а*, као што је то и у стандардном језику. Навешћемо за то само неколико примера:

од његџвог *сѣла* (Гр.), из *Грѣдишиѣа* (Кш.), млџго глџговог *џрѣѣѣа* (Гл.), *нѣма врѣмена* за чѣкање (Се.), *двѣ бѹреѣа* вџду (В.), от *сѣла* *нашега* (Ми.), о(т) *тџк сѣла* (Вј.), *пџла кѣла* *ракиѣ* (Гл.), из дрѹгога *сѣла* (М.), о(д) *деѣѣѣа* *искусѣо* (Вј.), *двѣ свѣџџчеѣа* (Гл.), до *Јадрѣнска мџра* (Гл.), из *Брѣсја* (Л.), *мѣло сѣмена* *ѣмамо* (С.), *чѣтири деѣѣѣа* (Вј.), о(д) *деѣѣѣа* (Се.), до *колѣна* (Вј.), смрџли ми се *џба ѹвеѣа* (Вј.).

Проширење падежног завршетка каткад има и именица *око*: *џба окѣѣа* (Гл.).

Али исто толико, ако не и чешће, у служби овога падежа у употреби је облик општег падежа са предлозима и са другим речима уз које се употребљава партитивни генитив:

мџџа ѣма грџзе (Гр.), од *вѣме* (Гл.), из *наше сѣло* (Гл.), *лѣк от срѣе* (Вј.), преко *шкџлско двџришиѣе* (Гл.), у *плѣву ѣма жѣѣѣо* (Се.), *стџк сѣно* (Се.), *пѣрче мѣсо* (Се.), от *кџје вѣно* *ћеш да пѣјѣш* (Се.), *трѣ флаше вѣно* (Се.), *чѣшу вѣно* (Се.), *цѣк жѣѣѣо* (Се.), *џн је из наше сѣло* (Ми.), *џн је из Бџбово* (Ми.), до *сѣло граничи* (Ми.), *џџѣмо до Тѣково* (Гл.), *нѣшта тѹ сѣме нѣма* (С.), *џн је из дрѹго сѣло* (Вј.), *џн је ис тџ сѣло* (Гр.), *ис сѣло* (Гл.), до *ѹше Раѣѣне* (Вј.).

Датив

Овај падеж има завршетак као и у књижевном језику, тј. *у*; на пример:

нашем сѣлу нѣсу нѣшта дѣли (Ц.), *рѣко деѣѣѣѣу* (Гл.), *притрчѣо дрѣѣѣѣу* (Б.), *кад жѣѣѣѣу пѣдне кѣша* (Д.), *отѣшо тѣмо ка ѣџлѹу* (М.), *повлачѣли се према брѣду* (Вј.), *идѹћи ка Сѣџлару* (Ми.).

Акузатив

Пошто је акузатив једнак номинативу, ми овде нећемо наводити потврде за облик акузатива. Али се и код ових именица, као што је то

констатовано и код именица мушкога рода (в. стр. 63, 68. и тамо дато објашњење), употребљава уз глаголе кретања понекад и облик локатива. На пример: посланици нису дошли у нашем сѣлу (Вј.), дођемо у Ужичу (Бр.).

И н с т р у м е н т а л

У инструменталу је падежни завршетак *-ом/-ем*:

слабо сам с *имањем* (Ми.), са *вином* смо *богајши* (Гл.), за *дрвџем* врата (Ми.), брдо са *злајшем* (Ми.), са *вдслом* (Вј.).

Одавде се види да се наставак *-ем* јавља и код именица са тврдим сугласником на крају основе.

Већи број потврда имамо за употребу општег падежа с предлозима у служби инструментала. То су:

с јако *срце* (Гл.), граничи са *сѣло* (Вј.), *сас* то *одело* (Вј.), *искићен* с *неко* *ираце* (Се.), са *гвбжђе* (Се.), шта је с дво мџе *млеко* (Ми.), атаџимо се са *сѣло* Буровац (Б.), с *решѣње* д *узнеш* *дете* (Гр.), не знам шта ћу с овд *деше* (Гл.), добро смо прџшли з *гвбжђе* (Ц.), рани краве са *сѣно* (Л.), сас прџсто *блџшо* (Ж.), са свџе *накџнече* (Ж.), сас *вино* (Гл.), граничи се с његџво *сѣло* (С.), сас *маџре* (Стр.), сас то *воџарсџиво* (Бр.).

Л о к а т и в

Падежни завршетак је за локатив *-у*:

у *вашем* *сѣлу* (Гр.), на овѣм *сџјмишију* (Кш.), у *џним* *врѣмену* (Кш.), у *јѣдном* *мѣсију* (Гл.), у *заробљенишију* *били* (Гл.), *био* сам у *незнању* (Гл.), у *тѣм* *саслушању* (Гл.), на *џпаснем* *сиџању* од водѣ, (Се.), *ио* *нѣм* *блџију* (С.), у *Плџжану* (М.), у *мџм* *имању* (Пл.), *били* смо у *сѣлу* (Пл.), свџт *ио* *брџду* (Гл.), секретџр у *иџресџднишију* *влџде* (М.), у *Сџреву* *уџиле* *чкџлу* (Ц.), у *сѣлу* *мџло* *иџшли* у *шкџлу* (Б.), у *Скџиљу* *добџемо* *регџути* (Л.), и *џн* *стојџ* на *сѣну* (Л.), у *џвем* *сѣлу* (Гл.), у *Сџлишију* (Гл.), у *Брџсју* (Вј.), *ио* *гвџбљу* (Се.), у *мџм* *имању* (Ж.), у *мџјем* *сѣлу* (К.), у *минисџџарсџиву* *био* *пџсар* (М.), *живи* у *нашем* *сѣлу* (Вј.), *раџи* се о *равњању* (Вј.), на *стражџарском* *мѣсију* (Бр.), *иџри* *крају* *сѣла* (Бр.), о овѣм *гвџбљу* (Ро.), *ио* *дрвџију* (Стр.).

Међутим, и овде се често срета облик општег падежа:

био сам у *рџисџиво* (Гр.), *борџвио* у *наше* *сѣло* (Кш.), *били* смо на *отвџрено* *иџље* (Кш.), да *лежџиш* на његџво *мѣсию* (В.), *нису* *били* у *наше* *сѣло* (В.), *носила* ме у *наџруче* (Ж.), *џн* *ће* д *остање* на *имање* (Пл.), у *наше* *сѣло* *иџма* *џсам* (Вј.), *рани*(*ј*)*е* *раџио* у *то* *иџредузење* (Вј.), *та* *зџраџа* је *била* *најбогџијѣм* *човѣку* у *сѣло* (Вј.), *напџравио* *кџћу* на *Бџново* *Брџдо* (Вј.), на *Јџдрене* *сам* *био* (Бр.), *дѣца* *ми* *борџвила* у *Глџжане* (Бр.), *пџјим* *стџку* у *брџдо* (Бр.), *стрѣљан* на *лице* *мѣста* (Б.), *седѣли* смо у *јѣдно* *мѣсию* (Кш.), *био* *пџдофиџир* у *Краљево* (Вј.), у *наше* *сѣло* *то* *нема* (Вј.), *немамо* *то* у *сѣло* (Гл.),

нема у *Ваљево* (Гл.), *био у Њоше* (Гл.), у *Куманџво* (Гл.), *има ли неко у Сџдларе?* (Се.), у *Сџдларе* не посте (Се.), најлепши у *лице* (Ми.), то је било на штѣтно *мѣсто* (Вј.), у *идље раде* (Вј.), *имамо на село* и пѣти разред (Ц.), *манастир у село* Глџжане (Ц.),) у *Сџдларе* био (Гр.), у *Врџње седимо* (Л.), *нема у наше село* Влџси (Гр.), *био сам у рџ(и)сѣво* (Гл.), *жена умрла на њорођење* (Гр.), *пѣт гџдине у Нѣмачко* (поименични придев; Се.), *био на игрџлишѣе* (В.), *био на грџбље* у Грџбовач (Се.), *нџсила ме у нџруче* (Ж.), *нѣће да остѣне на имѣње* (Ж.), *са снаџм живи у дрџго оделѣње* (Се.).

После овог прегледа указаћемо на неке посебне случајеве:

1. Именица *мѣсто* и у овом говору, као и у неким суседним говорима (нпр. говор долине Расине) у бројној конструкцији јавља се у облику на *-е*, као да је именица женскога рода. На пример: *на чѣйѣри мѣсте* (Вј.), *на шрѣи мѣсте* (Ц.), *на чѣйѣри мѣсте* сам рађен (Л.), *на две мѣсте* (Стр.). Овај облик одговара двојинској конструкцији уз број *два* где су и именице и број на крају имали падежни завршетак у ном.-ак.-вок. *ѣ*: *дѣвѣ мѣстѣ*. Исти завршетак имала је ова бројна конструкција и са именицом женскога рода са тврдом основом: *дѣвѣ женѣ*. Из конструкције са бројем *два* (*две мѣсте*) облик *мѣсте* уопштен је у овом говору и у бројним конструкцијама са бројевима већим од *два*: *шри мѣсте*, *чѣйѣри мѣсте*, *шес(и)* *мѣсте* итд., што је могло бити потпомогнуто бројним конструкцијама са именицама женскога рода (в. ниже). С обзиром на овај облички синкретизам (*две мѣсте*: *две жене*) именица *мѣсто* је могла добити и женски род. То потврђују примери: *тражи на дрџгу мѣсту* (Се., Вј.), *на јѣдну мѣсту* (М.). Овакав облик именице *мѣсто* везан је за бројне конструкције у зависним падежима са предлозима. Иначе је то именица средњег рода са самогласником *о* у номинативу једине: *јѣдно мѣсто*, *рѣдно мѣсто*, *богѣсто мѣсто* и сл.

2. У селу Милива забележили смо именицу *ѣодне* у реченици: *спава на ѣѣдну*, дакле, у локативу са падежним завршетком *-у*, а у Кованици: *до ѣѣдна*, у Гложану: *у ѣѣдну* је сигурњѣ, у Бресју: *тѣ је било на ѣѣдну*, у Стрмостену: *до ѣѣдна*, *на ѣѣдну*. Ово треба истаћи зато што се та именица сматра у нашим граматикама индеклинабилном. Међутим, у чланку О деклинацији именице *ѣодне*, објављеном у Нашем језику, н.с. књ. VI стр. 91—108, показано је, истина на доста оскудном материјалу, да се та реч јавља и у променљивом облику у зависним падежима и да има том има двојаку парадигму: са проширењем основе слогом *-ев-* (*ѣодне*: *ѣоднева*) и промену именица средњег рода типа *ѣѣље*, *село* (*ѣодне*: *ѣѣдна*). Облик локатива *на ѣѣдну* и генитива *до ѣѣдна* у наведеним примерима није био нужан јер се ова реч са предлогом употребљава у акузативу (темпорални акузатив). А то што ју је дотично лице употребило у облику локатива свакако је настало као последица мешања та два падежа кад су у синтаксичкој зависности од глагола кретања или мировања. Језичко осећање у представника овога говора доста је поколебано кад је у питању диференцирање употребе акузатива и локатива и њихових облика. То показује и овај пример: *досѣљени смо у нѣвем сѣлу* (Гл.).

3. Поремећеност језичког осећања за разликовање падежних облика и њихових синтаксичких функција огледа се и у овим примерима: *тò је иза онѐм брду* (Ми.) и: *ѝо мòме замѝшљање* (Ђ.) — где је, у првом, уз генитивни предлог употребљен облик локатива, а у другом — именица је у облику општег падежа уз локативни предлог и облик локатива придевске заменице.

4. Потребно је с неколико речи задржати се и на промени топонима *Седларе, Плажане, Врлане* и *Гложане* који се налазе на ресавском подручју. Два наведена примера: *идући ка Сѝдлару* (Ми.) и: *у Плажану* (М.). — први у облику датива, други у локативу — показују да ове речи својим обликом на *-е* представљају именице средњег рода у једнини и да у зависним падежима добивају завршетке тих именица. Ово треба истаћи зато што се зна да су топоними на *-аре* и *-ане* по пореклу множински облици номинатива и да би зато требало очекивати да у зависним падежима имају и множинске завршетке. О деклинацији именичких речи овога типа писано је у Нашем језику (н. с. књ. XIII стр. 137—168). И тамо је на великом броју примера показано да су те речи у источном делу територије нашега језика данас именице средњег рода у једнини због завршетка *-е* и сталне везе са именицом *село* која је тог рода. У другим крајевима оне су обично добиле и у номинативу множински падежни завршетак *и* и тако су постале именице pluralia tantum мушкога рода (*Бањани, Койљари*), а уколико су остале са завршетком *е*, оне се могу осећати и као именице женскога рода (и у овом говору забележили смо: са *Глѝжананама* (Гл.), била сам у *Сѝдларима* (С.), у *Глѝжанима* (Гл.); овакве примере смо бележили од мештана из тих села, вероватно под утицајем промене сличних речи у књижевном језику). Наведени облици именица *Седларе* и *Плажане*, значи, у потпуности одговарају облицима које речи ове врсте имају у овом делу језичке територије, укључујући ту и род који су оне према таквом облику добиле.

Множина

Н о м и н а т и в. — Има завршетак *а*: *сѝла, ѝдља, кѝла, врѝја, ѝсѝа, колѝна, ѝлѝћа, лѝћа* итд. Именице *око* и *ухо* такође гласе као и у књижевном језику: *ѝчи, ѝши*, тј. женскога су рода.

Именица *говедо*, као што се зна, скоро се и не употребљава у свом основном значењу, а то је особина и овога говора. У Свилајнцу смо забележили овај пример: *баш си право говедо — „непаметан, неспретан човек“*. И Вук у Рјечнику s. v. *говедо* каже: „ријетко се говори” и упућује на *говече*. Будмани у Рјечнику ЈАЗУ такође вели: „нај веће се говори у множини; у наше га вријеме у једнини замјењује *говече* . . . али се гдјегдје чује и *говедо*”; потврда за ово је из Вукових народних пословица где је ова реч у пренесеном значању: са свим је *говедо*, још да има реп. У најновијем речнику нашег језика који издаје САНУ s. v. има неколико потврда и за основно значење ове именице у једнини.

Уз бројеве се и овде употребљава именица *говече* м. *говедо*: *ѝма два говѝчѝта* (С.), *три говѝчѝта* (С.).

Иако је облик номинатива једнине, па и цела парадигма овога броја, од именице *говедо*, као што је речено, готово ишчезао из свакодневне употребе, облик номинатива множине те речи (*говѣда*) у општој је употреби и осећа се као именица са збирним значењем јер према њој нема облика једнине. Због тога, тј. због недостатка морфолошке корелативности једнина — множина, Вук у своме речнику даје овај облик као посебну одредницу, а поред ознаке да је то номинатив множине (н. њл.) у загради стоји coll., што значи да је и у Вуковом језичком осећању тај облик имао вредност збирне именице.

Г е н и т и в — 1. Код именица типа *село*, *њље* овај падеж има завршетак *а*: с *лѣѣа* (Вј.), пѣт и по *кѣла* (Гл.), њљаду *кѣла* (Гл.), са *брѣа* (Се.), њљаду *кѣла* грѣѣе донѣсем (Ми.), стѣ *кѣла* рѣбе (Ц.), из други *сѣла* (С.), двѣс и нѣколико *сѣла* (Гл.).

Што се тиче именица овога рода које у зависним падежима једнине проширују своју основу сугласницима *њ* и *н*, код њих се место облика генитива множине, уколико га имају, употребљава облик генитива једнине преузет из бројне конструкције. На пример:

шѣс-сѣдам *деѡѣѡа* (Се.), сѣдам *коленѣѡа* (Гл.), пѣт *дѡѣмеѡа* (Св.), опрасѣла дѣсет *ѡрѣсеѡа* (Л.), излѣгла петнаѣс *ѡлѣѡа* (М.), протѣраше шѣс *ѡелѣѡа* (Ро.), донѣо нѣколико *ѣѣеѡа* (Вј.), искѣдо му нѣколико *дѡѣмеѡа* (Стр.); донѣли су сѣдам *брѣмена* (Ц.), досѣт сам дѣо пѣт *ѡмена* (В.).

Примери показују да је употреба оваквог облика ових и сличних именица везана за бројеве и количински заменички прилог *неколико*. Ван бројне конструкције ове именице имају множину на *-ѡи*, и тада су, наравно, мушкога рода: *ѡлѡи*, *дѡѣмѡи*, *ѡелѡи* (у Стрмостену смо забележили *ѡѣоци*: клѣли *ѡѣоци*), *ѣѣѡи*, а од именице *јѣѣе* множина је *јѣѣѡци*. У функцији генитива множине употребљава се, као што смо то констатовали и за именице мушкога рода, најчѣшће општи падежни облик: пѡн дѣп *дѡѣмѡи*, пѡна кѣла *брѣмѡи*, дѣј ми јѣдно о(т) тѡ *ѣѣѡи*, пѡна ѡвлѣја *ѣѣѡи*. Од *кожѡѣ* множина је *кожѡѣѡи* (Гл.), од *кѡѣ* — *кѡѣѡи* (В., Стр., М.); тако и: *ѡлѡѣ* — *ѡлѡѣѡи* (Вј., М., Стр.) *ѡѣре* — *ѡѣѡи* (М.), *лѡнѣ* — *лѡнѡи* (Вј.) и сл.

Од именице *ѡѡа* поред облика на *а*, који је данас једино књижевни облик, забележили смо и стари двојински облик на *-ѡју*: *из ѡѡѡју* (Се.).

Именице *јѣје*, *колѣно* и *кѣла* у овом падежу имају завршетак *и* који је иначе необичан за овај део територије штокавског дијалекта: чѣтрес *јѣји* за мѣсец (Гл.), снѣг дѣ *колѣни* (Л.), до *кѣлѣни* (Се.), скидѣла се с *кѣли* (Ж.), кат се скидѣла с *кѣли* (Ж.).

Овакав облик генитива множине од именица *јѣје* и *колѣно* познат је и левачком говору (трѡ кѣрпе *јѣји*, до *колѣни*). У посавском говору Стј. Ившић је забележио (у Давору): триес *кѣли*, а наводи и *ѡѣдри* из Ретковаца (Данашњи посавски говор, Рад 196, 241). А. Белић у Историји српскохрватског језика (књ. II св. I Речи са деклинацијом, Београд 1950, 126) каже да су, у савременом књижевном језику и у дијалектима, све ређи облици генитива множине на *и* и да се само понеки

облик сачувао у говорима: *jājig* (Прчан), *jājū* (Муо), *vrājii* (Подгорица), *vrājiiik* (Мрковићи), *kīlii* (Репавица, долина Неретве), *īlīi* (Дубровник).

Из свега овога се види да се генитив множине именица средњег рода на *и* чува у архаичнијим говорима различитих области наше језичке територије.

2. И у овом падежу, мада доста ретко, судећи на основу забележеног материјала, јавља се општи падежни облик, разуме се, и овде, као и код именица мушкога рода, само у вези са предлозима а да је именица употребљена у том падежном облику, а не у генитиву, види се по облику заменичке и придевске речи које уз њу стоје:

због ова *īuīvováňa* (Се.), из она *сѣла* (М.), код она *кѣла* (Ц.), испот *кѣла* (Стр.), од једна *vrājia* до друга *vrājia* (С.), жѣнимо се ис суседна *сѣла* (Ж.), из ова *сѣла* млдги су отишли у Француску (Гр.), код ова *сѣла* (Вј.), йзмеђу *īā брѣда* (Стр.).

Од именице *vrājia*, поред облика генитива множине на *-а*, забележи смо и облик на *-и*: тѣлко *vrājii* (М.).

Д а т и в. — У овом падежу је завршетак *-има*:

да дам *говѣдима* (Ми., Вј.), пришо *кѣлима* (Л.), приближио се *vrājiiма* (Д.), ако *жѣишима* падне кѣша (Вј.), шта фали нашим *вѣишима* (Ми.), поклонѣо *сѣлима* (Гл.), кат се пође ка *влѣшким* *сѣлима* (Се.), трчи према *кѣлима* (Гр.), йшли према *дворѣишима* (К.), баци *говѣдима* (М.).

И н с т р у м е н т а л. — Као и код осталих именица и код ових је инструментал по облику једнак дативу, тј. исти је завршетак *-има*:

дѣшли смо *кѣлима* (С.), мѣ смо *сас кѣлима* (Д.), йма вѣзе са *сѣлима* (Ц.), с приватним *кѣлима* (Ж.), долѣзе *кѣлима* ђсам километара (Се.), прет плѣнинским *мѣсѣима* (Зл.), с приватним *кѣлима* (Пл.), долѣзе *кѣлима* (Пл.), с *кѣлима* (Вј.), с *кѣлима* (Стр.).

Међутим, и у функцији инструментала каткад се употребљава облик општег падежа

да бѣдете спрѣводници с ова *кѣла* (Стр.), шта си радио с она *vrājia* (М.), под *гѣвна* тврдо (К.), лежи под *јѣсла* (Гр.), енѣ га под *vrājia* (Л.), над *vrājia* нѣшто пише (Гл.), бѣли сас *кѣла* (М.).

Л о к а т и в. — И овде је падежни наставак *-има*:

на другом *мѣсѣима* (Гл.), на *vrājiiма* бѣле напињаѣе (Се.), док не дѣбу на *кѣлима* (Се.), у нашим *сѣлима* (М.), по *йѣлима* (Ц.), у *влѣшким сѣлима* (Пл.), по нашим *брѣдима* (Јд.), држи га на *колѣнима* (Вј.), лежи на *јѣјима* (Сл.), у *усѣима* (Гр.), у *црѣвима* (Гл.), у *кѣлима* (Вј.).

Уз глаголе мировања употребљава се, као и код других именица, облик акузатива м. локатива, На пример: седѣли су у *кѣла*, борѣвио у наша *сѣла*, поквѣрила се брѣва на улазна *vrājia* и сл. Насупрот томе, наилази се и на обрнуту ситуацију, тј. на употребу локатива и уз гла-

голе кретања, нпр. дадоше сандук на кдлима (Се.), ста̀ви то на вра̀йи́ма (М.), ушли су у кдлима (Л.). Примери ове врсте чују се каткад и у говору службеника наших саобраћајних предузећа: извол'те у колима!, улазите у колима! и сл.

Објашњење за ову појаву може бити двојако. Прво. Пошто се и уз глаголе мировања и уз глаголе кретања у говорима овога типа употребљава облик акузатива, као облик општег падежа (*седо у кдла* и *сџо у кдла*), овај облички синкретизам се уопштава и у случају употребе новијег локативног облика са наставком *-има*. Отуда и појава примера као: *био у кдлима* и *сџо у кдлима*. Друго. Зато што је у овом говору парадигма у извесној мери дефектна, у функцији једног падежног односа могу се јавити различити облици. Тако се облик на *-има* може наћи и у функцији акузатива. Мада и за једно и за друго објашњење има довољно аргумената који проистичу из деклинације ресавског говора, ми смо више склони да прихватимо прво овде дато објашњење. А то због тога што и многи други говори, у којима дефектност парадигме није изразита као у нашем говору, знају за обличку једнакост уз глаголе кретања и мировања.

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА РОДА НА *a*

Једнина

Г е н и т и в. — Као и у млађим говорима штокавског дијалекта, и у овом говору је падежни завршетак *e*:

живиш от *сидке* (Гр.), код *удовице* (Гл.), о(т) *тѣ фамѝлие* (Гл.), пўна *авѝла сидке* (Гл.), без *главе* (Гл.), ис Црвене *реке* (Гл.), до *Мораве* (Гл.), на опасном стању од *воде* (Гл.), до *колибе* (Гл.), немам *йѝнзи(ј)е* (Се.), кад немау близу *вде* (Вј.), од наше *Ресаве* (С.), без *реке* (С.), нема *љуше* (С.), пдла кйла *ракѝје* (С.), код ње-гџве *кўће* (С.), код Вѣљине *кўће* (С.), бе(с) *чкџле* (М.), кот *кўће* (Вј.), код *воденице* (Вј.), код наше *кўће* (Вј.), с онѣ *сѝрѝне* (Ц.), из *Бугарске* дџшо (Б.), бе(з) *жѣне* не вѝла (Гр.), до дне *кайѝе* (Ц.), до *здре* (Ц.), из *Војске* (Ц.), од *Равне реке* (Ро.), немамо *конѝрџле* на њих (Ро.), досѣљено от *Тойдле* (Ро.), из *бѝшиѝе* (Ро.), нѝсмо кот *кўће* (Ро.), ўчи кот *кўће* (Ро.), кот *колибе* (Стр.), био сам близу *тѣ Бѣљанице* (Стр.), ис *кафѝне* (Стр.), од њџдне *кўће* (Стр.), мѣне је лѝко до *Бѣљѝје* (Д.), ис *кџриѣ* (М.), кот *кўће* (Дв.), от *иченице* (Јз.), без *вџде* (К.), от *йѝнзије* (К.), одџвуд *Мораве* (Вј.), йма кот *кўће* (Ц.), био секретѝр у пресѣдништву *владѣ* (Ми.), из *бѝње* (С.), из *Медвѣѝе* (М.), из *дўше* свџје (Пл.), од *Рѝче* (Гл.), усред *зѝме* (Бр.), од бугарске *границе* (Бр.), ис *тѣ земунѝце* (Бр.), з дрўге *сѝрѝне* (Бр.), поред *Миљѝцке* (Бр.), од *горѣ*, од *земљѣ* (М.).

Поред оваквог облика генитива, са завршетком *e*, у функцији тога падежа употребљава се, и то не тако ретко, и облик општег падежа. Примери:

има стô ектера зѣмљу (В.), кѣло *ракѣ(ј)у* (Гл.), од *руку* (Гл.), посадио ектер *дѣтелину* (Гл.), седѣ око *вѣштуру* (Гл.), поред зѣмљу (Гл.), от *кѣжу* грађено (Вј.), кат се вратио из *вѣјску* (Вј.), да ти шаљем преко *идиштуру* (С.), без *дѣјку* (Ми.), до *Жѣку* Петрѣвога (Ми.), кот *идѣштуру* (Ми.), от *чкѣлу* (Ми.), од зѣмљу жѣвимо (Вј.), од зѣмљу (Вј.), преко *Морѣву* (Вј.), сѣдим ко(т) *идѣштуру* (Гл.), свѣ се набѣу *ош кѣшу* (Гр.), од *Љубу Гѣјића* (Гр.), погѣне кот *Плѣшѣрницу* (Ц.), народ има млѣго *сѣѣду* (Ро.), напио се *ракѣју* (Гр.), иза *фурѣну* (Гл.), из *Лѣковицу* (Ми.), кот *кѣћу* (Ми.), има дѣста *имѣвину* (Ц.), кот *идѣштуру* (Л.), од *руму* (= реуму, С.), насѣљавали се з другу *сѣрану* (Кш.), седѣм кот *сѣсѣтуру* (С.), двѣ бѣрета *вѣду* (Ми.), куд *Морѣву* (Вј.), от *ирашѣну* (Л.), код *говѣду* (Гл.), од нѣку *сѣсѣтуру* (Гл.), от *цѣлѣ* се прѣви (Фл.), од *Гружѣ* (Гл.), дѣј ми мѣло *вѣду* (Бр.).

Д а т и в — У овом падежу именице имају двојаки завршетак: *и* и *е* (од *јаѣа*):

- а) дѣшла *кѣћи* (Гл.), тѣжио нѣкој *ирѣвди* (Гл.), јѣдном мѣм *комшѣји* (Гл.), дам јѣднем мѣм *комшѣји* пѣштуру (Ми.), бѣлѣго *бѣбѣ* (С.), нѣсам *кѣћи* нѣкад (Ро.), да кѣжем *Нѣди* (С.), тѣм мѣм *дѣди* (Кш.), кѣша корѣсти *ичѣнѣци* (С.), отѣшли према *Мѣдвѣћи* (С.), дѣо сам *Влѣјни* (Ц.), дѣћемо нѣшто *Зѣдруги* (Гр.) *обѣци* је кѣћа тѣмо (В.), прѣдѣјемо Земљорѣдничкој *зѣдрузи*, (Вј.).
- б) ка *Букѣље* (С.), нѣкем *Сѣве* Тѣминем (Гл.), дѣла га онѣ *жѣне* (Гр.), пѣла гѣдине *Мѣкѣ* (С.), да дѣмо *жѣне* прѣву (С.), дѣо сам овѣ *унѣке* ектар (М.), дѣо сам *ћѣрке* (М.), мѣ(ј)ем дѣцу *мѣјке* бѣба (Гл.), ишо према *мѣјке* (Гл.), дѣе прѣма *Морѣве* (Гл.), ка *илѣнѣне* (Зл.), трѣба *бѣбе* овѣ (Дв.), кѣзѣла *бѣбе* (К.), ка *Рѣвне рѣке* (Ж.), дѣј *крѣве* зѣб (Вј.), поћемо према *Морѣве* (Бр.), дѣо *мѣјке* пѣре (Стр.), бѣци *гѣске* (Стр.), дѣј *крѣве* (Стр.).

Напомена. — Облик датива од именице *кућа* — *кући*, као и у неким другим говорима штокавског дијалекта, употребљава се каткад, уз глаголе мировања м. генитива с предлогом *код*; нпр.: недѣљу дѣна ѣсто *кѣћи* (Л.), бѣли смо *кѣћи* (Кш.). Још је Вук у своме речнику овај падежни облик навео као посебну одредницу [кѣћи, (у Далм.) zu Hause, domi (као и дома): био сам кући (т.ј. код куће), он је кући итд.]. Наравно, данас је познато да се облик *кући* у прилошкој служби употребљава на знатно већем простору нашега језика него што је то код Вука назначено.

Примери као што су: дѣо сам на двѣ *ћѣрке* имѣње (Бр.) свѣ имѣвину оставѣо на *ирѣ сѣсѣре* (М.) — показују да је у функцији датива употребљена бројна конструкција са предлогом *на*, како је то у говорима источне Србије (в. А. Белић, ДИЈС, 309). Међутим, овде треба напоменути да је предлог *на* у наведеним и сличним примерима у ресавском говору условљен присуством броја у бројној конструкцији, а прости бројеви, осим броја један, овде су индеклинабилни. Иначе се каже: дѣо сам јѣдне *ћѣрке* у нѣвцу, рѣко сам *сѣсѣре* и сл.

- у *Задруги* (С.), био сам у *бањи* (Гл.), у *дйиштини* йма један чд-
век (Вј.), на дрўгој *сйрѧни* (Бр.), у *рѣци* (Стр.);
- б) по *стѧре вѣре* (Гр.), бйли смо у *резѣрве* (Кш.), вўче се по *земљѣ*
(гр.), први *ћѧк у шкдле* (Ми.), по *лейдйше* је први (Ми.), бйли
су у *дйсаде* (П.), по онѣ *бардѣке* йдем (Л.), йма у *земљѣ* (С.), жй-
вимо у *Слѧдаје* (Стр.), седй у *Роѧнде* (Р.), на *земљѣ* извйре (Бр.),
рѧди при мѣсне *канцеларйѣ* (Стр.), по овѣ *бѣрбе* сам био (В. П.),
по *фѧбрике* (С.), по *глѧвѣ* и' бйјем (Ми.), по нѣве *мѣдѣ* (Ж.),
бйла у *Милйве* (Пл.), *домѧћин* у *кўће* (Ми.);
- в) рѧди дѣле у *сейѧрацйу* (Ре.), рѧди у *фѧбрику* (С.), ѣво је у *ав-*
лйу (С.), ймамо *бању* у *Палѧнку* (С.), живѣла сам у *Палѧнку*
(С.), енѣ је у *Палѧнку* (С.), бйли смо на *рѣку*, на *сйрѧжу* (Б.),
ѡн мѣне прйчо о тў *исйѡбрију* (Ро.), био у мѣсну *канцеларйју*
(М.) седѣли у мѣсну *канцеларйју* (Стр.), био нѣко време у *бѣл-*
ницу (Стр.), у јѣдну *нйву* седѣ (Стр.), био сам на *вѣжбу* (Стр.),
био у *Словѣнију* (Стр.), бйли су у *Јѧгодину* (Гр.), јѧ сам у *Сикй-*
рицу (Гр.), пропѧо у двѧдес шѣсту *гддину* (Гр.), бйла у *стѧру*
шкдлу (Стр.), у *Слѧдѧју* мѧло замѣћу (Стр.), бйли су у *Русйју*
(Кш.), бйли смо у *резѣрве* (Кш.), рѧди у *шкдлу* (Пл.), изгўбили
су на *Морѧву* (В. П.), бйли су у *кўћу* (В.), *Задруга* бйла у *Вѣј-*
ску (Ц.), био сам у *йланйну* (В.), рѧди у *фѧбрику* (Ц.), мй смо
у *бўцу* (Гл.), спѧвѧли смо у *колйбу* (Гл.), живѣли у *шўму* (Гл.),
био у *Сѡфйју* (Гл.), жйви у *сѡбу* (С.), жйвим на *дйјѣшу* (С.),
бйла у *бѣлницу* (С.), био је у *фѧбрику* (С.), жйвот је у *рѣку*, а
нйје у *фѧбрику* (С.), тѡ је бйло у *вѡду* (С.), пѣру на *Ресѧву* (С.),
био у *Арми(ј)у* (С.), на *йушницу* сўшимо (С.), у *кѡју* *кўћу* мѡ-
жеш нѧћи рѧзбој (С.), био у *Нѣмачку* (С.), јѧ бѣ у *Нйшку* *бању*
(С.), био сам у *Чѣску* (С.), ѣво га у *сѡбу* (С.), у *шў* *кўћу* сам кр-
стйѡ (С.), пўно вўна у *слѧмарицу* (С.), био сам у *кафѧну* (С.),
мўж гу рѧди на *сйругѧру* (М.), био у *вѡјну* *сйрўку* (М.), рѧди
у *йдйшйу* (М.), дйни убйли у *нййну* *колйбу* (М.), остѡ у *Амерйку*
(Вј.), рѧди у *радѣоницу* (Ми.), први у *шкдлу* (Ми.), йма на *рўку*
нѣшто (Ми.), кўпи прѧсе на *ййјѧцу* (Ми.), старйи чѡвек у *Лў-*
кавицу (Ми.), борѧвнѡ у *Пўлу* (Вј.), седй на *сйѡлйцу* (Вј.),
нѣма прсти на *дѣсну* *рўку* (Вј.), ѡно је у *йѧдйну* (Ц.), у тў *шкѡлу*
учйѡ (Гл.), по *йланйну* (М.), у *Лубљѧну* (М.), био на *жйцу*
(Б.), нѡћи у *Вѣјску* (Гл.), био у јѣдну *нйву* (Б.), зарѡбен сам
у *Дѣмир-Каййју* (Б.), у *болнйцу* сам питѧѡ (Гр.), био сам у шу-
мадйнску *дывйзију* (Ц.), у јѣдну *кўћу* не мѡже да бўде свѣ дѡбро
(Л.), био је у *Сйрўгу* (Л.), мѡја чѣта бйла у *зѧшйшйу* (Л.),
йма овй плўги у *зѧдругу* (Ро.), рѧде у *бѧшйу* (Ро), да га чўва
у *болнйцу* (Гр.), у *Слѧдѧју* је тѧко (Стр.), *ћўтим* на *мўйву* *шѧчку*
(В.), остѧвио дѣте у *колѣвку* (Пл.), учѣствоѧо сам у *бѡрбу* (Пл.),
бйла шўга на *грйву*, на *йлѣћку* (Гл.), у *вѡјску* је рѧдио (Гл.),
рѧди у *фѧбрику* (Вј.), жйви с мѡном у *зѧјѣдницу* (Вј.), жйви у
тў *згрѧду* (Вј.), борѧве у дрўгу *дйшййину* (Бр.), свй смо у *шўму*
(Стр.), жйви у *Млѧву* (Стр.).

Посебно се треба задржати на облику и промени топонима *Љубљана*. Забележили смо два примера за ту реч употребљену у зависним падежима чији завршеци не одговарају основном падежном облику на *-а*. То су: *отйшо у Љубљане* (Вј.), и *Био сам у Љубљане* (С.). Јасно је да је у оба примера употребљен облик акузатива, који у другом примеру с предлогом у врши службу локатива. А овакав облик акузатива, будући да је од топонима, може упућивати на двојаке облике номинатива: *Љубљани* и *Љубљане*, каквих облика има у нашем језику у великом броју. Али пошто је Ресава у делу територије где се такве речи завршавају на *-ане*, и овај топоним је добио тај завршетак. Према топонимима *Гложаане* и *Плажаане* — да узмемо само ове са ресавског подручја — свакако је и именица *Љубљана*, као реч која припада истој значењској категорији, добила облик, а онда и промену топонима на *-ане* (о облику и деklinацији ових речи в. код Б. Милановића, НЈ књ. XIII, стр. 137—168). Међутим, треба нагласити да се такав облик ове речи (на *-ане*) јавља изузетно, а да се она и овде употребљава у облику који има у нашем стандардном језику, тј. номинатив је на *-а* са променом именица женскога рода.

Множина

Облици номинатива, акузатива и вокатива множине ових именица не одступају по свом морфолошком лику од облика тих падежа у књижевном језику.

Г е н и т и в — Забележене примере за генитив множине ових именица изнећемо у три групе — према њиховом завршетку.

а) Узећемо прво примере са падежним завршетком *а*, који је, за разлику од књижевног језика, најчешће без дужине:

триста *гддинā* (Кш.), педесет *йљада* (Кш.), четири стō *душа* (Гр.), тридесет *седам гддина* (Д.), о(д) *дасāка* (Кш.), прѣ *двѣста гддина* (Гл.), пѣтнаес *глава* (Гл.), стō *пѣт гддина* (Гл.), прѣ *неколико гддина* (Гл.), прѣ *шѣсет гддина* (Гл.), *свиња йма као плѣва* (Се.), *двāес гддина* (С.), *пѣт гддина* (С.), *чѣтрѣс кућа* (С.), *нисмо имāли к'о ранйје гддина* (С.), *преко шѣсет гддина* (Ми.), *педѣсет йљада* (Ми.), *пегнѣс йљада* (Вј.), о(т) *пѣт клāса зѣм'џу ймамо* (Вј.), *йма кот к'уће кр'ушака, јāбука* (С.), *пѣ-шѣс сōба* (Ц.), *шѣснес йљада* *днѣвницу вāта* (Ро.), *живѣли стō гддина* (С.), *да йма йāра* (Ж.), *ранй(је) гддина* (Ц.), *йма двѣста кућа* (Стр.), *дѣсет гддина* (Ж.), *триста йљада* (Ж.), *брāна о(т) шѣшāка* (Д.), *пѣт йāра* (Вј.), *шишāње овāца* (Вј.), *двāес дсам гддина* (Бр.), *ранйје гддина* (Бр., Стр.), *о(т) црѣшāња* (Бр.), *триѣс кућа* (М.), *толийко р'уѣа* (М.), *дōшли су са свију сйфāна* (М.), *чѣтрѣс кућа* (Стр.), *код овāца* (Стр.);

б) Примери за облик генитива с падежним завршетком *и*:

шѣс бāнки (Пл.), *триѣс бāнки* (Ц.), *осамнā(ј)с бāнки* (С.), *педѣсет бāнки* (С.), *двāес бāнки* (Ми.), *пѣт сек'унди* (С.), *йљаду бāнки* (Ц.), *шѣсет йљadi* (Стр.);

в) Ову групу чине примери где је м. облика генитива употребљен, у саставу бројне конструкције или у вези са прилозима за количину, облик општег падежа, тј. облик номинатива множине:

пет *љаде* (Пл.), шѣс *бѣнке* (Пл.), трийес *хљаде* (Ж.), осѣмнес *хљаде* (В.), пѣтнаес *хљаде* (В.), ђсам *љаде* брѣва (Ж.), дѣсет брѣва *сљиње* (В.), четрнес *кље* (Ц.), дѣо сам двѣста *бѣнке* (Гр.), шѣс *цркве* (Ц.), од двѣ врсте *ѡвце* (Гл.), пѣшес *ѡвце* (Гл.), пѡсле стѡ *гѡдине* (Гл.), љма шеснаѣс *сљјалице* (Се.), ље те кѣзни с ђсам *бѣнке* (С.), пет *љаде* (С.), трийдес *бѣнке* (С.), љма мѣло *ѡвце* (С.), осамнѣјс *бѣнке* (С.), ђсам *бѣнке* (С.), чѣтрес ђсам *бѣнке* (В. П.), тољко *крѣве* (С.), сѣдам стѡ *љаде* (С.), јѣданаес *гѡдине* (С.), дѣсет *цигѣре* (С.), шѣсет *бѣнке* (М.), петнѣс *гѡдине* (М.), осѣмнес *гѡдине* (Ми.), дѣсет *гѡдине* (К.), тринаѣс *љаде* (К.), прѣ дѣсет *гѡдине* (Л.), стѡ *гѡдине* (Вј.), нѣколико пѣри *рукѡвице* (Стр.), трѣбаѣе ми мѣло *љѣре* (В.), ђсам *гѡдине* у рѣту (Кш.), стѡтину *жѣне* (Стр.), имѣли смо прѣ вљше *ѡвце* (Стр.), сѣдам *кље* бѣло (Стр.), седам-дѣсет *гѡдине* (Ми.), дѣвет *лѣмиѣ* (Ми.), снабѣва се са свѣ *сљрѣне* (В.).

Као што је речено код именица мушкога рода (в. стр. 69-70) уопштавање облика номинатива множине м. генитива дошло је аналогно конструкцији са бројевима *ѡва*, *љри* и *чѣљири*. Усамљен је пример: двадесет и четири *ѡмија* (Кш.), у којем је м. очекиваног облика на -е употребљен облик генитива множине на а.

А. Белић је у монографији о говорима источне Србије навео више примера за облик генитива множине именица женскога рода на -а без икаквог завршетка (пет *гѡдин*, шѣс *гѡдин*, дѣсет *ѡуш*, гоѡа *гѡдин*, ор. cit. 329). Овакав облик овог падежа забележили смо и ми у Ресави: пѣ-шѣс *кљћ* (Б.), шѣс *љѡд* (С.). Више потврда за то ми немамо у грађи, што значи да је овакав облик генитива множине врло редак и да је сачуван само уз бројеве. Порекло овог облика могло би се двојако објашњавати: или је то архаизам на који се још увек наилази у неким говорима српскохрватског језичког подручја, као што сматра А. Белић (ор. cit.), или је у питању редукција крајњег самогласника, што такође није непознато ресавском говору (в. Фонетика, 14-15). Ипак је по нашем мишљењу прихватљивије Белићево објашњење.

Д а т и в — Овај падеж има скоро увек завршетак као и у књижевном језику -ама:

дѣо тѡ *ћѣркама* (В.), према нѣшим *љрљљикама* (С.), дѣј *крѣвама* да јѣду (Ми.), рѣко сам *женѣма* (Д.), дѣо *сѣсљирама* (Стр.), дѣј *жѣто свињѣма* (М.), *крѣвама* (М.), *гљскама* (М.).

Поред овог завршетка понекад се јавља и завршетак -ема и то само у случајевима када акценат није на падежном наставку; нпр. поручѣо *љѣљкема* (М.), полѡжи *крѣвѣма* (Вј.), тљкли су *љљшкема* (Стр.), дѣј *кокѡшкема* (М.), дѣј *гљскема*, бѣци *крѣвѣма* (Стр.).

У нашем материјалу нема више потврда за овакав облик датива множине, а и наведене речи обичније су у употреби са наставком *-ама*, чак и у истом месту. Познато је да је у говору долине Расине падежни завршетак *-ема* обичан (*девђкема*, *кокдишкема*, *крџвема* и др.), а оба вештени смо да тога има и у говору Левча, мада ми такав облик датива немамо у материјалу из левачког говора.

И н с т р у м е н т а л — Падежни завршетак је *-ама*, у усамљеним примерима *-ема*, а у функцији овога падежа употребљава се, и то доста често, облик општег падежа са предлозима. Потврде за то су ове:

- а) сас *овцама* (Ж.), с *кљешћима* (К.), са *тѐма њдрама* (Гл.), седе на *мѐс с њушкама* (С.), са *сврџама* (Ц.), утѣгнута *канџама* (Гр.), избѣђен *инџијама* (Гл.), трајжили *мџбама* (Гл.), са *рѣнглама* (Вј.), да њдемо с *њушкама* (Бр.);
- б) с *њушкема* (Стр.), пџшли *њушкема* на *мѐне* (Сл.); (Стр.);
- в) сас прве *бџбе* (С.), дџшли с *наше жџне* (С.), раџили з *дебџле свџње* (С.), с *комџије* *неџу* да се *здрџвим* (Гл.), сас свѣ *жџне* (Б.).

Л о к а т и в — Овај падеж има тројакe облике: а) са завршетком *-ама* као и у књижевном језику; б) са завршетком *а* и в) општи падежни облик.

- а) Бџтољ бџо у *нашим рукама* (Кш.), по *тѐм њланџнама* (Ж.), по *књџгама* (Гл.), опџнци на *нџгама* (С.), на *нџгама бџо* (Л.), по *вџеликим њланџнама* (Б.), у *џним свџскама* (Ро.), по *њџвама* (Стр.), у *куџама* (М.), *борџве* по *кољџбама* (Б.), у *шуџама* (Гл.), на *џскама* (Гл.);
- б) њдемо по *свџџба* (В.), по *куџа* (Ц.), по *свџња вџдиш* (С.), *нџси* у *шџка* сандџче (Стр.), по *њлџнина* (Гл.), по *њџва* (Б.), бџили су по *куџа* (Гл.), кат смо бџили у *њаџрџла* (Бр.);
- в) њшо сам на *шџџке* (Л.), држџо сам га у *руке* (Гр.), држџо сам га на *руке* (М.), бџо пџмор у *џџе* (Гл.), *њо руџе* (Стр.), у *њџгове гџџине* кат сам бџо (Гр.), у *'не њџџине* (Стр.), трџбо да пџзи у *мџџде гџџине* (Т.), *њо џџе сџџране свџџа* (Ц.), бџо на *тѐ реке* (Стр.).

Збирна именица *џџа* у овом говору има множинске наставке именица женског рода, што значи да се морфолошка страна повела за њеним значењем:

џџсет *џџа* (Кш.), с *тѐма џџџама* (В. П.), без *џџџа* (Бр.), сџџи з *џџџама* (Ж.), *немам џџа* (К.), поручџо *њо џџџама* (Л.), *каџи џџџама* (Гр.), тџ се *каџе џџџама* (Вј.), код *џџа* (Стр.).

Овакви облици речи *џџа* познати су и другим говорима овога типа. Треба међутим напоменути да се у акузативу и вокативу употребљавају једино облици једнине: *викџо* на *џџу*, *њмам џџу*, *џџо мџџа* и сл. Каткад се и у дативу, инструменталу и локативу употребљавају облици једнине именица женског рода на *-а*: трџба да се *вџџи* *рачџн о џџџи* (Се.), *о(џ) џџџе* (М.), *отџшо з џџџом* (Се.).

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

Познато је да се у неким народним говорима именице типа *косӣ*, с обзиром на свој фонетски лик, прикључују именицама мушкога рода и добивају њихову промену. Та је појава врло често заступљена и у овом говору. Тако имамо поред: свака *час* (М.), љсред *ндџи* (Ц.), нџж дџо до *кџсӣи* (Р.), за *цџлу љџд* вџи (Л.), *кџвљу* је зарадџо нџвац (Гр.), дна у *несӣосбносџи* (Гл.), за дџбилне *сӣвџри* (С.), за тџ *бџлесџи* (С.), прџва *ндџ* (Ц.), на лџкарску *љдмоџ* (Л.), две *ндџи* (Вј.), дџо му нџку *мџс* (Гл.), мџжу се са *мџшћу* (Гл.), тџ *мџс* (Гл.), јџдна прџста *сӣвџр* (Вј.), о *љрџшлосџи* (Стр.) — и:

рџко му нџки *рџч* (Гл.), *кџва* до колџна (Л.), *кџв* *човџчи* (С.), сџз *глџдом* (С.), вџлики *глџд* (Л.), тџ су вџши *сӣвџри* (Ро.), нџки *мџс* (Гр.), бџо је *глџд* (Л.), вџлики *жџлос* (С.), *шџџсџк бџлес* (Л.), дочџкао *вџлики рџдџс* (Ц.), *љокварџо* ми се *мџс* (Гр.), тџко му је *кџв* (Гл.), дџј ми *шџџ сџ* (Се.), кад је бџо њџн *љрџџас* (Вј.), изџшо му *кџв* (Вј.), тџко *кџв* (Вј.), скџп *сџ* (Вј.), скџп је *мџс* (Вј.), кџпио сам два кџла *мџс* (Вј.), намџзао *с* *мџс* (Вј.), њџни *сӣвџри* (Вј.), дџј ми тџ *сџ* (Стр.), посџпџео *сџ* (Стр.), тџ(ј) пџћ (Стр.), свџнџски *мџс* (Стр.).

ПОЈЕДИНАЧНИ ПРИМЕРИ

Род, број и облик

Већ је речено да се неке именице женског рода на сугласник овде употребљавају као именице мушкога рода, мада и оне каткад могу имати род као у књижевном језику (нпр. иманица *кџв*).

Поред тих именица и неке друге могу се јавити са друкчијим родом него што је у стандардном нашем језику, а неке могу бити и двордне.

Именица *ћџбре* у овом говору има најчешће облик и промену именица женскога рода на *-а*: баџцио *ћџбру* (В., Вј., Стр.), нџје баџџо *ћџбру* (В.), баџџли *ћџбру* (Пл.), баџца *ћџбру* (Д.), вџџи и *ћџбра* (Гл.), сџљаџи сџд мџћу *ћџбру* (Гл.).

За именицу *говџда* већ је речено да се осећа као збирна именица која има множинску промену. Међутим, поред облика множине ми смо забележили у акузативу и облик са падежним завршетком *-у*, тј. облик именица женског рода на *-а*: лџчи *говџду* (Гр.), чџва *говџду*, отџрџо *говџду* (М.), не брџне за *говџду* (Ж.), љмамо *говџду* (М.). Такав облик ове именице се јавља и у другим говорима овога типа.

Именица *вџче*, која у књижевном језику кад је средњега рода добива у зависним падежима јџднине *р* (нпр. вџче, тога *вџчџра*), у овом говору и у акузативу јџднине може да се јави са тим сугласником на крају: јџдно *вџчџр* смо га чџкали (Д.), цџло *вџчџр* је кџшпа паџдала (М.).

Познато је да именицу *варџш* и у књижевном језику карактерише двородност: *варџш*, *варџши* и *варџша*. Истина, она се као именица мушког рода ређе јавља. У овом говору бележили смо потврде и за мушки

и за женски род. Тако поред: у ђвом *вáрошу* (Пл.), по *вáрошу* (С.), што је чешће и обичније, има и: пђшо сам по *вáроши* (С.), што је, свакако, дошло из књижевног језика.

Именица *свиња*, поред промене као именица женскога рода на *а*, овде се у акузативу множине може чути и са падежним завршетком *и*: пђшти *тѣ свињи* (Д.), *ймам свињи* (К.), *свињи* нйсте наранйли (К). Поставља се питање рода именице *свиња* у овим примерима. Заменичка одредба *йше* у првом примеру упуђује на женски род, тј. на именице типа *косй*. Познато је да у неким војвођанским говорима ова именица има у множини, у номинативу и акузативу, на крају *и* (исп. Б. Николић, Сремски говор, СДЗБ књ. XIV, стр. 342).

Према именицама *йролеђе* и *лейшо* и именица *јесен* се јавља као именица средњега рода иако се завршава сугласником: овђ *јѣсен* трѣба да дђђе (Гр.), *тђ јѣсен* му ймро дтаи (В.), Оба примера су, као што се види, за акузатив (темпорални). За остале падеже ове промене нема потврда у нашем материјалу.

Реч турског порекла *хайс* у овом говору завршава се на *а*, и према таквом облику је именица женскога рода: *айса*, лежђо *айсу* (С.), изйшо из *айсе*, нйшта без *айсе* (С.).

Три именице: *хлеб*, *лук* и *сир*, као што се зна, у говору градског становништва екавског подручја, имају обично у служби номинатива једине облик са наставком *а* на крају, а то је граматички облик генитива. У функцији основног падежа тај се облик уопштио из примера са партитивним значењем (мало *леба*, доста *сира*, кило *лука*) чија је фреквенција врло велика, тако да је тај облик потиснуо из употребе примарни облик номинатива једине (в. Б. Милановић, НЈ књ. XIII, стр.148). Примери:

лѣба гђји (С.), *лѣп* ти *лўка* (Ми.), *јѣо* бѣли *лўка* (Гр.), пђшто *лўка*? (С.), пђшто *сйра*? (Вј.), *непечѣн лѣба* (Д.), *двчи сйра* (Стр.), *лѣп лўка* (М.), *кйсо лѣба* от пченице (Гл.).

Овакав облик именице о којима је реч имају и у акузативу: купйо црни *лѣба* (Ц.), посадйо бѣли *лўка* (Л.), дђнео двчи *сйра* (М.), са *сйра* (акуз. као општи падеж у функцији инструментала, Гл.); *јѣ бђљи лѣба* (Гл.), — што значи да оне, без обзира на морфолошку подударност која постоји између ових именица у номинативу једине и именица женскога рода типа *жена*, и даље остају у категорији именица мушкога рода са карактеристикама промене именица тога рода.

Речено је напред да се топономи *Гложане*, *Плажане* и *Седларе* употребљавају и у овом говору скоро увек као именице средњега рода. Према њима се м. *Високи Дечани* јавило *Висђко Дечђне* (С.).

И овде је страна реч *бицикл* женскога рода са завршетком на *-а*: *бицйкла*, де си оставйо *бицйклу*?

Именице *око* и *ухо* које су у множини, у књижевном језику и у новијим говорима штокавског дијалекта, женскога рода, овде су мушкога рода: *исйдли* ми *дчи* (Л., Гр., Гл., С.), *йромрзли* му *уши* (С.), *йма велики уши* (Гл.), *измрзли* су му *уши* (Вј.), Такав род има и именица *груди*: *каљави* му *груди* (Бр.).

Именица *кљешџа*, plur. tantum средњега рода, у овом говору је двородна именица: јавља се као именица средњега и женскога рода: *кљешџа* и *кљешџе*; што се тиче зависних падежа, забележили смо поред облика на *-ама* и *-има*: *кљешџама* (као *женама*) и облик на *-ема*: *кљешџема* (Стр.), затекао се у *кљешџема* (Вј.); затеко се у *кљешџима* (као *враџима*; Вј.).

Ова именица понекад може имати и облик јединице у промени: с ону *кљешџу* (инстр., Стр.), ону *кљешџу* (Стр.).

Према књижевним облицима pluralia tantum *виле* и *грабље* у ресавском говору је *вила* и *грабуља*, тј. сингулар женскога рода: дај ми *вилу*, ударио ме *вилом*, донеси *грабуљу*. Међутим именице *јасле* и *наћве* употребљавају се у том облику, тј. као именице plur. tant. женскога рода. Истина, за прву од њих у нашем материјалу има и овај пример: добра му *јасла* (Гл.); употребљена је, дакле, као именица средњега рода plur. tantum.

ЗАМЕНИЦЕ

Од именичких заменица узећемо најпре личне заменице.

1. Лична заменица првога лица *ја* тако гласи и у овом говору. Ни облици генитива и акузатива јединице не одступају од истих облика нашег стандардног језика (*мене*, енклитички облик *ме*).

У дативу јединице огледа се код ове заменице екавски рефлекс *јаџа* (у стсл. мњџ):

џн *мене* нуди (С.), шта су џни *мене* (С.), изгледа *мене* да џн не говори истину (С.), баџи *мене* мало лџпту (Ра.), ниџ љма куј тџ *мене* да раџи (С.), куј *мене* казџо (Гл.), *мене* је џн свџ испричаџо (Гл.), џна је *мене* куџа (В.), зар *мене* неџа виџо? (Пл.), каџи *мене* (Д.), каџу *мене* да је долџазио (Ц.), да је *мене* џтац реџо (Гр.), *мене* је стриџ поџино (В.), *мене* је праџо (Д.), *мене* шџсет (година, Ж.), ниџ је ни *мене* лаџо (Ж.), теџко *мене* (Ж.), каџе *мене* оваџо (Гл.), *мене* срџце попуџтило (Гл.), куџу *мене* (Гл.), да *мене* ниџ је биџо Влаџе (Гл.), *мене* љме Светџмир (Гл.), онаџ *мене* причџо (Стр.), каџе *мене* оваџо (К.), џна је *мене* сеџстра (Вј.), џн *мене* биџо водник (Бр.), де је *мене* куџа (Бр.), *мене* причџо (М.), џна је *мене* казџала (Вј.), *мене* бџље такџо (В. П.), џн *мене* говориџо (В. П.), *мене* сџн у Круџевац (В. П.).

Поред облика *мене* јавља се и књижевни облик овога падежа *мени*, али знатно ређе, и обично код млађих:

бџље њџму него *мени* (Д.), *мени* причџали (Гл.), *мени* поџу сџзе на џчи (С.), *мени* ниџ је рџаџо џвџек (Вј.), *мени* стаџри причџали (Вј.), *мени* је сеџстра биџла у Луџковицу (Ц.), *мени* се три војниџа преџдали Бџгарима (Бр.), преџе *мени* да се позџраџи (Бр.), јџдном се дџси *мени* (Вј.), џни ће *мени* реџи (Дј.).

У инструменталу ова заменица најчешће гласи: *моном*. Примери за то су:

- а) с *мдном* (Гл.), *био дотле с мдном* (Стр.), с *мдном* (С., В.), *ајде с мдном* (Ми.), за *мдном* (Д.), с *мдном живи* (Ж.), с *мдном* *дђшо* (Гр.), *кђј је био с мдном* (В.), *што је био с мдном* (Стр.), *ајде цаќ д ўзнеш с мдном* (Стр.), с *мдном* не *говђри* (Ж.), да се *вђри с мдном* (Ж.), *ајте за мдном* (Бр.), *йшо с мдном* у *шкбљу* (Вј.), *служйо вбјску с мдном* (Ђ.).

Овај облик је по свом постанку јасан: настао је према облику инструментала личне заменице 2. лица *йшобом* (в. А. Белић, Речи а деклинацијом, стр. 170-171).

- б) Знатно су ређе потврде за књижевни облик овога падежа: с *мном* *йшо* (Гл.), с *мном* *нема шаће* (С.);
в) с предлогом се употребљава општи падежни облик: *чђм вђдим овб йред мёне* (Ђ.), *стојй пред мёне* (Гл.).

Локатив, уколико се употребљава, има облик као и датив: *мёне* (чешће) и *мёни*. Забележили смо ове примере: *говђрили су о мёне* (С.), *на мёне* *нема нйшта смешно* (Л.), *у мёне* се *нешто прёврну* (Гл.), *праћйо овб йо мёне* (Д.), *на мёне* се *вђди* (Ј.); *йо мёни* *мђжеш* и да не *йдеш* (С.).

Енклитички облици ове заменице гласе као и у књижевном језику: *ме* (акузтив) и *ми* (датив): *вђли ме*, *носйла ме* у *нарўче*, *рёкла ми*, *дали ми*, *баба ми* *причала*, *та ми* *преорђо* *њйву* и сл. Нисмо забележили ниједан пример за енклитички облик генитива *ме*; м. тог облика употребљава се *дужи*, *акцентовани облик (мёне)*: *сеђаш ли се мёне?*, а не: *сеђаш ли ме се?*

Што се тиче множине, одступања од стандардне граматичке норме представљају енклитички облици датива и акузатива *ни* и *не*:

- а) датив *ни*: и *тб ни узёше* (Ми.), *дни ни узёше* (Ми.), да *ни* *даду пђмоћ* (Кш.), да *ни* *да* (М.), *Дёспотовац ни* *комуна* (М.) *кйша ни* *трёба* (Д.), у *тб ни* *дондсе сйра* (Стр.), *де ни* је *пђложај?* (Вј.), *ёно ни* *грђбље* (Ми.), да *л'* *не ни* *падне?* (С.), да *ни* *помажу* (Ж.), *стојй ни* *двбглед* (Бр.), *кйша ни* *трёба* (Се.), да *ни* *нйкне жйто* (Т.);
б) акузатив *не*: *дочёко не* *народ* (Вј.), *како не* *крйтикују* *старёи* (В.), *кранйли не* *дђбро* (Ми.), *вђрали не* *такб* (Ми.), *пресёко не* *Шваба* (М.), *дни не* *звђли* (В.), *бн* не *пђзвао* (Стр.), *дни не* *смёне* (Вј.), *раздвбј не*, *госпђдине* (Стр.).

Остали падежни облици гласе као и у књижевном језику: *нама* у дативу, инструменталу и локативу, *нас* у акузативу. За ове падеже није потребно наводити никакве потврде. Најчешће одступање је употреба акузативног облика с предлогом уз глаголе мировања м. инструментала и локатива, као што је то и код именица: *био је йред нас* (Стр.), *на нас* *бйло свё нбво* (Ро.).

Акузативни облик (*нас*) и код заменица, као и код именица, врши, у вези с предлозима, функцију осталих зависних падежа. То се види и из наведених примера, а имамо једну потврду и за датив: дођи к *нас* у крајњи вагђн (Кш.).

2. Заменица другога лица. — Падежи облици ове заменице подударају се морфолошки са облицима заменице првога лица: генитив *шѣбе*, датив *шѣбе*, *шѣби* и *ши*, акузатив *шѣбе*, *ше*, инструментал *шѣбом*, *шѣбе* (с предлогом), локатив *шѣбе* и *шѣби*.

Примери:

- а) чѣо о(т) *шѣбе*, бѣо ко(т) *шѣбе*;
- б) тѣшко *шѣбе* (Д.), *шѣбе* је поручѣо да дођеш (Се.), нѣсам ја *шѣбе* крив (С.), дајѣмо *шѣби* пѣмоћ (Ц.), ўзми тѣ тѣ *шѣбе* (Дв.); дао *ши* писмо (М.);
- в) *шѣбе* сам вѣдо, глѣдам *ше*;
- г) бѣо сам с *шѣбом*;
- шѣлим се ја с *шѣбе* (Зл.);
- д) йма на *шѣбе* јѣдна бѣба, пратѣо сам тѣ по *шѣбе* (М.).

Једном смо забележили у селу Седлару и облик с *шѣбом*: шта бѣ с *шѣбом*? (исп. А. Белић, ор. cit. 171).

Множински облици гласе: *ви*, *вѣс* (генитив), *вѣма*, *вам*, *ви* (датив), *вѣс*, *ве* (акузатив), *вѣма* (инструментал и локатив).

Примери:

- а) тѣ сам добѣо од *вѣс*, без *вѣс*;
- б) *вѣма* сам дао, да *вам* кѣжем (Гл.); мѣ *ви* причѣмо (Вј.), да *ви* кѣже (Гл.), али *ви* ја кѣжем (Д.), шта ће *ви* тѣ? (Гр.), да *ви* кѣжем (Гр.), да *ви* нѣшто причѣ (Јз.), ја ћу *ви* дам (Зл.), ја *ви* кѣжем (Гл.), трѣба *ви* тѣ (Гл.), ће *ви* дамо (Ми.), да *ви* кѣжем (Стр.), к'о што *ви* рѣко (Стр.), је л' *ви* даје пѣре? (Ж.), кѣко ћу *ви* кѣжем (Ми.), као што *ви* рѣко (Ми.), овѣј *ви* чѣвек кѣже (Д.), да *ви* причѣм (Вј.), ја *ви* кѣжем (С.), нѣје *ви* причѣо свѣ (С.);
- в) ја сам *вѣс* вѣдо, ја да *ве* рѣним (Ж.), да *ве* чѣстим (Зл.), да *ве* убѣди (Бр.), што *ве* љѣди пѣту (Стр.), ђн *ве* звѣо (Стр.), да *ве* пѣтам (В.), ко кад јѣдна *ве* мѣти родѣла (Ми.), да *ве* одбѣци (Пл.), да *ве* пѣтам (Гр.), шта би *ве* йнтересовало (Гл.), кѣ *ве* знѣ (Гл.), кад *ве* пребацѣје у Плѣжане (Ми.).

Енклитички облик *ве* може да се употреби и за генитив: йма *ве* јѣш (Ра.). За овакву употребу енклитичког облика заменице 1. лица *не* немамо потврда у материјалу са ресавског говорног подручја, али нам је познато да у говору крушевачког краја има примера као што је: йма *не* јѣш.

- г) бѣли смо с *вѣма* (С.), дошли су с *вѣма* (Вј.);
- д) о *вѣма* смо причѣли (Д.).

3. Заменица трећег лица. — Лична заменица трећег лица мушкога и средњег рода (*он* и *оно*) у зависним падежима једине поред књижевних облика: *њѣга*, *га* (ген.) *њѣму*, *му* (дат.), *њѣга*, *га* (акуз.),

њим (инстр.), о њџму (лок.) — има и облик њџга као општи падежни облик у служби инструментала: с њџга се закљичем (Гр.), ја сам се играо сас њџга; и облик локатива, наравно, с предлозима: пџкли се пилићи на њџга (Гр.).

У промени заменице трећег лица женскога рода има више одступања од стандардне норме. Тако поред: њџ, је (ген.), њџј (зи), јој (дат.), њу, ју (акуз.), с њџм (инстр.), о њџј (лок.) — употребљавају се и ови облици:

за ген.: њџји: тџ је због њџји прџљено (Ж.), био је код њџји (Вј.), од њџји сам добио (Гл.), код њџји (Вј.), уз њџји (Ж.), ако ти је до њџји (Ко.), с њџји пада (Ко.);

њџј: пџсе њџј је кладџнчић (Вј.), код њџј сам дџте дџо (Т.);

за дат.: ју: да ју прџти овлашћџње (Ж.), не ваља ју тџ (Зл.), дџли ју крџвет (Т.), дџбро ју иде шкџла (Т.);

за акуз.: ју: пџслеџ ју закопџли (В.), ја ћу ју ўзнем (Д.), нџмаш ге да ју наћџш (Ж.), нџки ју не жџли (Т.), да ју бџде нџко унџштио (Т.), мџ смо ју ўдали (Т.), убџо ју лџд (Т.), сџд би ју дџбро прџдао (Ко.), ге да ју наћџш? (Вј.);

гу: пџсти гу ус тџ (Гр.);

за инстр.: сас њџ: наводњава сас њџ (С.),

за лок.: њу: вџда бџла у њу (Гл.),

У облицима множине ове заменице сва три рода нема знатнијих одступања, као што показују ови примери:

за генитив: напослџтку њџ нџма (Бр.), код њџ је тџко (Гл.), да се чџваш ти њџ (С.), дџвџсто њџ конкурџсали (Вј.);

за акузатив: нећу (ј)и прџдат (С.), кџко ји показњџвашџе (Гл.), дотџраше њџ (Бр.), ја и питаџ (Вј.);

за датив: ја сам плџтио њџма (С.);

за инструм.: разговџро с њџма (Гл.), сас њџма (Ж.);

за локатив: разговџрало се о њџма (Гл.);

Једино одступање је употреба облика акузатива с предлогом у служби инструментала, као у примеру: кџј био мећу њџ? (Ц.), помећу њџ йма нџшто (Ц.).

Лична заменица свакога лица. — И у овом говору она се употребљава врло ретко. Забележили смо ове примере: сџм йо сџбе знџм (В.), пџслеџ девџјка долџзи у сџбе (Стр.), док не наћџ сџбе стџн (Вј.).

Што се тиче именичких заменица ко и шџто и свих са њима сложенних (неко, нико, свако, ма ко, нешиџо, нишиџа, свашиџа и др.), оне у зачисним падежима имају завршетке као и придевске заменице и потврде за то даћемо код тих заменица.

Придевске заменице

Неке од придевских заменица у ресавском говору немају облик основног падежа као у књижевном језику.

1. Именичка одрична заменица за лице *нико* овде често има облик *ники*, који је аналошког порекла: према *неки*, *сваки*, *шаки* и др. добијено је и *ники*.

2. Присвојна заменица која означава припадање трећом лицу женскога рода гласи поред *њен*, *њезин* још и *њдан*, *њдјна*, *њдјно*, *њдјни*, *њдјне*, *њдјна* : *њдан* дтац, *њдјна* сестра, *њдјно* имање, *њдјни* синови, *њдјне* овце, *њдјна* права. А као резултат контаминације облика *њезин* и *њдан* настао је и облик *њдзин* : *њдзин* дтац (Кш.).

Присвојне заменице *мој*, *твој* и *свој* у женском и средњем роду, као и у зависним падежима свих родова, врло често се јављају без сонанта *ј*: *мда*, *мде*, *швда*, *швде*, *свда*, *свде*, *мдега*, *швдега*, *свдега* итд. Каткад се м. *мдја* и *мда* чује и облик *ма* који је постао сажимањем: била *ма* свадба, *ма* баба (Стр.; исп. на стр. 18).

3. Придевске демонстративне заменице за каквоћу: *овакав*, *шакав*, *онакав* и односно-упитна заменица *какав* у овом говору гласе: *овџки*, *шџки*, *онџки*, *кџки*. Али има примера и за облике на *-ав*: *закон је шакаџ* (Ц.), *шакаџ* је тџ дбичај (Вј.), што је могло бити примљено у новије време.

4. Демонстративне заменице *овај*, *шај* и *онај* често се у номинативу једине м. рода јављају без крајњег сонанта *ј*: *овџ* чбвек, *шџ* пбток, *онџ* брег. Познато је да овакви облици прелазе границе овога говора. Налазимо их и у млађим говорима ијекавског изговора.

5. Односно-упитна заменица *који* у мушком роду гласи најчешће *куџ* и *куџ*. Ова се заменица употребљава и место именичке заменице *ко* : *куџ* то зна, *кџ*ко *куџ* мџже. У женском роду бележили смо ову заменицу са присуством фонеме *ј* која се јавља у различитим фонетским варијантама: *која*, *која*, *која*; у средњем роду пак, између самогласника *о* и *е* сонант *ј* се у изговору може и потпуно изгубити: *коџ*.

Промена иридевских заменица

Једнина

Мушки род. — Основна карактеристика заменичке парадигме у косовско-ресавским говорима, као што је познато, јесте чување и уопштавање наставака тврдих основа у падежима множине који су имали љ у наставку. То потврђује и наш материјал из Ресаве. Међутим у једини у дативу и локативу наставак *-ем* могао се уопштити под утицајем меких основа, а у инструменталном завршетку *-ем* имамо екавски рефлекс *јаша* у старом наставку *-џмь* (*шџмь*).

Д а т и в ј е д н и н е. — У мушком и средњем роду наставак је *-ем*. Примери:

- а) *мџем* батџ однџли (С.), *мџем* синџвцу (Ж.);
- б) *овџем* џагу (В. П.), *овџем* мџем (С.), дали смо *овџем* човџку (Зл.), *овџем* чоџку (С.), *овџем* Марковићу џмрела жџна (Вј.), *шџем* воднику (Стр.), рџче *шџем* Мике (Стр.), стџже *шџем* жџна (Стр.), да дам *шџем* (Гр.), *шџем* прџјатељу (Вј.), *шџем* мџм спрџжнику (Гл.), *шџем* мџјем дрџгу (Бр.), *шџем* дрџгем џме Јовџн (Гл.), *шџем* ста-

рѣем сѣну (М.), стѣже *шѣм* жѣна (Д.), *онѣм* човѣку (Кш.), удари *онѣм* дрѣгем шамар (Стр.), он казо *онѣм* (Стр.), јавѣо *онѣм* раднику (Стр.), казао *онѣм* (Д.), *онѣм* човѣку (В. П.), *онѣм* старѣјем сѣну (К.), кажем *онѣм* трпезарцу (Гл.), *онѣм* момку (Ж.), *онѣм* дрѣгем (Р.), дали *онѣм* (Ми), ако *онѣм* не даш (В.), *нѣкем* однѣсе (В.), *нѣкем* свѣѣе бѣле (М.), да предаш *нѣкем* (В.);
 нѣма *нѣкем* нѣшта (Стр.), *нѣкем* не мѣгу помѣћи (Ж.), *нѣкем* не мѣгу (Ж.);
свѣкем детѣту сам дао (В.), ја *свѣкем* кажем (Ж.), *свѣкем* прѣсету (С.), *свѣкем* родѣло (С.), *свѣкем* војнику (Гл.), *свѣкем* детѣту (Ми.);
нѣзинем ђцу (С.);
 ка *нѣнем* пѣложају (Бр.), дали смо *нѣнем* пѣштару (Р.);
нѣгдвем ђцу (Гл.), дао сам *нѣгдвем* сѣну (Гр.), оставѣо сам *нѣгдвем* детѣту (М.).

И н с т р у м е н т а л. — С обзиром на то да је код заменица са тврдом основом у овом падежу био наставак за облик *-ѣмь* (*шѣмь*), очекивали бисмо да се он ту и најбоље чува у односу на датив и локатив чији су стари наставци били *-омоу* одн. *-омь*. Међутим, у нашем материјалу за ресавски говор има врло мало примера за падежни завршетак *-ем* у инструменталу:

шѣм путем (Стр.), *овѣм* дрѣгем пѣслов (В.), с *онѣм* Дулом (Ми.), *шѣм* путем према Петровцу (Зл.), с *ѣнем* Љубомиром (Вј.).

Л о к а т и в. — Потврде за падежни завршетак *-ем* у овом падежу су следеће:

у *ѣвем* крају (Стр.), о *шѣм* рѣту (Кш.), у *нѣм* нашем оступању (Кш.), о *шѣм* човѣку (Д.), у *шакѣм* крају (С.), на *овѣм* свѣту (С.), на *овѣм* дрѣму (С.), о *ѣвем* правцу (Зл.), о *шѣм* младѣћу (Ж.), у *шѣм* правцу (Зл.), по *овѣм* путу (Вј.), у *шѣм* саслушању (Гл.), у *овѣм* погону (Вј.), по *овѣм* путу (Б.), у *онѣм* рѣту (Б.), у *шакѣм* крају (Гл.).

Није ни потребно наводити примере за облике ових падежа код заменица са меком основом: *мој*, *швој*, *наш*, *свој*, *који*, *чији* и сл. јер је у њима први самогласник у наставку (*е*), у дативу и локативу, уопштен. Што се тиче инструментала, у том падежу је *-им*, дакле, такође стари падежни завршетак, као што је и у књижевном језику.

Поред наведених дијалектских облика датива, инструментала и локатива једнине ових заменица нису ретки ни наставци књижевних облика тих падежа. Примери:

- а) да једнѣм *мом* комшѣји (С.), *шѣм* човѣку (Ц.), поклонѣо *ѣвом* сѣлу (Гл.);
- б) не слѣжи се с *шѣм* (Гр.), сас *шѣм* (Гл.), *шѣм* путем (Гл.), нѣко с *нѣким* (В.), са *овѣм* крѣветом (Гл.);
- в) о *шѣме* су причѣли (С.), у *ѣвом* сѣлу (Ц.), у *шѣм* међуврѣмену (Ж.), о *шѣме* нѣје ѣмо ни пѣјма (Гл.), у *ѣвом* сѣлу (Гл.).

У инструменталу и локативу једнине и код ових заменица, као и код осталих речи са деклинацијом, у употреби је облик општег падежа са предлозима. Примери:

- а) са *свђје* наконче (Ж.), с *овђга* Мишу (Гл.), пријатељио се с *иђђга* Мишу (Гл.), с *иђђга* сђна (С.), сас *иђђга* преседника (Стр.), с *њђговога* сђна (Стр.), сас *иђђ* одело (Вј.);
- в) у *нђки* сђд свђ се тђ измђша (С.), преносио на *иђђј* тђван (Гл.), у *'нђј* рђт бђо (К.), у *нђше* сђло ђсам продавница (Вј.), у *нђше* сђло тђ нђма (Вј.),

У селу Мадвећи забележили смо и пример: о *ђвим* грђбљу, дакле, са падежним завршетком *-им* у локативу, што је особина неких шумадијских говора.

Г е н и т и в. — Што се тиче облика овог падежа, може се рећи да је идентичан са истим обликом у књижевном језику, тј. падежни завршетак је *-ог(а)/-ег(а): иђђг(а), нђшег(а)*. Међутим, у служби и овога падежа, као што је констатовано за инструментал и локатив, јавља се, истина знатно ређе, општи падежни облик са предлозима. На пример: отишли су *из нђше* сђло (Гл.), *ис иђђ* сђло (Т.), *из овђј* вињград (Јз.), *оиђ* кђје ћеш вино (Се.), *од нђко* време (Се.).

Женски род. — И овде ћемо указати на оне падежне облике придевских заменица женскога рода који одступају од књижевне норме.

У дативу поред примера са књижевним обликом, као што су: *иђђј* жђни, *мђђј* сђстри, *онђјзи* (са партикулом *зи*), употребљава се и облик са падежним завршетком *-е*: према *иђђ* землђ (Гр.), ка *иђђје* матере (М.), није дђо ништа *њђђђве* жђне (Гл.) и сл. Овакав облик датива није тешко објаснити. Наиме, као што је речено у деклинацији именица, именице женскога рода на *-а* знају за морфолошки синкретизам генитива и датива једнине (ђзо од *женђ*, рђко *женђ*), а пошто и заменице имају у генитиву облик са истим завршетком (о(т) *иђђје* кђће), то је пренето и у датив.

У Свилајнцу смо забележили облик датива демонстративне заменице *она* — *онђјзи*: кажи *онђјзи*, у коме се огледа контаминација облика датива *оне* и *оној* (дђо сам *онђ* женђ и *ђној* жени) са партикулом *зи*.

У инструменталу се употребљава облик са завршетком *-ом*, као што је и у књижевном језику (са *ђвом* вђдом, сас *иђђм* прљавом вђдом), али се, исто тако, употребљава и облик општег падежа (акузатива) с предлогом: да наводњавам с *иђђ* вђду (Се.), разговарађ с *њђђђву* жђну (П.), играђ с *иђђ* девђјку (М.), с *њђђђву* *иђђ* беснђћу (Д.).

Тако је и у локативу. Поред примера као што су: у *њђној* сђби (Д.), у *мђђј* кђћи (Гл.), у *сђђкој* њиви (Гр.) и сл. има и потврда за употребу општег падежног облика с предлогом: у *иђђ* рђпу лежђо (Вј.), такђ (ј)е бђло у *њђну* стрђку (Сз.), у *иђђ* кђћу сам бђо (Се.), у *иђђ* шкђлу сам учио (Вј.), у *ођу* кафђану ручђли (М.), у *сђђку* кђћу тђ йма (Ђ.).

Множина

Код придевских заменица са тврдом основом у дативу, инструменталу и локативу свих родова чује се екавски рефлекс *јаџа* :

кажи *онѣма* гостѣма (Гр.), *овѣма* алал вѣра (Ми.), *овѣма* Цѣганима кѣћа (С.), *шѣма* људѣма дѣо (М.), *онѣма* гостѣма каже (Вј.), *шѣма* шљѣвама трѣба кѣша (Сл.);
пекљѣ с *шѣма* децѣма (С.);
по *шѣм* планинама (Ж.).

Заменице са меком основом имају, у овим падежима, наставке као и у књижевном језику: *нашим* људима, с *мѣјим* синовима, у *чијим* кѣћама. Интересантно је да у ресавском говору нема потврда, бар ми на њих нисмо наишли, за уопштавање код ових заменица наставака тврдих основа, као што је то случај у говору околине Крушевца (*нашема* девојкама).

У инструменталу и локативу употребљава се и множински облик општег падежа с предлозима, као што је то и код именица. Примери за то су ови:

са *ши* сѣдам чѣтника (С.), с *ши* топѣви њѣни (Кш.), с *нѣки* балѣни (Се.), с *нѣки* резервоари (Се.), ми смо дѣшли с *наше* жѣне (Се.); у *ша* сѣла нѣје бѣло граѣа (Стр.), у *ше* кѣће не стаѣуе нѣко (Гл.), бѣли су у *они* рѣвови (Бр.).

У акузативу поред облика, као што су: *ѣзне његѣве* рѣѣце, *њѣјне* дѣрове нисмо вѣдели и сл. — има и примера са општим падежним обликом:

за *ѣни* кѣѣчери (Гр.), да доведу *нѣки* овнѣви (Гл.), нисам *ѣмо* *мѣји* пријатељи (Се.), чувѣли су *овѣ* мѣстови (Се.).

Општи падежни облик јавѣа се и у служби генитива: *због ова* путовања (Се.).

Заменица *сав* у генитиву множине има поред облика *сви(х)*: из *сви* сѣла, са *сви* страѣна, и двојински облик *свију*: са *свију* страѣна (Се.).

У нашем материјалу нема потврда за облик генитива множине придевских заменица кад је он употребљен без предлога. Међутим у функцији генитива с предлозима употребљава се општи падежни облик:

из *ова* *наша* сѣла нѣко нѣје погѣно (Гл.), ѣн је најбољи от *сви* ѣѣци (Стр.), шта сам дѣчѣко од *мѣји* синови (Вј.).

За женски род нема примера у нашој грађи јер примери као: *од наше куће*, *из моје њиве*, с обзиром на скраћивање дужине на крају речи иза акцентованог слога, могу да буду и облици јединине.

ПРИДЕВИ

Од две промене придева у књижевном језику, именичке и придевске, ресавски говор зна само за ову другу. То значи да је придевска промена потиснула из употребе именичку промену и тако је постала једина промена придева на овом подручју, без обзира на то да ли придевска реч означава особину познатог предмета или не. Али овде треба истаћи чињеницу да и поред тога што је уопштена придевска промена, дакле, промена придева у одређеном виду, у овом говору неки придеви који у књижевном језику имају оба вида немају одређени вид у основном падежу. А забележили смо у облику неодређеног вида и један придев који иначе има само одређени вид; то је придев *државни*: *државан*, рђп сам *државан* (Гр.), *државан* човек (С.). У неким другим косовско-ресавским говорима има више потврда за ову особину (познато нам је, на пример, да тога има у жупском говору — према нашим белешкама са терена). Изузетак чине устаљени стални називи типа *сиџри свџи*, *бџли лџка*, *црњи џриши* (*и*), *црњи врх*, *свџи* Рањел, *водџни* понедџљак, *Вџлики* пџтак и сл.

Што се тиче завршетка у зависним падежима и једнине и множине за придеве вреди у свему оно што је речено о промени придевских заменица, тј. падежни завршеци су им потпуно исти.

Тако је у генитиву једине наставак за мушки и средњи род *-ог* (*-ег*), чешће *-ога* (*-ега*), за женски род: *е*:

било млого *глоговог* дрвета (Гл.), *очи-Бадњега* дана (Л.), *от слабог* матријала (С.), *из велике* куће (С.).

У дативу је падежни наставак *-ем* и *-ом* за мушки и средњи род, а *-е*, врло ретко *-ој*, за женски:

Мирку *Тикинем* кућа (Гл.), у Драгићу *Виринем* чету (Бр.), *тџм сиџарџм* сићу (Стр.), *сџсиџринем* детџту (М.), *Миландвоом* коњу (С.), *ка маџнасџиџирском* имању (Д.), *писџо Павловом* детџту (В. П.), *рџко сам онџ младе* женџ (Л.), *поручџо онџ сиџдре* женџ (Кп.), *приљичи то леџој* жџни (С.), *земљораџничкој* задружи (Вј.).

Облик инструментала за мушки и женски род има наставак *-им*; с *џошиџдџним* човеком (С.), *забавља се с леџим* момком (В. П.), *частџо ме бџлим* грџжџем (Се.); са *жџдџним* браџом (Ђ.).

У женском роду је наставак *-ом*: са *учџиџељкином* ћџрком (С.), *коњском* штрџгом (Вј.).

У локативу је *-ем* и *-ом* за мушки и средњи род: *ми* смо на *оџаснем* стању (Гл.), по *владџкем* читџу (Јз.), на *дџбрџем* пџложају (Ми.), *деветџо* октоџбра по *сиџарџем* датуму (Л.), по *цџлџем* коџшиљку (Ђ.), на *чиџшџом* вџздуху (Гл.), *би*о на *солџнском* фрџнту (Ђ.), на *сиџраџжарском* мџсту (Бр.), у *прџвџем* *свџџкем* раџу (В.), у *богџшџом* сџлу (М.), на *вџликом* имању (Се.).

У женском роду је *-ој*: *џграли* се по *џокоџшеној* дџтелини (Гр.).

У селу Луковици забележили смо пример: по *сиџарџим* каленџару; дакле, са падежним завршетком *-им* м. *-ом*; сличан пример навели смо и код придевских заменица (в. стр. 98).

Већ је речено да и у множини постоји идентичност падежних облика између придевских заменица и придева. Према томе, у генитиву и акузативу употребљава се општи падежни облик с предлозим, у дативу, инструменталу и локативу наставак је *-ем(а)* и *-им*, уколико се у инструменталу и локативу не употребљава облик општег падежа. Потврде су:

а) за генитив:

од *вдиши* старѐи (Ц.), узимали су од *богдиши* људи (Гл.);

б) за акузатив: књиге за *ддбри* ћаци (Вј.), пигла за *фдбрички* димњаки (Р.), јуре се крос *шкдлски* ходници (С.); вџна от *сладјске* бвце (Стр.), од *вдлике* паре бољ глава (Ц.).

За датив, инструментал и локатив:

према *сшарџим* буди дббар (Гр.), с *шшџим* парам (Гр.), по *сдлским* браницима (М.), по *сладјским* њивама (Сл.).

Компарација придева

Као морфолошка карактеристика компарације придева у косовско-ресавским говорима узима се наставак *-еји* према књижевном *-ији* и већа фреквенција наставка *-ши*. Међутим, према нашем материјалу прва констатација као таква не би се могла прихватити за савремени говор Ресаве. Уз то одмах треба истаћи и постојање компаратива са наставком *-ији*, како је то и у новијим штокавским говорима екавског изговора. Ради боље прегледности навешћемо потврде за све наставке којима се твори компаратив у овом говору.

а) Наставак *-ји*. — Поред примера, као што су: *млађи*, *скуђи*, *чврђи*, *виђи*, *чдђи*, *брђи*, *јдђи*, *шврђи*, *лудђи*, *гудђи*, *грудђи*, *дудђи* — наставком *-ји* граде компаратив и неки придеви који у књижевном језику и у говорима његове основице имају наставак *-ији*. То су ови:

*једђи*ња рдба (С.), његов дтац био *богађи* од мене (Гл.), *ранѐ* вдђе (Ц.), *богађа* сѐла (Ми.), *богађѐ* мѐсто (Ми.), *среиђи* су од нас (Ми.), Брѐстово је *богађѐ* (В.), да бидне *јисмеђи* (Кш.), *сиђи*ња зрна (Гл.), он је *вредђи* од мене (Гр.), *једђи*ње жито (Ж.), *богађи* народ нема (Л.), *згодђѐ* мѐсто (Л.), немати *сјремѐга* у свџ шкдлу (С.), *сиромаши*ња зѐмља (Бр.), *сиђи*ња (М.), *доцнѐ* (В.).

Поред примера типа *богађи*, са јотованим сугласником и другим самогласником *-и* на крају, забележили смо и примере: мдј дтац *богађи* (С.), *јрошђи* народ (В.). Као што се види, удвојени самогласник *и* у овим примерима упућује на компаративни двосложни наставак *-ији* (в. П. Ивић, Дијалектологија, 103). У вези са оваквим обликом компаратива поставља се питање порекла јотованог сугласника испред тог наставка. Наше је мишљење да је овде примаран наставак *-ји*, што потврђују наведени примери (*богађи*, *сиђи*ња и сл.), а да се по угледу на компаративе са наставком *-ији* (в. ниже) наставак *-ији* пренео и на готов облик компаратива са *-ји*. Тако је контаминацијом тих двају наставака постао компаратив на *-иш* и са јотованим претходним сугласни-

ком. Из тога излази да се у примерима типа *богаћи* не огледа контракција двају *и* после губљења *ј*, већ да је ту компаратив образован наставком *-ји*. Интересантно је да нисмо наишли на примере компаратива *богаћи* за женски и средњи род, тј. нисмо забележили компаративне облике *богаћица*, *богаћие*.

б) Наставак *-ији*. — Већ је речено да наш материјал са ресавског подручја не потврђује мишљење да се у свим косовско-ресавским говорима чува компаративни наставак *-еји*, са екавском заменом *јаџа*, јер овде само придев *сиџар* има компаратив са тим наставком:

сиџарџи (Кш.), *сиџарџа* ђдри (Гр.), *сиџарџи* (Гр.), (*нај*)*сиџарџа* (Ц.), *сиџарџа* (М.), *сиџарџи* (С., Стр.), *сиџарџе* (Гл.), *сиџарџи* љџди (Гл.), *сиџарџа* (Гл.).

У нашем раду о левачком говору ми смо за такав облик компаратива навели само два примера: *крујнеџи* и *сиџарџи*, што значи да је и у Левчу компаративни наставак *-еји* врло ограничен. А у говору Александровачке жупе, као што је у том нашем раду истакнуто, „компаратив се обично образује наставком *-еџи*” (с. 197). Ако се пође од констатације проф. М. Стевановића — да је у метохијском говору „доследна замена старог *џ* са *е* у компаративу типа *сиџарџи* . . .” (Годишњак Зад. С. и В. св. VI, 1939, 58) и од онога што се до данас зна о овој особини у жупском и левачком говору, добија се јасна слика да се она све више губи што се више удаљавамо од јужних граница говора косовско-ресавског типа.

У овом говору се на рачун наставка *-еји* у компаративу придева проширује наставак *-ији*, што је свакако последица утицаја шумадијских говора и, у новије време, стандардног језика. Потврде за тај наставак су бројне. Навешћемо ове:

и *сиџарџи* и млађи (С.), тај *сиџарџи* син (Л.), љма *сиџарџи* од мџне (Л.), ђн је *најсиџарџи* чџвек (Л.), *раније* година (Вј.), *сиџарџи* чџвек (Кш.), *слабџја* бџла (С.), нџма *сиџарџи* чџвек у сџло (М.), ђна је *најсиџарџа* (Л.), нџки *сиџарџи* (Ми.), *сиџарџи* кмџт (В.), *сиџарџи* (С.), *најојаснџја* (Гл.), *сиџособнџи* (Гл.), *сиџарџи* (Гл.), *раније* (Гл.), *најсиџарџи* чџвек (*и* < *и*(*ј*)*и*; Л.).

б) Наставак *-ши*. — Поред примера: *лакши*, *мџкши* и *лејши*, који су општи, у овом говору се наставак *-ши* јавља и код других придева. Примере као:

слајши краџе (С.), *слајши* (Д.), *слајши* (Гр.), *џџџши* (Гл.), *зелџши*, *црвџши*, *румџши*, *џрџши* — редовно смо бележили.

Овај наставак (*-ши*) јавља се и у измењеној фонетској варијанти — као *-чи* у примеру *слајчи*, *слајче* (В.), *лејче* зграџе (Ж.), *лејча* је но Српца (Сл.), *најлејче* мџсто (Јз.). О африкатизацији сугласника *ш* у групи *џш* говорено је у фонетици (33). Прџма овим примерима наставак *-че* се јавља и у компаративу других придева код којих нису постојали фонетски услови за африкатизацију:

црнчи од гџрвана (В. П.), *здрџчи* него ја (Ми.).

Од придева *висок* и *добар* забележили смо облик компаратива са удвојеним наставком, тј. на компаратив додат је још један наставак:

вишља (С.), *вишље*, прил. (С.), *живи бдљче* (В.), *најбдљче* смо се извукли (В.).

Као што треба и очекивати, а то потврђују и наведени примери, овај говор има синтетичку компарацију. У нашој грађи нашао се само један пример суперлатива који је својствен говорима источне Србије: *најгљавна* (С.). Интересантно је да таквих примера нема више с обзиром на то да се ово подручје граничи са тим говорима чији утицај је од значаја за савремено стање деклинације ресавског говора.

Овде је потребно да дамо две напомене. Прво. Облик суперлатива наводили смо међу примерима за компаратив јер се облик компаратива налази у суперлативу. Друго. Промена компаратива и суперлатива по падежима иста је као и деклинација придевских речи у њиховом основном облику тј. у позитиву.

На крају још и ово. Пошто су придеви синтаксички везани за именичке речи, разумљиви су овакви примери:

са *брџко* имање (Гл.), што однесе преко *шкдлско* двориште (Сл.), дошо у *ифесни* опанци (Гл.), био у *духовни суд* (С.), вџда стоји у *вџрдарску* котлину (Л.), лечи се у *Маџарушку* бању (С.), била у *сиџару* шкдлу (М.), био сам у *џешку* артелерију (Л.). Дакле, постоји потпуна подударност у промени именичких и придевских речи.

БРОЈЕВИ

Ова категорија речи обилује фонетским променама, о чему је било говора у фонетици на одређеним местима. Што се тиче њихове морфолошке стране, ту се може рећи да оне немају ничега специфичног на чему би се требало посебно задржавати, јер се редни бројеви по промени у потпуности слажу са придевима и придевским заменицама, а основни бројеви *два*, *џри* и *чеџири* су индеклинабилни. У нашем материјалу нема ниједне потврде за употребу збирних бројева, док се бројни придеви *двоји*, *џроји* употребљавају правилно, али само у облику основног падежа: *двџ(ј)е* панталоне, *двџа* врата, *двџ-џрџ* кџла (двоја > > двоа > двоо > двџ), *двџ(ј)и* опанци, *двџ(ј)и* свџтови и сл. Бројне именице *двојџца*, *џројџца* и *чеџворџца*, које се употребљавају и за различите родове, мењају се по падежима, наравно, као именице женскога рода на *-а* у једнини, а каткад се јављају, с обзиром на њихово значење, и у множинском падежном облику: *обојџцама* сам дџо (С.) (исп. сличну промену именице *деца*, стр. 89).

Број *један* и редни бројеви имају у промени исте завршетке као и придеви и придевске заменице (нпр. *јџдном* сам џзо пџшку (Бр.), џегџвем *дрџгем* сиџу (Вј.).

*

Цео изнесени материјал о деклинацији именских речи у ресавском говору упућује на овакав закључак. На ресавском подручју сукобила су се два деклинациона система: источносрбијански, чије је основно обележје употреба општег падежа (по облику је то акузатив у једнини, а номинатив у множини) с предлозима и основни штокавски деклинациони систем — са свим падежним облицима. У овом сукобљавању деклинација говора источне Србије показала се виталнијом, тако да је стара ресавска деклинација у знатној мери нарушена. Поставља се питање како је дошло до таквог нарушавања. Одговор на то питање већан је за порекло ресавског становништва.

Као што је у уводу овога рада изнесено, а према Мијатовићевим подацима, у Ресави је највише досељеника из источне Србије, а има их и из јужне Србије. С обзиром на то да су староседеоци били бројно инфериорнији у односу на досељенике (101 род : 514 родова) јасно је зашто се деклинационе особине аутохтоног становништва нису могле сачувати и зашто су претрпеле јак утицај деклинације нових становника Ресаве. С друге стране, наш материјал довољно јасно показује да ни говор староседелаца није био у потпуно подређеном положају. Иако је досељено становништво било у апсолутној већини, оно није могло да потпуно наметне свој систем промене именских речи староседеоцима из два разлога. Прво, досељеници нису били сви пореклом из истих крајева, што значи да нису били представници истог говорног типа. Друго, њихово насељавање у Ресаву није било синхронизовано, већ се вршило у етапама и трајало је дуже времена. Међутим, староседеоци су, ма колико да су били бројно у мањини, у говорном смислу били јединствени и зато су могли да у извесној мери очувају физиономију старије ресавске парадигме и да бројним досељеницима наметну обличке особине свога говора. Као последица укрштања и мешања тих говорних карактеристика добивена је данашња ресавска деклинација, која је још увек у фази превирања јер ниједна од деклинација које су се нашле у додиру није сачувала своје првобитно стање. Мада су досељеници успели да разбију деклинациони систем староседелаца, и њихова је деклинација, с друге стране, била изложена утицају промене именских речи староседелачког становништва, тако да данас и једни и други употребљавају спорадично све падежне облике, иако не увек у њиховој правој служби. Може се претпоставити да ће се у догледно време под утицајем школе и савремених средстава комуникације вршити кристализација ресавске деклинације у том правцу.

ПРИЛОЗИ

Забележене прилошке речи груписаћемо према њиховој семантичкој страни. При томе ћемо указивати и на њихов морфолошки лик, наравно тамо где то представља одступање од књижевног облика.

Прилози за место

Поред: *овде, онде, шѹ, одâвде, ддле, шâмо, дздо(л), дзгор(а), шѹда, овâмо, кѹда, гдѣ* употребљавају се и облици ових речи са различитим партикулама и друкчијим завршним самогласником, Тако имамо:

овдек, овдѣк, овдѣна, овди, оде, ондек, ондена, унаѹреда, унаѹредак, шѹна, шѹна, шѹна, шѹнак, шѹј; шунâј (Л.), шѹдак (Кп.), одâвлек, одâвдек, одâвде ддленак, шамбна, оздбле, дздол, озгбре, дзгор, шѹдик, овамбна, овамбна, кѹде, де, ди, ге, ги, нѣде, нѣге (Дв.), ѡд-шâмо, дбклен, блѣзо, долѣко.

Поред *оѡѹд* употребљава се тај прилог и са предлогом *од* : *одбѡѹд*, а и *дѡѹд*.

Прилози за време

И прилози за време, као и прилози за место, имају поред књижевног облика и облик са додатим партикулама или са друкчијим самогласником на крају:

данâске, ноћâске, лѣшоске, ондак, ондâк, шâде (Гр.), сâде.

Неки прилози имају другачији фонетски лик него у књижевном језику:

јѹшре (= сутра), *јѹшредан* (Гр.), *одâмно, ддѹно, ѡдсек* (= после; (Вј.), *ѡдсем* (Гл.), *лâни, ѡдлани, одјѹшрос, ѹвечер, шѣм ѡ шѣм* (= потом, после извесног времена), *савâјле, оѡѹчке* (С.), *доцнѣ, ѡдсе* (= после, Бр.), *ѡдслем* (Стр.).

Прилози за начин

Одступају од облика у књижевном језику ови прилози:

дрѹкше, шрбушке, дирѣк (ѡдем *дирѣк* Бѣдград), *обѡшно, наѡоле* (дâо имање *наѡоле*), *брѣго, дбашка, ѡѡшки* (дѡшо сам *ѡѡшки*), *вѡшље* (С.), *љѹки, брâѹки, једанâк* (М.), *ѡддједно* (= подједнако), *дзбѡлом* (Кш.), *ѡравилнѣ, за банбадâва*

Прилози за количину

Треба посебно истаћи употребу прилога *лѣчка* и *лѣѹка* у значењу „мало” и *кѹѹ* у значењу „доста”, „много”. Примери:

дâј ми *лѣчка*, ударѡ га *лѣчка*; сѡпи ми *лѣѹка*, јѣѡ *лѣѹка* и сл.; *кѹѹ* се убиѡ, остарѣѡ *кѹѹ*, *кѹѹ* окопâли и сл. (исп. Гл. Елезовић, Речник кос.-мет. диј. s. v.).

ГЛАГОЛИ

Материјал који се односи на ову врсту речи изнећемо по глаголским облицима јер сматрамо да ће се тако добити јаснија слика конјугације ресавског говора.

1. И н ф и н и т и в

У новијој дијалектолошкој литератури истиче се постојање овог глаголског облика и у косовско-ресавским говорима (в. П. Ивић, Дијалектологија, 102). За левачки говор ми смо констатовали (ор. сит. 200—201) да се инфинитив употребљава само у облику без крајњег самогласника, тј. у облику на *-ӣ* (*бӣӣ*, *бра̄ӣ*, *иосџа̄ӣ*) и *-ћ* (*до̄ћ*). На истом месту су наведене потврде за инфинитив у говору Александровачке жупе, Метохије, Банатских Хера и у смедеревско-вршачком говору. Овим говорима, када је у питању инфинитив као основни глаголски облик, придружује се и говор Ресаве. Потврде за то су ове:

- а) крв ће *ӣрол̄ӣӣ* (Гр.), трѣба њѣга *убӣӣӣ* (С.), мӣ не̄ћемо *да̄ӣӣ* рѣну за *фа̄брику* (С.), мѣже *бӣӣӣ* (Ми.);
- б) кѣји не зна̄ју *ӣл̄ва̄ӣ* (Кш.), не мѣре га *заӯс̄ӣд̄вӣӣ* нӣко (Л.), свѣ ћу ти *учӣнӣӣ* (С.), не̄ћу га *вѣза̄ӣ* (С.), лѣпо ће се *измѣрӣӣ* (П.), не̄ћу *ӣр̄да̄ӣ* (Гр.), бо̄јали се да ће *ӣод̄ӣгнӯӣ* б̄ӯну (Гл.), мѣжеш *на̄ћ* (С.), од лѣба се не мѣже *жӣветӣ* (Л.), к̄ѣј то мѣже *зна̄ӣ* (Ми.), ка̄ко га мѣгли *дӣгнӯӣ* (Ми.), не зна̄ју се *ӣд̄зӣӣ* (В.), трѣба се *ӣрив̄а̄ӣӣ* (В.).

Као што показују ови примери, фреквенција инфинитива у овом говору данас је доста мала; нарочито је употреба његовог пуног облика врло ретка.

Поставља се питање, у вези са наведеним потврдама за инфинитив, да ли оне представљају органску особину овог говора или су то новији наноси из западнијих говора и из књижевног језика. Ово се питање намеће и због тога што је ресавски говор, као што се види из овога рада, претрпео јак утицај источнијих говора, са којима је данас везан многим језичким цртама, како фонетским, тако и морфолошким, а ти говори (призренско-тимочки) „не знају за инфинитив” (А. Белић, ДИЈС, 478). Несумњиво је да је до губљења инфинитива у ресавском говору, као и у другим говорима тога типа, дошло под утицајем источних говора. Али, ма колико да је тај утицај био јак, није довео до потпуног губљења овог глаголског облика, као што се то није догодило ни са деklinацијом. Штавише, у новије време књижевни језик средствима јавне информације знатно утиче на обнављању његове употребе. То потврђује и појава пуног инфинитивног облика, на *-ӣӣ*.

Када је реч о овом облику, потребно је осврнути се на стање које налазимо код М. Ивковића. Наиме, у његовим приповеткама из Ресаве има више примера не само за крњи инфинитив, на *-ӣӣ*, него и за облике са завршетком на *-ӣӣ* и *-ћӣ*. Да наведемо изванредан број примера:

- а) са завршетком на *-ӣӣ* и *-ћӣ*: *мѣлӣӣ* (стр. 59), *на̄ӣр̄а̄вӣӣ* (94), *кӯјӣӣ* (94), *бӣӣӣ* (94), *да̄ӣӣ* (94), *вӣка̄ӣ* (175), *дс̄ӣа̄ӣ* (176), *од̄ӣгнӯӣ* (294), *из̄ӣћ* (294), *сӣа̄ва̄ӣ* (294), *се̄де̄ӣ* (294), *нд̄сӣӣ* (295), *ка̄з̄а̄ӣ* (296), *га̄зӣӣ* (301), *бӣӣӣ* (302), *мѣћ̄ ӣд̄зна̄ӣ* (303), *ра̄нӣӣ да̄ӣӣ* (405), *дӣра̄ӣӣ* не̄ће (405);

б) *исцунѝи* (стр. 58), *мдѝи* (58), *умрѝи* (58), *исѝи* (93), *учѝи* (93), *скѝи* (93), *дбѝи* (94), *чѝи* (176), *учинѝи* (293), *ја-ћу бѝи* (293), *сѝорѝи* (293), *замдѝи* (294), *разбѝи* (294), *дбѝи* (294), *ндѝи* (295), *излѝи* (295), *разбѝи* (296), *йоменѝи* (296), *сѝдѝи* (301), *ѝросѝи* (302), *бѝи* (318) *обогдѝи* (336), *кѝдѝи* (337), *вечѝи* (360), *оцѝи* (389), *жѝвѝи* (404).

Интересантно је да је Ивковић, скоро пре пола века, забележио толики број примера за облик инфинитива за који смо ми констатовали да је доста редак, нарочито са завршетком на *-ѝи* (*-ћи*).

Питање је откуд ово неслагање између нашег материјала и Ивковићевих приповедака. Према нашем мишљењу — да стандардна средства информације у новије време знатно утичу на ширење особина књижевног језика у које спада и инфинитив — очекивало би се да број потврда за овај облик буде у обрнутој сразмери. Што није тако, разлоге можда треба тражити у самим мештанима који су били Ивковићеве информатори. Као што се види из Напомена које је дао приређивач на крају књиге на стр. 474, Ивковић је имао за информаторе само три старија човека чије говорне особине, бар што се тиче облика инфинитива, нису морале у потпуности да одражавају ситуацију ресавског говора.

2. Презент

Код правилних глагола (полазећи од Белићеве класификације) највеће одступање од стандардних презентских облика огледа се у 3. лицу множине, и то у следећем: а) глаголи на *-ѝи* и *-ѝи* имају лични наставак *-у* према књижевном *-е*; б) глаголи на *-ѝи* (причати, трчати) такође имају *-у* према књижевном *-ају* одн. *е*; в) наставак *-ду* додаје се на готов облик неких глагола; г) додавање наставака *-у*; д) аналошко уопштавање палатализованог задњонепчаног сугласника.

а) Глаголи типа *носиѝи* и *седѝи* у 3. лицу множине презента поред правилног облика са наставком *-е* често имају и наставак *-у*:

ѝни *ѝраѝу*, наѝи се *дѝаѝу*, наѝи *ѝчу*, таѝо ће да *ѝоѝу* те књѝице кѝје ће да *ваѝу*, момка *слѝѝу* кечѝи, не *раѝу* субѝтом, код наѝ свѝ *слѝѝу*, *оѝраѝу* дѝбри праѝи (све потврде из С.); ѝни *ѝраѝу* кѝћу (Ц.), *раѝу* у поље (Ми.), *наѝѝу* дѝцу (Вј.), *ѝраѝу* ѝни тѝ (Кш.), *ѝраѝу* траѝоре (Гр.), *ѝраѝу* ѝткуп (В.), *изнѝу* раѝе-нике (Л.), *наѝѝу* дѝцу (В.), *ѝраѝу* кѝћу (Гл.), *жѝну* се (Се.), *слѝѝу* слѝѝу (Л.), шта ће да *раѝу*? (Ц.), ѝни *раѝу* тѝ о(д)детѝа (Се.), наѝу имаѝи шта да *раѝу* (Кп.), кат се *враѝу* (Гл.), да *изѝѝу* (Гл.), не *раѝу* (Л.), да те не *ѝремѝѝу* Бѝгари (Бр.), *кѝѝу* га (Кш.), *оѝѝу* га (Кш.), *ѝремѝѝу* га (Кш.), кат *ѝролаѝу* пѝтници (Кш.), да ми *ѝѝѝу* маѝку (С.), *седѝу* (Т.), *седѝу* тѝ (С.), *мѝѝу* имаѝе (В.), *жѝѝу* (Бр.), *жѝѝу* вѝше (Л.), *гѝѝу* (Кш.);

б) Глаголи типа *йрчайи* поред облика са неизвршеном контракцијом, као *кѡйау*, *шѡрау* (в. стр. 30) знају и за наставак -у у 3. л. множине:

йрйчу, не *рађу*, у рѡпсто га *ошѡру*, *шѡру* жѡне, *шрѡбу* (све из С.); не *чѡву* ѡвце, ѡни *чѡву*, не *йѡцу*, *слѡшу* ме свѡ, неће да *слѡшу*, *йѡцу* на мѡне (Вј.); *сидѡу* око вѡтру (Гл.), *кѡву* се казѡни за вѡјску (Бр.), *йрйчу* љѡди (К.); нећеу да *йрйчу*, *ћау* ме *шѡѡу*, да нас *сирѡлу*, да не *смѡѡу* нѡкем, *йму* пѡра, *йму* тѡ стѡнови, пѡсле се *исирѡђу*, ѡни и (их) *йрѡѡку*, *йму* стѡку, ѡни *йѡцу*, *ћау* да *йѡцу*, *шѡру* ме, да ме *исийѡшу*, да *ийѡшу* ѡјног шѡфа, *блокйру* свѡ, *ийѡшу* ме, ѡни ме *ийѡшу*, *кѡву*, *шѡру* нешто, ѡни *сирѡму* (све из Стр.); не *лийцу*, *йрйчу*, не *чѡву* ѡвце (Се.), да и (их) *йѡвѡшу* (Ми.).

Од глагола *йрчайи* (VIII Белићева врста) забележили смо у Свилајнцу облик ѡни *йрѡѡ*, а од *бежайи*: ѡни *бѡжу* (Кш.), ѡни *бѡжу* код мѡне (Ц.).

И у 3. л. множине помоћног глагола *хшѡи* у одричном облику јавља се каткад наставак у: што *неће^у* да дѡђу (С.), Такав облик забележио је и А. Белић у говорима источне Србије, поред потврдног *ођеу* (ор. cit. 507).

в) Речено је да се наставак -ду додаје на пуни облик, али, за разлику од неких других екавских говора (нпр. ѡд сремског говора), ова морфолошка појава није тако бројно заступљена у говору Ресаве. Ми смо забележили само ове примере:

йрѡѡду (Стр., К.), *мѡжѡду* да дѡђу (Ц.), *мѡжѡду* да говѡре (Ц.), *скаѡѡду* (К.).

Као што се види, само је у првом примеру наставак -ду додат на пуни облик 3. л. множине; код друга два глагола (*моћи*, *скакайи*) тај наставак је, формално гледано, додат на облик 3. л. једнине. Али овде треба имати у виду чињеницу да се у овом говору у презенту глагола *моћи* може уопштавати облик 3. л. једнине (*може*) за сва лица једнине и множине, изузев 1. л. једнине: *мѡже* да дѡђеш, *мѡ* *мѡже* да дѡђемо, *вѡ* *мѡже* да покѡсите, ѡни *мѡже* да донѡсу. Међутим, с обзиром на облик *скаѡѡду*, није искључено да се као наставак издвојило -ѡду према *йрѡѡду*.

С обзиром на то да наставак -ду није констатован у суседном левачком говору, као ни у жупском говору, а да је веома распрострањен на банатској страни (П. Ивић, Дијалектологија, 89), јасно је да је отуда допро и до ресавског подручја. Према томе, тачна је Ивићева констатација да -ѡду у 3. л. множ. презента „није непознато ни на југу од Дунава” (ор. cit. 89).

г) Удвајање личног наставка у 3. л. множине презента имамо у примерима: *нећеу* љѡди (Вј.), што *неће(ј)у* (Гл.), *нећеу* да прйчу (Стр.), сѡд *раѡѡу* фѡбрике (Вј.), што *неће^у* да дѡђу (С.).

Додавање наставка -у и у оваквим примерима сасвим је разумљиво, пошто се тај наставак, као што смо видели, шири и потискује наставак -ѡ. А друго је питање зашто овде није дошло до супституције

ових наставака, тј. да се м. наставка *-e* употреби само у, као што је то у примерима под б). Одговор на ово питање није тешко дати кад је у питању (одрични) облик глагола *хйеџи*: проста супституација ових завршетака довела би до обличког синкретизма 1. л. једине и 3. л. множине; семантички разлози, дакле, били су препрека за ову замену. Овакав облик гл. *хйеџи*, према поузданом обавештењу, јавља се и у говору Левча. Што се тиче облика *радеу*, то је усамљен облик и као такав може бити индивидуална говорна особина.

д) Као и у многим другим народним говорима, и у ресавском говору у 3. л. множине презента глагола са задњонепчаним сугласником испред наставка за основу уопштава се палатализован сугласник из облика осталих лица. Примери за то:

йоџуџу војску (Кш.), *џни вучу* (С.), *вучу* (Ми.), *сечу* шџму (Гр.), *сечу* (Ми.), *сечу* шџму (Вј.), *џровуџу* (С.), *џечу* (Гл.), *џуџу* (Гл.), *исџечу* (Зл.).

Уколико се у 3. л. множине презента јавља облик са неизмењеним задњонепчаним сугласником испред личног наставка, као нпр. *сџ* (т) ће гдлмана да *исџуџу* (Стр.), то је дошло под утицајем школе и књижевног језика.

ђ) Неки глаголи на *-аваџи*: *-авам* у овом говору имају облике презента са *-је* испред личних наставака:

да *џреџера*(*ј*)џм (Гл.), *задржџе* (Гл.), *ја* се *џреселџјем* (Л.), *усџав- џџе* џу (С.), *џву жџенску издржџ(ј)е* (Вј.), да *издржџјемо* (Ми.), не смџ се *одаџје* (Гр.), *изблеџџе* сџкно (Вј.), *заџриџје* кукџрузс (Вј.), *закоџдемо* паџе (Ми.).

Објашњење за ову морфолошку појаву налазимо код А. Белића, у његовим универзитетским предавањима (Речи са конјугацијом, 1951, 90—91). Он сматра да су данашњи глаголи са наставком *-аваџи* у старом језику имали и облик на *-јаџи* (*да-ја-џи* и *да-ва-џи*) и да је доцније презент од прве основе (тј. од *дајаџи*) везан „са инфинитивом од друге“ (тј. од *даваџи*); тако је добивено *даваџи*: *дајем* према ранијем *дајаџи*: *дајем* и *даваџи*: *давам*. На истом месту Белић наводи за ово потврде из језика старих писаца и додаје да таквих облика има „каткада и у дијалектима нашим (напр. зетским и др.)”. Б. Милетић даје већи број примера за овакав облик презента од глагола на *-аваџи* из црмничког говора (СДЗб. IX, 470). Као што видимо, ова особина је заступљена у два наша архаичнија говора, што је несумњив доказ о њеној старини.

е) Има доста глагола чији се презентски лик не слаже са стандардним обликом. Ми ћемо овде изнети само оне који се најчешће јављају у употреби.

Од помоћног глагола *биџи* облици презента често имају у основи самогласник и из инфинитивне основе: да *биџеш* мајстор (Л.), кад *биџе* подплава (В.), кад *биџе* тџ (Кш.), бџље је да *биџе* (Ми.), да *биџем* (С.), како *биџе* (Гр.), не *биџе* кот кџћу (Л.) — поред правилних облика: кџји се *бџду* сџјали (С.), да л' ће *бџде* та (Вј.), раџ мџра да *бџде* (Ми.). —

Као и у другим говорима овога типа, и у ресавском говору овај глагол у презенту може имати секвенцу *-не-* испред личних наставака, за коју је, као што се зна, везано значење свршености глаголске радње: *кōј да бидне тџј* (Гр.), ако *бидне* (Ми.), да *биднеш*. Облици са самогласником у у корену немају никада *-не-*: увек је нпр. *буде*, а не *будне*.

Глагол *јесџи*, који по пореклу припада групи атематских глагола, има у презенту облике: *јџм, јџш, јџ, јџмо, јџше, јџду*, у којима су, дакле, лични наставци додати „непосредно корену“: да *јџм* проју (Вј.), *неће* да *јџ* (С.), да га *јџш* (Л.), *најџ* се (Ми.), *јџ* свџ (В.), *ујџ* (Гл.), *лџба* да *јџмо* (С.), да *јџмо* грџђе (Ц.), *неће* да *јџ* (Гл.), *дџј* да *јџду* (С.), што не *јџше*? (Л.). — У 3. л. множине забележили смо облик са “ на почетном слогу. Овакав акценат свакако је секундарног порекла и највероватније је примљен из млађих говора одн. из књижевног језика у којима је презент од овог глагола *јџдем, јџду*. А. Белић у Речима са конјугацијом (стр. 93) даје облике презента овог глагола и ту облик 3. лица множине има дугоузлазни акценат: *јџдџ*. Познато нам је да у говору долине Расине поред књижевног облика *јџду* (без дужине) има и облик са непренесеним акцентом *јџдџ*, што, после извршене метатоније, даје *јџдџ*. У селу Луковици забележили смо и пример: *слабо љје зџб^п*. Пошто је то усамљен пример, тешко је доносити било какве закључке. Ипак указујемо на то да су у току последњег рата у овом делу Ресаве (где се налази Луковица) многи Херцеговци нашли прибежиште. Могуће је да је овај облик инфилтрат из њиховог говора.

Одраније је познато да у говорима који се налазе источније од ресавског (у призренско-тимочкој говорној зони) неки глаголи на *-оваџи* имају и у основи презента испред личних наставака *-ов*. А. Белић са тог говорног подручја наводи: *џрџвем, исџрџве, ковџм* и др. (ор. cit. 483). У ресавском говору, а тако је и у долини Расине, овакав облик презента има само глагол *коваџи*: да *кџве* краве (Л.), *џрикџве* га за днџ Морџве (Гл.), *џриковџ* га (Гл.), да *закџвемо* онџ лџтву (Ж.); остали глаголи овога типа имају облике по типу *џуџоваџи*: *џуџујем* (IV Белићева врста): *џрџју* се рџбе, *свукџемо* га: *свукџво*, *џрџу(је)*: *џрговџли* и сл.

И у овом говору презент од глагола *узџи* има *-не-* испред личних наставака: нека *џзне* (Ц.), *џзну* Влајне (Кш.), немџ д *џзнеш* (М.), д *џзнемо* (Гл.), *дџе* д *џзне* (В.), *џзну* Беџград (Кш.) и др. Појава ликвидног назала *н* место билабијалног назала *м* (*узнем* м. *узнем*) објашњава се аналогijом (исп. код А. Белића: „Глаголи сложени са џти (узети и сл.) имају редовно у сад. времену (*џ*)не м. (*џ*)ме. — То су они добили према сличним глаголима који у инфин. основи имају е (џ) а у сад. врем. правилно (*џ*)не (*м*), напр.: *џочех*: *џочела*: *џочнем* = *узех*: *узела* — *узнем*” (ДИЈС, 480). Исто објашњење налази се и код П. Ивића (Дијалектологија, 104). Нама међутим изгледа да супституција сонанта *м* са *н* није искључиво резултат аналогije, него да је ову појаву потпомогао и један фонетски процес. Наиме, сматрамо да је овде до промене *зм* у *зн* могло доћи и асимилацијом билабијалног *м* према претходном денталу *з* при чему је други сугласник у овој секвенци губио свој билабијални карактер задржавајући и даље назалну компоненту. Ако се

овоме дода и могућност дејства дисимилације у 1. л. једн. *узнем* : *узнем*, онда је јасно да се ни чисто фонетски разлози не могу овде потпуно занемарити. Добивена на овај начин гласовна секвенца *-не-* осетила се као наставак *-не-* за који је по правилу везано значење свршености глаголске радње. — Треба међутим рећи да овом говору нису непознати ни књижевни облици презента: *д узнем* (С.), нека *узму свѣ* (Гл.), *узме* неко торбиче (В.) и сл., који се облици свакако у овом говору одскора употребљавају.

Од глагола *ишкати* у Правопису се наводе тројаки облици презента: *ишкѧм . . .*, *ишкѧм . . .*, *чѧм . . .* У неким нашим говорима има и облик *ишкајем*, нпр. у говору источне Херцеговине, поред *чѧм . . .* и *ишкѧм . . .* (А. Пецо, Говор источне Херцеговине, 151). У говору Ресаве ми смо забележили само облике презента по VI (Белићевој) врсти: *ишкѧм*, *ишкѧју*.

И од глагола *грешити* у презенту се јављају облици по VI глаголској врсти: *грешѧју* овј старѧи (Ми.), тј *грѧшаиш* што не *йдеш* тамо (С.). Потребно је овде нагласити да овакву основу презента (*грѧша-*) има само прост глагол јер сложени са префиксом *ио* има облике презента по VII (Белићевој) врсти: да *иогрѧшим* (С., Вј.), да не *иогрѧшииѧе* (С.).

Интересантан је облик 3. л. једн. презента од глагола *расѧти* (*crescere*) у овим примерима: дѧте *расѧи* (Гл.), *расѧиј* прѧѧе (Ц.), дво пѧда, а дрѧго *расѧиј* (Кш.). Овај се облик, с обзиром на његово јасно дато значење у наведеним примерима, никако не може доводити у везу са гл. *расѧиити* („мријестити”, „оплођивати”, „одгајати” Рј. ЈАЗУ s. v. *расѧиити*), јер је та реч непозната ресавском говору. Према томе, остаје да се за ову морфолошку појаву објашњење потражи на другој страни.

И м п е р а т и в

Пошто облици императива постају од презентске основе, јасно је да се у њима огледају све гласовне промене које се јављају у презенту. Тако се у овом глаголском облику задњонепчани сугласници *к*, *г* и *х* испред самогласника *-и* као завршетка за облик не сибиларизирају, као у књижевном језику, већ су промењени у предњонепчане сугласнике *ч*, *ж* и *ш*, као и у облицима презента. Отуда је према *идѧем* — *идѧу* у императиву: *идѧи*, и то доследно. На пример: тѧпове *свѧчи* у пѧток (Кш.), *иовѧчи* узде (Л.), *сѧчи* лѧба (Гл.), *иресѧириѧи* овѧ (Ц.), *овѧши* што *ймаш* (Гр.).

Од глагола *јѧсти*, као и у суседним говорима, чува се стари облик императива, тј. са африкатом *ђ* (в. А. Белић, Речи са конјугацијом, 108). Примери: *јѧђи* (М.), *јѧђиѧе* (Вј.). Облик императива за 1. лице множине нисмо чули; заповест за ово лице исказује се конструкцијом, нпр. *да јѧмо*, *ѧде да јѧмо* и сл.

Према презенту *ковѧм*, *ковѧиш* . . . императив је *кѧви*, *кѧвиѧе*. Исто тако је од *узѧи* — *узѧиѧе* према *узнем*, *узнеш*.

Као што је у фонетици речено, код глагола *иустѧиити* и сложених у презенту се јавља некада палатална сугласничка група *шиј* која је аналошког порекла — према глаголском придеву трпном. Та гласовна

група налази се и у облицима императива: *иђушии, исџушии, најџушии, иђушиише* тд дѣте, *најџушиише* сѣло. Исто тако од императивног глагола са групом *шћ* м. *шии иђушћам, иђушћа(ј)* у група *шћ* се јавља и у облицима императива: не *иђушћај, најџушћај, не иђроџушћај* никога, не *исџушћај* тд.

А о р и с т

Једна од најтипичнијих црта која карактерише косовско-ресавске говоре јесте облик 1. л. множ. аориста са наставком *-хмо > мо*. Та морфолошка особина још увек је присутна и у говору Ресаве; на пример: *иојџдомо* (Гр.), *говоримо* (В.), *дођдмо* (С.), *иђројџдомо* от пдсла (Гл.), *донѣмо* дрва (Л.), *однѣмо* рџчак (Ц.), *иђврнџмо* сѣно (М.). Пошто се ова црта често наводи у стручној литератури (в. А. Белић, Речи са конјугацијом, 106, П. Ивић, Дијалектологија, 102), сматрамо да на њој не треба више да се задржавамо.

У Свилајнцу смо забележили пример *узѣшмо* у реченици: *узѣшмо* да се дѣлимо. С обзиром на то да овај говор има у 1. л. множ. *-мо* (м. старијег *-хмо*) свакако је овај облик новијег порекла у овом говору, који је у том облику могао бити унесен са стране где се *-ш-* м. *-с-* испред *-мо-* аналошки уопштило према облику 3. л. множине: *узѣше* — *узѣшмо*.

У Гложану смо забележили и облик 3. лица множине помоћног глагола *биши* — *бише* : дни *бише* сѧ мном, употребљен у имперфекатској ситуацији. Овај облик, као што се зна, још увек се наводи као једино исправан за књижевни језик; с друге стране, наша савремена језичка пракса све ређе потврђује употребу овог облика.

И м п е р ф е к а т

Употреба имперфекта у овом говору сведена је на минимум. То је глаголски облик који се данас једва може чути. У целокупном нашем материјалу нашли смо свега неколико потврда:

бѣше тд дѣбар чѣвек (С.), *ја бѣ* тѧмо (С.), *бѣше* праџи дѣста (Се.), *бѣше* му тѧ и сѣстра (Гр.), *ми бѣмо* љдрави (С.), *како* се *зѧше*? (Л.), *како* се *виѧше*? (Гр.), *како* му се *зѧше* дѧца? (В.), *како* се *зѧше* ова планина (Ц.), *ијсѧше* тд у историју (Кш.), *нѣшто иђрѧше* (Л.).

У вези са наведеним примерима могу се дати две напомене. Прво. Што се тиче творбе овога глаголског облика, као што се види из примера, све је у духу стандардних граматичких норми. То треба истаћи зато што се у стручној литератури као морфолошка карактеристика имперфекта у говорима косовско-ресавског типа наводи облик са *-ађа-* (*иђресѧђаше*). Такав облик имперфекта ми нисмо чули на овом подручју. — Друго. Забележени примери, сви осим последња два, употребљавају се и у многим другим говорима, углавном у устаљеним изразима; то чак и у онима у којима се имперфекат већ изгубио као временска гла-

голска категорија. Једино у последња два примера употребљен је имперфекат у ситуацији која је управо имперфекатска (напоредност радње). Све то потврђује да је имперфекат, тако рећи, нестао у говору Ресаве, који по овој особини иде заједно са млађим екавским говорима.

Футур

Као прост глаголски облик футур I гласи као и у књижевном језику. На пример:

ддћемо кад мбрамо (Д.), *брдћемо* шљйве (Гл.), *йрбйћу* те (М.), не бдј се, *йлашйћу* ти (Б.), *ддћу* (од *доћ-ћу*) вечџрас (Се.), *наћу* га ја (Кп.), *йрддаћу* ја свѣ (Ро.), *разговараћемо* (Д.).

Као сложено глаголско време, тј. као конструкција за исказивање будућих радњи, футур се јавља у три вида.

а) Раније је речено (в. стр. 106) да се инфинитив у овом говору употребљава без завршног самогласника *и*. Као такав он чини и саставни део футура. На пример: свѣ *ћу* ти *учйниш* (С.), *лѣпо ће* се *измѣриш* (Гл.), *он ће* те *убиш* (Л.), *неће* га *вдйшиш* (Кш.), *рачун ћете ддбйш* (Д.), *тај ће* свѣ *йрддаш* (Се.), *нећу* га *вѣзаш* (С.). — Примери као: *ми нећемо ддши* реку за фабрику, *дни ће сигурно ддћи*, *рѣћи ћу* вам (Д.) — дошли су из књижевног језика у новије време.

б) Много је чешћа футурска конструкција од помоћног глагола и презента са везником *да*, а *да* + презент и иначе замењује инфинитив. Примери:

шта *ће* да *раду* (С.), *ћу* *д* *узнем* (Л.), *он ће* да *ўзне* овај кромпйр (Ц.), *ја ћу* да *шоварим* пиће (Д.), *нећеш* *д* *йеш* (Вј.), *ћеш* да *вйш* (Се.), *јдш* *мало ће* *д* *ўзне* врата (Гл.), *чекај*, *ће* *д* *йидне* (Кп.), *ћу да* и (= *их*) *извддим* (Гл.), *пдсе ће* да *йдћемо* (Вј.), *кд ће* *д* *йде* нек *йде*, *ми ће* *д* *изумрѣмо* (Ра.), *јўтре ће* да *ўмрем* (Гр.), *дна* *каже онѣм: ће* *д* *йдемо* (Ми.), *ће* да *йрймише* кот *кўће* (Се.), *тамо ће* да *йойуну* *тѣ* књйжице, *којѣ ће* да *важју* (Л.), *неће* да *јѣ* (Кш.), *шта ће* да *бйдне* (С.), *ће* да *вйдимо* (М.), *он ће* да *чека* (С.), да *л ће* *тѣ* да *бйдне* за *вајду* (С.), *кд ће* *тѣ* да *каже* (С.), *сд(т) ће* *мѣји* да *рѣку* (С.), *дни ће* да *нас сйрѣлу* (Стр.), *па ћу* да *вйм* (Стр., = *видим*), *свѣ ће* *д* *ўзне* држава (Стр.), *ўзни свѣ*, *ја ћу* да *йрерѣдим* (Ж.), *ја ћу* да *ве раним* (Ж.), *ја ћу* да *ви дам* и по чѣтири стѣтине (Зл.), *па ће* *тў* да *дѣјде* (Зл.), *дни ће* да *се лўшју* (Р.), *нећу* да *га везуѣм* (Гр.), *ја ћу* да *шоварим* пиће (Л.), *нећеш* *д* *йеш* (Вј.), *ћеш* да *йаднеш* у *блато* (Се.), *вйх* двојйца *ће* свѣ да *развале* (Гл.), *нећу* да *се кварим* у *вйно* и *ракйју* (Гл.), *овѣм* *ўсеву неће* да *вале* (Се.), *што ће* *д* *ўзне* (Се.), *изглѣда да ћемо* да *йдмрѣмо* (Се.), *нећеш* *д* *йеш* (Кп.), *тако ће* да *бўде* (Кп.).

в) Доста је обичан футур исказан енклитичким обликом помоћног глагола и обликом презента:

ће ти *дам* *педесе(т)* *банке* (С.), *ће* те *казни* (Ц.), *он* се (*пасуљ*) *неће* *гагрйчи* (Гл.), *ће* се *йогдсйимо* (М.), *ћеш* да *вйш*! (Гр.), *сд(т)*

ће дође на одмор (Вј.), *ваљда ће ме убѝ(ј)е* (Стр.), *дни ће ме иѝдѝу* (Стр.), *ја ти нећу иѝражѝм* (Гр.), *са(т) ће се иѝродѝје* (Гр.), *па ћу те иѝишам* нешто (Гл.), *ви ће иѝоседѝише* којѝ дан (С.), *са(т) ће видѝише* (Стр.), *ће те наће мама* (Т.), *нећу се жѝним* (Се.), *ће те убѝ(ј)е* браћ (Се.), *неће дни бежѝе* у брѝда (Гл.), *да л ће бѝдне та и та* (Вј.), *овѝам ће те иѝражѝе* (Вј.), *ће г изѝду* (В.), *он казо да ће дође* ко(т) тѝбе (Л.), *ја ћу иѝлаѝим* (Ц.), *овѝе трѝ гѝдине ће ти се иѝризнѝу* (Гл.), *за бадава ћу ти даѝм* (Се.), *неће ти иѝрѝми* (Кп.).

Међу наведеним примерима има и таквих којѝ показују да се енклитички облик 3. л. једнине уопштава за сва лица оба броја: *ће ти даѝм*, *ће да умрем*, *ће д изумремо*, *ће д иѝемо*, *ће да иѝрѝмише*, *вић ће иѝоседѝише*, *са(т) ће добѝјеш* двѝ лопѝате по рѝбра (Л.), *ће ми бѝднеш жѝна* (Б.). Таква употреба помоћног глагола у футуру обична је у говорима источне Србије, исп. за њено порекло код А. Белића (Дијалекти, 636, 642): *ја ће да дођем*, *ми ће да пуштимо*, *па ч да живиш*, *ја ће да му кажем*, *нече да идемо*; Ж. Стефановић за говор села Заглавка (Тимочка Крајина) констатује да се од глагола *хѝеиши* чешће употребљава један облик *че* за сва лица (Споменица стогодишњице Тимочке Крајине, Београд 1933, 154): *ја ће да играм*, *че му кажем*, *ти че га најдеш*, (ми) *че си идемо*.

Обе ове конструкције футура, са везником *да* и презентом и са презентом без везника *да*, употребљавају се и у говорима источне Србије, откуда су се без сумње прошириле и на овај говор (за њихово порекло в. А. Белић, ор. cit. 636 и 645).

Одрични облик футура без помоћног глагола познат је и овом говору: *не да раѝи* (Кп.), *не да слѝжи* (Стр.), *не да дођу* (М.), Такав облик јавља се и у другим говорима овога типа (в. у нашем раду о левачком говору, стр. 200).

За облик футура II нисмо забележили ниједан пример на подручју Ресаве; место њега се употребљава облик презента.

Перфекат

Перфекат се и у ресавском говору јавља као сложени глаголски облик — састављен од помоћног глагола и радног глаголског придева, а још чешће исказује се самим обликом радног глаголског придева, тј. са изостављеним помоћним глаголом. И у једном и у другом случају перфекат може бити употребљен и у синтаксичком индикативу и у синтаксичком релативу. Потврде за то су примери:

А. а) *била сам* кот ћѝрку у Свилѝаѝнац (Д.), *мѝђи су мѝслили* да ћу да дођем (С.), *мѝ смо* дно *иѝлаѝиѝли* милион и нешто више (Л.), *сиѝна су ми одвѝли* (С.), *ја сам бѝла* јѝдном у Сѝдларима (Гл.), *мѝ смо научѝли* на тѝ (Б.), *виѝдо сам* ја патрѝбла ге је бѝла (Стр.), *биѝли смо* на сућѝње (Стр.), *сиѝноћ смо тѝ слѝшали* на прѝнос (В. II.), *изгубѝли смо* на Морѝву (В. II.), *нисмо се доишсовѝли* (В. II.), *тѝ су дни жѝивѝли* (Ж.), *тако*

сам чуо од старѝјих (Ж.), тѹ су *жѝвели* по тѣм планѝнама (Ж.), де си *мѣшила* тѹрбу? (Пл.), тѹ сам *видо* свѣјим дѣима (Д.), са сѝновима тѹко е *било* (Гл.), тѹ сам *учѣсѝвово* у бѹрбу (Д.), млодо је *закѣчио* (Се.), мѝ смо га се *бѹјило* (Б.), прѝви сам се ја *развѣо* у Ресѣви (Гл.), лѝсник сам *кресѣо* (Б.), ја сам те *уѹдио* (Р.), *зѣклали* су крѣмце (Р.), ѹвдѣк поред нас је *био* (К.), *ѹмро* је скѹро (Гл.), *ѡна* је *била* у бѹлницу (Гл.), ја сам се о(т) тѹга *прѹшо* (Гл.), ја сам *био* прѝви пѹт у Крагујевац (Гл.), ја сам се *расѝрѣѣо* с Милутѝна (Гл.), тѹ смо *седѣли* трѝ мѣсеца (Кп.), ја сам *слѹжѝо* у петнѣстом пѹку (Кп.), *седѣли* смо у Крушевац (М.), *осѝарѣли* смо (Гл.).

- б) ѡн нѝје знаѹ зашта је *ѹдбио* љѹде (С.), мѝ смо *били* з Бѹгарима у сѣвез (Кш.), *добѝли* смо брзомѣтне топѣве (Кш.), знаш ти да је мѹја баба *жѝвѣла* стѹ пѣт година (Гл.), кад је *било* на Маѣков камен . . . (Кш.), нѝје се с њѹм разговѣро кад је *била* с мѹном (Гл.), ја сам *био* у прѝви рѣзред (Л.), да сам ја *радѣо* . . . (Ц.), кат сам с Влајка ѝшо, *сѝавѣли* смо у колибу, *заложѝли* смо кубѣнце (Гл.), док је *рѣѡила* с мѹжом (Кп.), што је тѹмо печѣње *ѝмало* (Се.), прѣ су *имѣли* чѣкиѝи (Се.), тѹмо је *било* мочвѣрно (Вј.), нѣки су *јѣли* кѹње, тѣрај лѣво, тѣрај дѣсно (Кп.), кад је пѹкољ *ѹресѝао*, дѹђемо до сѣла . . . , тѹ се *вѡдила* бѹрба (Кп.), за јѣдан јѣсен сам *вѣзо* кѹче (Л.), ако сам *осѝарѣо*, нѝсам полудѣо (Л.), тѹ смо *седѣли* осѣмнес дѣна (Л.), мѝ стѹпимо у бѹрбу, гѣзимо вѡду, а Тѹрци су *заградѝли* Брегалницу (Л.), тѹ је *ѹѡино* мѹм Милѣну брѣт (Л.), *ѹрѣбао* сам да погинем (Л.), мѹј прѣдеда је *казѝво* да је тѹ свѣ *било* у глѡгу (Гл.), *ѹрѡдо* сам пѣдѣсет ѣри ѝѝву (Гр.), мѣло прѣ смо *долѣзили* (Гр.), ја сам *чѣкао* на рѣд (Гр.), *насадѝла* сам кокѡшку (Гр.), *ѹнавѣѣо* је у шѣсти рѣзред (С.).

- Б. а) номѣд *било* на пѝјац (Вј.), јѣдна жѣна *гѡјила* свѝње (Вј.), ѡна *љѹбила* свѝњу у чѣло (Вј.), *ѹѡино* чѡвек ѡвѣ женѣ (Вј.), тѹко врѣме *дѡшло* (Вј.), *оѝѝшла* на ѡнѣ свѣт (Вј.), *разговарѣли* се с прѝјатељем (Гл.), ѡн ми *ѝрѣжѝо* нѣкаки брѡј (Гл.), ѡни *мислѣли* да (ј)е тѹко (Гл.), *изѣла* га сврѣка (С.), жѣна *ѝѣла* да баѣи трѝ (С.), њѣга *брѣниѹ* тѣј Марјѣновиѝ (С.), *куѝиѹ* кѹђу сас њѣгѡвога шурака (М.), *било* свѣ њѣгѡвем тѣсту (М.), *била* с ѡвѡга мѣга (М.), *осѝѣла* с ѡца и мѣтер (М.), *осѝѣо* у Крушевац (М.), камен *вѡдио* (Гл.), *исѝѹнио* цѣну (Д.), *нѹдио* Милѣна (Се.), *казѣла* му да дѹђе (Се.), *дѣво* јѡј сѣдам стѹ ѝѣде (Се.), *дѡшо* Михаѝло (Се.), *ѹмрала* ми свѣстѝка (Се.), *дѡшо* у прѣсни ѡпѣнци (Се.), пѹкољ *ѹресѝао* (Ра), *било* шѣснес тѹпа (Б.), сѣма *ѝшла* по нѣднице (Л.), јѣдан му сѣн *учѝо* тргѡвачку шкѡлу (Л.), *ѹреѝѣрало* шѣсет (Л.), вѣра му *дѣла* мѡђ (Л.), жѣна ми *ѹмрла* на порођење (Гр.), свѣки бѹнар *засуѝиѹ* (Ц.), ранѝе *имѣло* бѹље грѡжђе (Ц.), *била* ми муштерѝја за лубѣницу (С.).

б) ми га *изабрали* за председника (Л.), и мајка му *говорила* (Л.), дни туна *заградилу* вџду (Л.), он *дсто* на сѣну (Л.), мџа маџи *чуваџа* тџ дѣте (Гр.), мајка га *довџа* из војскѣ (Ц.), *дџнела* Морџва двџ љ по ѣктара кљџч (Ц.), *џшо* нѣколико пџт у Свилџјнац (Ц.), *радџли* имање (Гл.), *учџо* сас Лџзом шкџлу (Гл.), *оџџшли* трџес и двџ човѣка са Сџнџелићем (Гл.), *џерџсали* га о(т) тџга чџра (Гл.), дни га *џзели* да им чџва стџку (Б.), *дџна* и (их) *оџџрала* ис подрџма (Б.), *џде* једнѣм *дџо* пџла милијџна (Б.), *родџло* ни жџто (Б.), Нѣмци свџ не *оџџрали* (Стр.), дни *знџли* ге су (Стр.), *бџли* тџм по терѣну (Стр.), па ју *џсџла* сѣстра да дџђе (В.), он га *дџнда* *баџџо* у џџбре (Р.), двѣста нџ *конкурџсали* за тџ шкџлу (Вј.), он *џроџџо*, а јџ *дџдаваџо* трџшак (Вј.), *мџло* *живџли* тџна (Вј.), прѣ *бџли* *цандџри* (Вј.), он *џослџшо* и *џзо* тџ девџјку (Вј.), овџј *дџдно* прџсе у пекџру (Вј.), мџјем бџте *одџдли* ис подрџма свџње, телиџи и прџци (Се.), *бџо* с дџца тџ (Се.), Тџрци *наџшли* и бџба *сакрџла* двѣ девџјке (Се.), *џга* им брџдо *дџо*, па им кошѣви *бџли* тџ до Морџве (Се.), на врџтима *бџле* напињџче (Се.), дни *џрџжили* жџто у пѣпелу (Се.), дни крѣвет *звџли* маџке (Се.), у мџм комшџлуку *бџо* вампџр (Се.), *увџџо* мџј кџмџша вампџра (Се.), *џмо* дѣвет жѣнски (Се.), *дџтац* тѣм Милџну *бџо* нџјбогаџџ (Се.).

Сви наведени примери под Бб) узети су из контекста приповедања, где је њихова релативска употреба несумњива. Овако извучени из контекста међутим понеки од њих може и да се чини као да има индикативну употребу.

Дати примери показују још и то да облик крџег перфекта у овом говору не само да је изузетно чест у 3. л. једине, што је карактеристика косовско-ресавских говора уопште (в. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 10), него и у 3. л. множине. Мада и остала лица знају за облик крџег перфекта, потврде за то су знатно ређе.

О облику радног глаголског придева који чини саставни део перфекта посебно треба рећи ово.

Од помоћног глагола *хџџџи* тај облик гласи двојако: *џџо*, што је знатно чешће, и *џџо*, што је ређе (на пример: *џџо* сам да дџђем, *џџли* смо д џемо за Бѣдград, *џџо* да ме удџри, *џџо* си да погџнеш, *џџли* сте вџ да ме убџете, командџнт *џџо* да ме стрѣља). Фонетски лик *џџо*, *џџли*, тј. са јотованим оклузивом *џџ*, треба доводити у везу са обликом имперфекта овога глагола: *џџа*, *џџше*. Истина, у нашем материјалу нема потврда за такве облике имперфекта у овом говору, али су они познати суседним говорима (нпр. у крушевачком крају су сасвим обични: *џџа* да дџђем, *џџше* да пџдне, као и: *џџо* да дџђе и *џџли* смо да врџѣмо). Одавде произилази следећи закључак: ресавски облици *џџо*, *џџли* могли су настати и на тлу Ресаве у вези са облицима имперфекта овога глагола који су имали на почетку африкату *џ*, а који су доцније могли и нестати из употребе. Није међутим искључен ни утицај говора који имају такав облик радног глаголског придева. У селу Грабовцу смо

забележили пример: *нй* је се *ћѓо* ожѓени. Облик радног глаголског придева *ћѓо* могао је настати контаминацијом облика *иѓѓо* и *ћѓо*, уколико није преузет од јакаваца који су, као што је напред речено, у овај крај били избегли за време последњег рата О примерима: *ћео*, *ћела*, *ћели* из Ђуринца в напред, стр. 24.

Од *умреѓи* радни глаголски придев у мушком роду једнине је као и у књижевном језику — *ѓмро*. Међутим у осталим лицима јавља се и секвенца *ре*: *ѓмрела*, *ѓмрели*, *ѓмрело* (поред ређег *ѓмрла*, *ѓмрли*): *ѓмрели* су (Вј.), *ѓмрела* му маѓи (Гр.), *ѓмрело* му дѓте (Се.). Иако је секвенца *-ре-* у овим облицима могла настати према облицима радног глаголског придева глагола на *-ѓи* (*волела*, *желели*, *донели* и сл.), ипак мислимо да је овде био пресудан фонетски моменат: разбијање трочлане сонантске скупине (*-мрл-*) тешке за изговор уметањем самогласника *е* из облика презента (*умрем*, *умреш*). — Поред овог облика радног глаголског придева (*ѓмрела*, *ѓмрели*) забележили смо (у Седлару) и облик са секвенцом *-ра-*: *ѓмрала* му свастѓка, који је свакако аналошког порекла — према глаголима на *-ѓи*: *ѓмро-ѓмрала* према *чѓко-чекѓла*. У неким суседним говорима облик радног глаголског придева проширен самогласником *-а-* има глагол *моћи*: не *могѓла*, *могѓло*, *могѓли* (А. Белић, ДИЈС, 586), нѓшто не *могѓла* (у крушевачком крају, у значењу: „била болесна”).

У фонетици — у поглављу о рефлексима *јаѓи* — наведени су примери облика радног глаголског придева од гл. *мислиѓи* — *мислѓо*, *мислѓели* и тамо је дато објашњење за ѓихово порекло (в. стр. 21). Овде додајемо још и облик *обогаѓѓели се* од гл. *обогаѓиѓи се*, који је настао на исти начин, као и *иѓиѓѓѓо* (тај народ *иѓиѓѓѓо*) од гл. *иѓиѓѓѓи*: према презенту *видим*: *видо* (и видео) јавило се и *иѓиѓѓѓим*: *иѓиѓѓѓео*.

П л у с к в а м п е р ф е к а т

Ово глаголско претеритално време употребљава се у ресавском говору доста ретко, као што је то и у многим другим народним говорима: место ѓега све се више уопштава перфекат. Ми смо забележили само ове примере: да *бѓ дѓла* (Д.), у неку базу *смо бѓли заглѓбили* (Ђ.). Као што се види, у првом примеру је употребљен облик помоћног глагола *биѓи* — *бѓ* (1. л. једн.). Дужина самогласника у овом облику упућује на дужи имперфекат *бејѓх* (који се напореда употребљава са *бех*) од којег је фонетским путем добијен напред наведени облик *бѓ*.

П о т е н ц и ј а л

Обличка разлика између потенцијала у ресавском говору и у књижевном језику постоји у 1. и 2. лицу множине: књижевни језик у тим лицима има *бисмо* и *бисѓе* са радним глаголским придевом, док се у говору Ресаве и за ова лица употребљава облик *би*: да смо знаѓли, ми *би доѓили*, де *би* ви бѓли саѓ? Овакав облик потенцијала у овим лицима чује се, и не ретко, и у говорном књижевном језику, а то је, може се рећи, и особина свих народних говора. Ако се овоме дода да и облик

1. л. једн., после губљења задњонепчаног фрикатива *x*, тако гласи, онда то значи да је у свим лицима потенцијала уопштен облик *би*, као што је то у извесној мери случај са обликом помоћног глагола *хити* у футуру (в. примере тамо).

Глаголски придев трпни

Овај глаголски облик у највећем броју случајева гласи као и у књижевном језику: *подрана*, *посејан*, *извађени*, *рђени*, *дбрана*, *ошвдрен*, *зарађен*, *изгажен*, *убијен*, *увађени*, *ушпиен*, *ошпиан*, *кршиен*, *поилављен*, *иризнаи* и др. Одступања од стандардног облика глаголског придева трпног могу се сврстати у три групе.

1. Од глагола прве врсте чија се инфинитивна основа завршава на један од фрикативних сугласника *s* или *z* у облику трпног придева јавља се умекшан сугласник *ш* одн. *ж*: *пошрешен*, *донешен*, *ошрешена*, *сишшен* (према *сиасо* га, *сиасла* га жена), *пошужена*, *изгрешен*, *ирешен*, *увешени*. Исто тако од гл. *краси* и *боси* у трпном придеву је измењен сугласник основе: *украђен*, *крађено*, *убођен*, *избођен*. Сви наведени облици су настали по угледу на исти облик глагола на *-иши* (према *носиши*: *ношен* настало је и *донешен*, *исшрешен* и сл.), а понегде је било од значаја и постојање именице са палаталним сугласником према коме је у глаголској речи био ненепчани сугласник (*муши*-музем-мужа: *мужена*, *краси*-крадем-крађа: *украђен*). Ови облици су више или мање присутни и у свакодневном говорном језику.

2. Насупрот примерима типа *донешен* стоје примери у којима није измењен сугласник из општег глаголског дела. Таквих примера у овом говору нема много. Ми смо забележили само ове: *заробен* (С.), *зарубено* (Вј.), *куиен* (т^у је к^упен новац; Кп.), *слуиено* (Гл.), *ушкоиен* (Гр.). Овакви примери су могли доћи из источнијих говора где су сасвим обични (в. А. Белић, ДИЈС, 148—153, као и објашњење које је дато за постанак таквих облика). Овде ћемо поменути и глаголску именицу *судење* (Гл.), која по свом постанку може бити везана за трпни глаголски придев *суден*. Истина, ми такав облик нисмо забележили на овом подручју, али га заједно са глаголском именицом *судење* наводи А. Белић из говора источне Србије (ор. cit. 150).

3. Од глагола *жениши* забележили смо у околини Свилајнца облик трпног глаголског придева са наставком *-еи* м. *-ен*: *жђеиш*, што је свакако настало према глаголима који у том глаголском облику имају наставак *-и* (*ошеиш*, *иноклеиш*, *разаиш* и сл.).

Глаголски прилоги

Од два глаголска прилога, глаголски прилог прошли не употребљава се у говору Ресаве. Ми у забележеном материјалу немамо ниједну потврду за тај глаголски облик. Што се тиче глаголског прилога садашњег, имамо забележене ове примере: ради *лежѣи* (П.), ск^упља ш^лйве *седѣи* (Гл.), могу да радим *седѣи* (М.), који су сасвим обични.

Као што се види, његово је значење пре начина на који се врши радња глагола у личном глаголском облику за који је он и иначе везан него значење напоредне радње односно стања.

ТВОРБА РЕЧИ

Ресавски говор у овој морфолошкој области не показује већа одступања од нашег стандардног језика. У овом говору су у употреби наставци за творбу именичких, придевских и глаголских речи као и у млађим говорима штокавског дијалекта. Разлика је само у фреквенцији употребе неких од тих наставка за творбу именица. Тако је у овом говору наставак *-че* врло чест код именица субјективне оцене, са деминутивно-хипокористичним значењем. Употребом овог наставак потиснути су други карактеристични наставци за деминутивно и хипокористично значење, тј. наставци *-ић* и *-ица*. То је, као што је познато, особина не само говора косовско-ресавског типа него и источнијих говора нашег језичког подручја, у којима је наставак *-че* нарочито распрострањен, а тако је и у македонском и бугарском језику (в. Б. Марков, Именице с наставцима *-че* и *-чић*, НЈ књ. X, 228—246; за порекло наст. *-че* исп. Иван Поповић, *Geschichte der serbokroatischen Sprache* 1960, Wiesbaden 617—618). Наводимо обичније примере:

ашдвче, акдвче, авионче, аутомобилче, асидлче, бдйче, базенче, бйкче, брѣкче, бициклйче, басамче, буклйче, бачвйче, бонбонче, бокалче, бакрѣче, брашанче; Влѣкче (: Влах); гуњче, губѣрче, гушче, грнче, говѣче; дунче, девдјче; ждйче, женче, ждрѣйче; змйче; јасиуче, јорганче, јексѣрче, јабуче, кожуче, кдрмиче (стомаче), кафѣнче, крукче, кднче, кокдче, кошулче, кравче, крсйрблче (шерпица), кревѣче, кѣрче, креденче, кашйче, крйче, кошѣрче, куйче, кладенче, кошѣрче, календѣрче; ложйче, локнйче; мошйче; њйвче; орѣшче и орѣче, орманче, ојѣнче; йрбзорче, йонѣвче, йлдвче, йолѣнче, йрондкче (прво јаје), рййче; свињче, секйрче, сдйче, сйо-лйче, сомунче, сликче; шањйрче, шесййче, шојѣче, шорбйче; ћилймче; црѣйче; чарѣйче, чаршѣвче, чѣнче; џемйѣрче; шѣлче, шарѣнче.

У вези са наведеним примерима даћемо три напомене.

1. Поред наставак *-че* у неким примерима јавља се наставак *-иче*: *шорбйче, кормйче (: корам), локнйче (: локна)*.

2. У примерима *йрднокче* и *крукче* испред наставак *-че* место фрикативних *с* и *ш* имамо задњонепчани оклузив *к*.

И поред тога што је у фонетици било речи о овоме, потребно је, чини нам се, да и овде о томе нешто кажемо. Раније је речено да нам изгледа довољно убедљиво фонетско објашњење (тј. да секвенце *сц* и *шч* преко *хц* и *хч* дају *кц* и *кч*). Појава задњонепчаног фрикатива *х* м. *с* и *ш* испред африката *ц* и *ч* мало је невероватна с обзиром на лабилност артикулације тог гласа (*х*) који се иначе због тога почео губити

ТЕКСТОВИ

1. Имала сам седамнаес године кат су нас Немци прегазѝли. Газѝли су целу Србѝ(ј)у, ѝшли су от сѣла до сѣла, убијали, мѣре, затрли на́род. Кат су бѝли у мѣ(ј)е сѣло, дошли су и у мѣју кѣћу, а мѝ смо бѝли сирочѝћи и побѣгли кот стрѝца, бра́т, сѣстра и ја. Немци . . . јао, сѝне, са́мо да знаш ка́ки су стра́шни: свѣ бра́де до поја́са, па не́ке цѣкуле, а на гла́ве шле́мови, па да се чѣвек упѣди преко да́н кад и ви́ди, а ка́моли мѝ де́ца кат смо и гле́дали и да́њу и нѣћу.

Насрѣт кѣће у дѣак заложѝли ва́тру, па турѝли кре́вет, сенѝу, аста́л, лопа́р и свѣ што сам дрвени́(ј) у имала, свѣ погорѣли. С тавана ски́дали куку́рус и зобѝли ко́њи. Имала сам и кокѣшке, мло́го, а дѝни навѣтау, па у не́ки њѝн каза́н потрпа́ју, ску́вау и тако́ је́ду. Мѣре, и кокѣшке су дѝнда бѝле па́метне. Оне ки кат су зна́ле да су то́ дѣасни лѣуди, па побѣгну на вр чѣке. Мѣја кѣћа је у Гло́жане, а са́т сам ја́ Седла́рка, а порѣклом из Гло́жане. Ки што ре́ко, кокѣшке отѣдну у чѣку, а дѝни увѣте је́дну шо́љу, па увѣте кокѣшку, па ту́ре на ту́ шо́љу да снѣсе ја́јце.

Мѣре, свѣшта су радѝли. Што сам свѣ ја́ препати́ла, дѣбро сам доживѣла осамдѣсет године.

Старица из Седлара

2. Е сад ова́ко. Ја́ сам Мѝлић Стева́новић. Ымам седамдѣсе(т) дѣвет година. Слѣужио сам у петна́естом пу́ку. Пѣсе сам пребачен у гра́ску артиле́рију у Ниш. Имѣли смо ха́убицу од двана́ес цѣнтиметара. Онда сам пошо из Ниша. Пре́ћемо Морѣву и до́ћемо до Грделице. Ту́ је бѝла зѝма. То́ је бѝло ме́сеца окто́бра. Праши́на оволи́ка. Онда избѝсмо на Ристовац. Не́ки су ја́ли ко́ње, и тако́ те́рај ле́во, те́рај дѣсно... Пре́ћемо преко Ку́маново. Та́мо су побивѣни богата́ши. Онда сѝћемо у Скопље и преко Ба́буне до́ћемо у Прилеп. Та́мо је свѣ реквизи́рано. За офици́ри су на́ђени фија́кери. Онда продѣжимо за Бѝтољ. Ка́ква је њѝова војска! Стра́дта!

Кот сѣла Топѣлчана вѣдила се бѣрба. Ту́ смо седѣли двѣес и пѣт да́на. Бѝло је шѣснес то́па. Онда потѣрамо ко́ла и ко́ње. Та́д је обја́вљен ра́т. Стра́дта бѣжја! То́ је бѝло испрет Кри́ве Пала́нке. Волѣви су ву́кли те́ топѣве, па су се у не́ку ба́ру бѝли загли́били. Вѣчу волѣви. Та́д је колѣра косѝла у августу ме́сецу . . . Изѝшли смо на грани́цу. Седѣли смо три́ да́на. Ни́сте мо́гли да пре́ћете . . .

Првог окто́бра, обја́вљен ра́т. Пресѣкли су желе́зничку прѣгу. Остѣпимо преко Пѝрота. Свѣ је бѝло поразбѝвано, поразба́цано. Онда смо остѣпили на Стѣблу, а дѝнда за Куршѣмлију, па дѝнда пра́вац Пе́ћ. Ту́ је свѣ побѣцано у ре́ку. Не́ма мѝлос. То́ је бли́зо. Они ни́су на́ма пра́вили ве́лику штѣту. Та́ко до́ћемо у Ска́дар. Ту́ су се на́ши утовѣрили. Ода́тле за Крѣф. На Крѣфу смо доби́ли но́во оде́ло. Пѣсле смо кре́нули ис Крѣфа за Солун. У Солу́ну смо седѣли, а ра́на за то́ вре́ме је долѣзила ис Фра́нцуске. Пѣсе смо прико Солу́на . . . Та́д је ослобѣдено свѣ . . .

Купиновац, Милић Стевановић

3. Бијо сам мaло у рaту. Мaло сам протрпaно, па сам дoшo бoлесан oт тифузa кyћи. Бијo сaм у Љyбљaнe кaо рeгрyт. Е тaкo, мaлo лeкaри, мaлo jа, и живим нa дијeтy кo патриjар. Јeдaн, стaрши oд мeнe чeтири-пeт гoдинa, yмрo скoрo. Oстaрeли смo oбoјицa. Oн нијe имao дeцy свoју. Eвo мy кyћa oвдeк, тyдик дoлe. Прoдo мy oтaц јeднy нyвy. Кaт сe жeниo, дoшлa мy је мaти кyћи. Јa сaм сe приjатeљиo с тoгa Милaнa. Тo је твoјeм oцy фaмилиjа.

Знaш ти дa је мoјa бaбa живeлa стo пeт гoдинa. Кaкe сy свaдбe тaдa билe! У нeдeљy сy билe свaдбe. Сaд је приличнo зaбaтaљeнo.

4. У мoм кoмшилуку биo вaмпир. Јeднoм мoм кoмшији крaдe сe кукyруз^c. Aкca сe рeши дa гa увaти. И тaкo ти oн лeгнe у шaнaц дa прчeкa. Кaд eтo ти вaмпирa, свe сe вyчe пo зeмљe. A тo сe чaршaв вyчe. Oндa ти Aкca скoчи, и тaкo ти је мoј кoмшиjа увaтиo вaмпирa, и пoчнy дa гa тyчy.

5. Први пyт сe тaдa види мoмaк и дeвoјкa. Oндa стaрeи угoвoрe свaдбy. Дeвoјкa спрeми нoјнe дaрoвe и дрeвe: двe-трe рyкaвицe, млaдoжeњи кoшyљy, двa вeжeни jастyкa, дeсeтy пaри чaрaпe; бyдe сeдaмдeсeт пaрa. Пoслe сe испрaћy oни штo сy били нa прoшeвинy. Нa свaдбy дoмaћин кoљe свињe. Дoђy свирaчи и прчeкaу рyчaк. Oндa тoвaрe дрeвe у кoлa. Тy имa чeргe, килими. У пoнeдeљaк, дoлaзe пoђaни oд нoјнe кyћe. Oви и прчeкaу. Тo сy приjатeљи дoшли у пoврaћaњe. Из нижњe сeлa дeвoјкe тeжe тaм дoлaзe.

6. Јa сaм мaлo имao тe стaрe љyдe кaо мoе ис фaмилиje, имa љyди кyј имaу кaо нeкo нaслeдствo, знaш. Имa нeки кyј имaу стaлнo пo нeкoгa стaрoгa чoвeкa у кyћy, a мy смo тo слaбo имaли. Мoј дeдa yмрo млaд, oтaц ми пoгинo у први свeцки рaт, млaд; мy, пoслe нијe имao кyј тoликo дa ни кaжe, aли ипaк тo штo смo чyли oд дрyгoгa, a дрyкчијe кaт чoвeк, нa примeр, имa у кyћy стaрoгa чoвeкa. Рeкo мaлo прe, дoшли сy сa свију стрaнa, нeкa бeжaниjа, нeки пyт, нe знaм кa(т) тo билo, мoждa прe пe-шeс стoтинa гoдинa. Нe знaм oпштe кaт сy oни дoсeљeни тyнa. Кaзивo нeки стaрaц, jа тo рeкo дa дoђe Тoшa. Oтaц ми кaзивo и пaнти чeтрeс кyћa билo тyнa. Јa нeмaм пoјмa oт тoгa, тo је билo прe. Сaд мoрa д имa вишe oд двeстa пeдeсeт (кyћa).

Мaлo прe сaм рaзгoвaрo, слaвимo Пeткoвицy, Бyрђeвдaн, свeти Никoлу и свeтoг Рaнђeлa. Зa Пeткoвицy сaм чyо дa сy oд Пeћи дoсeљeни, a зa Пирoђaни oт Пирoтa, a зa Ћoсићи oт Кoсoвo, a свeтoрaнђeлци — нe сeћaм сe oт кoгa, тo oни бaш сaт причaу зa тy фaмилиy, нyни живeли пo стo и нeкoликo гoдинa; стaлнo пoнeки стaри имa у нyнy кyћy, и oни тo мaлo бoљe знaду.

Стрмoстeн, Никoлa Живкoвић — рoђeн сaм у Стрмoстeнy, имaм чeтвoрo дeцe.

7. Рaњe врeмe вeћинoм сe узимaли oнaкo, нa примeр, из oрa yзнe мoмaк дeвoјкy и дoђy кoд oвeм кyћe приjатeљски; пoслe прикyпe сe кoмшиje, нaпийy сe мaлo и тo је свe; инaчe кoа oтиднe oнaкo, aли пoслe oд јeднo врeмe, oвaј угoвaрaу, oтиднe при(j)етeљ кoт приeтeљa, пa угoвaрaу, нa примeр, штa ћe дa мy дa, oћe л нeштo дa мy дa уз дeвoјкy,

кò ће да тѣра свадбу и колико ће да тѣру и како; тò се договорѣ, па ондак љзне пријетель, покупи његовѣ рѣѣце, па отидне кот пријетельа, ондга тамо, те ова, љзне девојку и доведу код његовѣ кѣѣе, и пòсле чѣем другу, трѣћу гòдину да се расту̀ре. И тако свѣ бѣва.

8. А како сам се ја женио? Па тако бѣло. Нѣсмо имали пѣт одѣ; ја нѣсам ни имало кòња, фала бòгу, а сватови свѣ јашу кòње. Кат трѣба д љємо, на венчање смо љшли у Двòриште; нѣсмо имали тѣ цркви. Ја ти се свѣ мѣслим како тѣ, не смѣм да јашем кòња. Нѣсам јашео кòња до свадбе. Онда мòрам да јашем, па таман и да погѣнем. И тако и радѣли смо у тѣ наше клисуре там дòле, нѣки падали с кòња, изубѣва се, мòе ти пресѣдне свѣ. До нѣко време љшла и млада на кòња, па од једно време пòсле млада у кòла и нѣки стар чòвек ако љма, он у кòла, а мѣ млади на кòња, нас дѣвет пођемо. Бѣо ми старòјко ис Сладaje, мајка ми одотѣд бѣла, а кѣм ми бѣо одавде; кѣм имало добру једну зекѣшу кобѣлу, па љгра, а мòј љјац одòтуд довѣо јòш жѣшћу једну кобѣлу ис Сладaje. А имало сам ја баш једнога коњѣћа малог, ал нѣсам га јашео, а и кат сам га јашео, нѣсам смѣо да га брзим, и љдем тѣк полako, ал онда мòра да се такмѣчимо мѣ, да се брзимо, нис клису̀ру. Пѣт бѣо мѣтар љ по и дòле òтсек, да се погѣне òдма, нѣма ко се мрдне с пѣта. Пожуримо мѣ с овѣ кòњи одòвуд, а она мòј кѣм, свѣ љгра она његова кобѣла, а ја сирòма не смѣм да брзим, а мòрам, нѣма смѣсла младожења д ље позади. Изѣђемо ис Стѣњевца, мало равнò дòле, кад љи пуштимо, а љјац довѣо кобѣлу нѣку, па јòш жѣшћу од овѣ^а што бѣла мò(ј)ем кѣму. Па кат ти пòсле пуштим ја онѣ кобѣлу, претѣкнем ја њѣ свѣ, и доведем несрѣћу у кѣћу, и òно мѣка пòсле цѣо вѣк.

Девојку смо преѣзели мѣ. Кат сам се женио, по трѣ гòдине се нѣсам венчао. Па тако, љзо сам из мрaka онò ко што ви рѣко прѣви пѣт. Тò се тако òбично тад узимало, сас òра љзем девојку и сат пѣу мало онò вѣче, и пòсле у рѣду ствар, ако се слòже, дòбро, ако се не слòже, она љде куд њòјнога òца, он остane куд његовѣ кѣѣе, али бòгами, ја трѣ гòдине нѣсам венчан, тѣк пòсле сам се венчао, имали смо и дѣцу, имало сам дѣте, цѣте ми жѣнско бѣло, а нѣсам бѣо венчан, и сад белѣжено тамо на дѣду његовога, на мајчинога òца. И онда бѣле казне кѣ љје вѣчан. Бѣло је тò свѣга, но тако тò . . .

9. Кат сам женио сѣна тòга првога, ја сам звао цѣло сѣло. Онда имало, мѣслим, двѣста педѣсет кѣћа. Свѣ до једнога чòвѣка сам звао. Само нѣсу свѣ дòшли. Четрѣс прѣве гòдине сам га женио. Свѣ сам звао, такѣ тò òбичај, от старѣне бѣло тò. Ја пѣтам, тамо у кафану смо сѣли код Влајка овòга, држао кафану, па разговарамò тако да ли би бòље бѣло да зовѣм цѣло сѣло као што тò звали стари; òни искљѣчили пòсле; чѣо сам, каже, нѣки би дòшо па нѣси ме звао, ја би дòшо, а нѣе љмао ни пòјма да дòђе, но тако тѣк дòђе му згòдно пòсле. Они кажу једни овako, једни онако, а Мѣка овaј Вaсић каже: па ја кад би ти звао мòега òца, а мѣн да не зовѣш, ја би се мислѣо док жѣвѣм због чѣга да ме не зовѣш кад знам да нѣсмо у нѣкаке овako рѣаве òдносе. И мислѣо би се зашто ме нѣси звао. Рѣко, у рѣду; ја ондак зађем па цѣло сѣло зòвем свakoг. Пòсле другога кат сам женио, ја сам педѣсет кѣћа звао, нѣсам више. Двѣста дòшло, стòтину чòвѣка и стòтину женѣ, на прѣмер, по

два дође ис куће. Сваки донё прасе, нёку посўћу, за јело нёсе, погаче. А заклёо сам свйњу преко стó кйла. И тём старём сйну свадба кад је била, седам овна сам заклёо, свё овндёве сам покляо. Имали смо стóтину оваца. Доносили су и праци. Добйо сам око четрдёсет прасета ис сёла. Било пё-чес комата (гусака), не сёхам се баш кољко.

Идемо и мй на свадбу. И нёсимо како ми кўј свбј, на прймер, нёкем нёшто вйше, нёкем мање, нёкем како кад мбгу да кўпим, како он донёо мёне, ја нёму глёам да однёсем нёшто ма́ло ббље.

10. Ја сам давни Стрмостёнац. Мбја фамйлија, дни су из Македоније; дошли су одавно; седам кўћа свёга било у Стрмостену, што се звали Тддорићи. Пбсе знам за дрўгу фамйлију, зовў се Ћосйћи; једна фамйлија зовў се Вўлетићи. Једна се фамйлија зовў, овй ћаво и однёо, Грёкуљци. Тó су надймци. Овй што су Вўлетићи, дни су насёљени из Бёљине, Ћосйћи, дни су од Гмйтровице, Кбсовске, тó су стари наши нама прйчали. Тó је одавно било, кўј зна тó, кўј су тó векови били, било тўна седам кўћа, са(т) трыста кўћа. Имало кўћницу, нёку малу на срёде ватра, прбстро ми сёно йзоколо, нбге у ватру, спава се тўна, и жёна и деца, тó је такй зар бйо нйн дбживљај; рёдом йшло док је дошло до ваког живбта, ваке куће да се граде.

11. На Бадње вёче йдемо тамо, прво се заклёе прасе, па онда се спрёме дрва; йдемо тамо у брник, осёчёмо двё дблице, тó се зовё бадњак и бадњачйца. Слама једно брёме, па унёсемо там, прбстремо и на сламу тўри се врећа, и тў прекрстимо нбге за онй тры дана, да вечёраш, да рўчаш, тó би обичај бйо старйнскй; прасе се печё у кўћу, пўца се пиштбљйма, весёље. Мёће се чёснйца се зовё, па се мёте от прасета нбга (!); тó се зовё: на свйњу кукўруз^с, пасўљ, жйто, от куће једно дрво овољко набй(й)е се . . . Кат се сёчу комати, сваки глёа шта ће да му дође, нёкем дошле кокбшке, нёкем свйње, нёкем плбвке, нёкем да чўва кбзе . . .

Седамдесетогодишњи старац Тоша из Стрмостена

12. Саћу да прйчам нёколико рёчи онó што знам. Једно јўтро с бцем сам била, бтац ми јдш бйо жйв, и де^ате ми било жйво, и једно јўтро мй устанемо ујўтру; бтац ми бйо там у планину и дошо и каже: шта е тó, ёл стварно наплазе Нёмци у Ћупрй(й)у? Мбј бтац, он мёне пйта, ја кажем, ја нё знам, ја сам чўла, а нё знам да л је тачно. Пбсле нёколико дана и вйдим, јао, овй наши кат су били на Нё^амци, па се враћу дни с кбњи, дни матрљёзи, онó свё нбсу . . . Тек вйдим ја одоздбл, бтац каже, јао тајко, па ёво и Нё^амци. Отац имао онў књйжицу, сад нё знам, мбра да му је била вбјна бўквица. Он довати онў књйжицу, па у ватру, и изйђемо тамо напоље; кад мй поглёдамо, дно кбњи, ма само врйска успўт, па свё до вр сёла закрчыше, па дбле дбкле се вйди на кривйну клисуре, тó свё повёзаше кбњи, нёгде за плбт, нёгде за нёко дрво, нёгде за нб, тек ја кажем бцу, а бтац каже мёне: Јао са ће да кбљу ёёркб, брже обўкуј овб дёте у жёнско одёло. Ја брже обўчём детёту запрежницу. Они цё^алу нбћ, врйска кбњи, ўрлек, мй цё^алу нбћ не спавамо. Седймо тўна, страва не вата, глёдамо, дни тек јўтрעדан, нё^ама нйшта, бдоше дни.

13. Мòрам от краја да прйчам. Кò е за гòдину код нас ўмро ел знáш, тò ðбично му пòсле тáм на овй поклада кат се зову за вèлики пòсти, ðни ðбично дођу овй нáши тáмо и свáкоме тэм што за гòдину ўмро, ðни му лòже ону вáтру првèк. Мй кáжемо *ўрвèк*, лòже вáтру дотèру по једна кòла дрва и тáмо знá се једно одрèђено мèсто, тáмо што вйчемо звáно мèсто спрўд. И тáмо свáки слòжи вáтру! Тáмо йде, кáди, пáли свèћу, и тáм на тò и прекáди за дýшу тў вáтру кòм намèни тáмо и тèк мáло пòсле кат се тá вáтра дòбро разгорй, ðно изнáђе се понèки чòвек и довáти и увáти се лèса један до дрўгога, мòже бити дè^асет пèт^анес тáмо један за дрўгога, за лèђа и један ўзме, ðнај први што вòди, тò се зовè квòчка, и ðн вйче: пйу, пйу, тáмо напрèд, ðни за нйм йду по-лáко и онá кад дође нèгде помеђу вáтре, онá кад га удáри онòга зáднèга, онá зáђан натè^ара, онй свè на ону вáтру, горè чйзме, горè цйпеле, што имáу на нòге, бежèду; пòсе се мáло прближáду (у)з вòду тò, дође мèђу вòду одòвуд, рўке, одòвуд вè^алика рè^ака, и ðни се прближáду, нèкога по нèкем натèрау и у рèку.

14. Па на свáдбу тò ðбично ка што вй стáрци прйчáју. На свáдбу код нас кад прво пòчну свáдбу, уговáру такò и тò йду, уговòре прйателйи кá ће да бýде свáдба и питўју да ли ðћеш ти мò(й)ега сйна, онй: дá ли ðћеш мòју ћèрку, и пòсе уговòре тў свáдбу. Кад дође врème да тў девојку вòде, ðнда дођу свáтови одòтуд, пè^асма, свйрка, дођу на капйу тáмо. Прйателъ ðнда постáви двá дрвета на капйу и не дá тáмо ðдма да ўђу прйателйи у áвльу, плáћу тáмо по кòј дйнар, бáнку, кòлко кўј ðће да дá, ðнда довáте пўшке, онè тйквйце гађу на дрвету; тáмо постáве двá прýта дугáчки, па вè^ажу конòпац преко средину онй прўђе да би јòш бйли вйшльи, па ðнда гађу ону тйквйцу тáмо с пўшкама, кўј ју зòди, тá ўзне. Йма једно крпче на тáј прўт, ðнда пòсе тáко, улáзе у кўћу и прйателйи смешáју се тáмо, једу, пйју, пòсле полáзе, шта дрўго би знáли . . . ðне (девојке) попèву дòчек; девојке ўзну јè(д)но крпче, па ðбично стáну двè девојке кòје пèву на тў свáдбу, па ðнда првáћу, тè^а свáтове, попèвау тáмо, кáко дòчек свáдбе, знáш. Прè свáдбе кйте онè капйе; прè тò, на прймер, у недèљу ће бити свáдба, ðне у субòту и у пè^атак кйте онè капйе, ðнда врата прўћем, не сáркйема сас цвèћем, и тáко тò . . . Ако (й)е прва гòдина, прйателйи, на прймер, кáт су се сáде пријатèльили ў јесен престáвимо, а слáва пòсле тè^а свáдбе, знáш, ðнда прйателъ умè^аси погáчу, нèки нèко пйле испèче, тањйр колáчи, тòрту, ðбично и спрèму кòрпу, йду тáм на гòзбу кот прйателъа, ðни и првáћу тáмо и пòсле гòсте се, спрèму свáшта, чòрбе, кўпуси, сáрме, папрйке, тè ствáри.

15. Мòжда једно пèтнаес гòдина сам бйла, мòжда и мáње, на прймер. И јá ўзнем једно дè^ате, девојчицу, јòш бйла мáња, од мèне. ðно от прè имáла рйба код нас у рèци, нйе као сáда, на прймер, повáтана, сáд йма и вйше нáрода и тò, него прè имáла рйба кòлко ðћеш у рèци, тáмо, знáш. Једна бáба волèла ўвек да јède тў рйбу и кáже нáма; тò је нòјно бйло девојче; углавном ðна је тáд бйла млáђа жèна, нйе бáш бáба. И ðна кáже нáма: áјд йте на пòдну, мй ка(д) дотèрамо стòку на пòдне, знáш, кад дођу двáнес сáти, мй смо от прè вйкáли пòдне, нèсмо вйкáли двáнес сáти, него ðбично пòдна. Ка(д) дотèрамо стòку на пòдну кўћи,

ми ђнда једемо, е ајмо са(д) д йемо ма̀ло у рйбе, и ђндак отйднемо та̀м у рйбе. И једном ми се деси и под једну овако ка̀мен, шка̀љу, ми смо каза̀ли чка̀ља, приста̀вимо пот ка̀мен, лђгом, са̀т се ка̀же ђбично лђгом, а ми смо каза̀ли пре се звало . . . И ми завучемо рђке та̀мо да ва̀тамо рйбу. ђнда има̀ла она̀ панѝца, ми смо звали старйнска, пре, земља̀на панѝца смо каза̀ли, не ча̀нак, ели но̀ него панѝца се звало от пре. И ми напу̀нимо. Ма̀ло време и под једну чка̀љу изва̀димо по пу̀ну панѝцу рйбу. И једнога да̀на се мене дѐси, ајде и под овђ чка̀љу да прђбамо, зна̀ш, пот ка̀мен један: кат та̀мо, онђ нѐкака ма̀ра гмижа̀, зна̀ш, дђле. Ја̀ ка̀жем онђ дево̀јчице: вѐле, брђ, ђвде йма пу̀но рйбе, а̀ли нѐшто се ђштро гмиза̀, зна̀ш, пода ту̀ чка̀љу. Кад ја̀ прђврте ка̀мен, ђно змија, а ја̀ кад зу̀јну, више нисмо смѐли ни да ђјемо у реку нйка̀д.

16. Да прйчам ја̀ нѐшто дру̀го. Нйе ба̀ш интереса̀тно, а̀ли дђбро е, за ва̀с је дђбро, угла̀вном. Кат сам бѝла чувала ђвце та̀мо, и та̀мо где зовѐмо, ми смо звали Кђзаре, мѐсто, на прймер, а са̀т се зовѐ Клису̀ра, то̀ на више гђре. Ми смо звали Кђзаре. И та̀ко, ја̀ сам има̀ла једног братй̀ћа, три гђдине старђи од мене; ми чу̀вамо та̀мо по кршу, по кршу ми ка̀жемо, чу̀вамо кђзе и ђвце смо чували, ја̀ сам чувала свѝње, бра̀т ми чувало кђзе и ђвце. И кад дотђрамо, ми зовѐмо пландиште, та̀мо где ђвце да̀њу пландују. Ми под дрђђе, ми то̀ зовѐмо пландиште, то̀ се от пре звало. И ми та̀мо дђјемо от трлђ, ја̀ донђсем кача̀мак; она̀ бра̀т навата рйбе шарђнке и поса̀димо овђ као кат се . . . залђжимо ва̀тру, и онђ шарђнке парчѝћи искрйжемо и ната̀кнемо на ражйѝћ и печђемо уз ва̀тру, за време ђдмора тѐ стђке, за време дванес са̀ти до два̀ до три пос по̀дне. Пђсе зовѐмо ђе да крђнемо ђвце у па̀шу. И ђто то̀ е.

Стојна Н. рођена 1915.

Стрмостен

Напомена. — Текстови од броја 6 пренесени су са магнетофонске траке без икаквих измена.

